

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Harald Skougaard

Bygmestre og byggekunst i Danmark

*Håndværket
og fagets mestre gennem tiderne ...*

Bygmestre
og byggekunst
i Danmark

Harald Skougaard

Bygmestre og byggekunst i Danmark

*Håndværket og fagets
mestre gennem tiderne ...*

Schultz

I serien »Håndværket og fagets mestre gennem tiderne« er også udsendt:

Mobelkunst og møbelsnedkeri

Under forberedelse er:

Tæppekunst og væveteknik

Glaskunst og glasmager

Copyright © H. Skougaard 1975

Tegninger af Birgit Langberg Hansen

Lay-out og tilrettelægning af Ole Jensen

Trykt hos J. H. Schultz A/S, København 1975

ISBN 87 569 0284 0

Tak

Nedennævnte institutioner, foreninger, firmaer, museer og enkeltpersoner har beredvilligt hjulpet med billedstof og andet materiale, hvorfor jeg bringer alle en hjertelig tak for den imødekommenhed, jeg har mødt.

*Landbrugsrådet,
Den danske landinspektørforening,
Københavns murerlaug,
A/S Landinspektørernes luftfotoopmåling,
A/S Joh. Christensen og søn,
A/S Nordbyg,
A/S Copenhagen Press,
A/S Nordisk Pressefoto,
A/S Jespersen og søn,
Det kgl. danske akademis billedsamling,
Frilandsmuseet ved Sorgenfri,
Nationalmuseets forskellige afdelinger,
Det nationalhistoriske museum på
Frederiksborg,
Rosenborg slot,
Den gamle by i Århus,
Rigsarkivet,
Kunstindustrimuseets bibliotek,
Holstebro kommune,*

*Holstebro bibliotek,
Godskontorerne på Clausholm, Egeskov,
Gjorslev, Krengerup og Ledreborg,
Fotograferne K. Helmer-Petersen, N. Elswing og Ole Woldbye, København, Åa.
Strüwing, Birkerød, samt pressefotograf
Borris Andersen, Holstebro.*

Endelig bringes en særlig tak til det lokale bibliotek i Ordrup samt Gentofte Hovedbiblioteks læsesalspersonale, som har vist en service og en velvilje ud over det almindelige.

H. Skougaard

Kære læser

Inden De går i gang med at læse »Bygmestre og bygningskunst i Danmark«, vil jeg godt orientere Dem om flg.:

1. Bogen er en populær bog, som gennem tekst og mange illustrationer vil trække nogle hovedlinjer op om, hvorledes man her i landet gennem tiderne har bygget sin bolig, og hvorledes levevilkårene har været for de mennesker, der stod bag byggeriet – dette være sig både tømrere, murere, glarmestre, billedskærere, bygmestre og arkitekter.

I indholdsfortegnelsen kan De se, hvilke hovedemner der gennemgås. Her vil De opdage, at bogen ikke følger en fremadskridende tidsfølge, men at hvert emne er et »tværsnit« gennem det meste af udviklingen.

2. Af denne grund skal De lige indledningsvis være klar over de forskellige tids- og stilperioder

- ca. 800–1050: Vikingetiden
- 1050–1250: Romansk stil
- 1250–1550: Gotisk stil
- 1550–1660: Renæssancestil
- 1660–1730: Barokstil
- 1730–1760: Senbarok og rokokostil
- 1760–1850: Klassicismens stil
- 1850–1870: Historicismens stil
- 1870–1930: De blandede stilarternes tid
- 1930– : Funktionalismen med den nyeste tids stil.

De mange stilperioders navne kan måske nok virke lidt forvirrende. Men meningen med denne opremsning er i og for sig blot, at De under læsningen af bogen kan benytte oversigten til opslag, hvis De ønsker at tidsfæste et bestemt afsnit.

Læg også mærke til, at ordet »ca« gælder alle årstal. Sagen er nemlig den, at der aldrig i stilarternes historie findes et bestemt år, hvor den ene stil afløser den anden.

Indhold

Stilperioderne glider ind over hinanden, og i mange tilfælde følges to stilarter ad gennem lang tid, fordi alt nyt i begyndelsen har vanskeligt ved at trænge igennem.

3. En hel del ord i bogen står skrevet med »kursiv«: *Michelangelo, løsholt* o. s. v. Dette betyder, at De i stikordsregistret på side – kan slå op, hvis De f. eks. vil vide lidt mere om en person, eller når De ikke ved, hvad et ord betyder.

4. Hvis De ved at læse denne lille bog får lyst til yderligere at uddybe Deres viden om bygningskunstens historie, kan De på side 142 finde en oversigt over velegnede bøger.

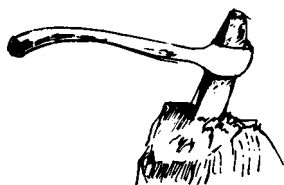
God læselyst.

*Med venlig hilsen
H. Skougaard*

Den ældste bebyggelse i Danmark	8
Mørtel og mursten	14
Den danske bondes bolig	22
Borg- og herregårdsbyggeriet	34
Bygningshåndværkerne – tømmerne og murerne	46
Fra borg til slot gennem 600 år	62
Byernes borgerhuse	66
Arkitekten – arbejde og uddannelse	86
Kongeslot og rigmandspalæ	92
De nye tider	104
Hvorledes man bliver tømrer og murer	104
Eenfamiliehuset	112
Boligkarreen	118
En by, der planlægger – og derved skaber miljø	126

DEN ÆLDSTE BEBYGGELSE I DANMARK

Boliger af jord og græstørv

Så længe vore forfædre var omstrejfende jægere og fiskere, var der intet behov for en fast bolig. Men da agerbrugskulturen omkring år 3000 f. Kr. begyndte at vinde fodfæste, vågnede også trangen til en lidt større og mere bekvem bolig. Dog var værktøjet endnu ringe, hvorfor husene blev meget primitive. I de første huse var der formentlig ikke noget videre tømmer. Væggene var af jord og græstørv og taget af grene og græstørv.

Da stensmeden blev ekspert, og træsmeden begyndte sit arbejde

Som nævnt havde både værktøj og de huse, man fik lavet, hidtil været af en temmelig ringe kvalitet. Men nu skete der en rivende udvikling. Stensmeden blev dygtigere og dygtigere, hvorved forskelligartet værktøj kom på markedet – mejsel, bor og kniv samt en betydelig forbedret udgave af øksen.

Da metalværktøjet vandt indpas ved handel med det sydlige udland, fik tømmeren mulighed for at udføre endnu bedre ar-

bejde. For resten kaldte man hustømmeren for træsmed. På oldnordisk hed både den mand, der arbejdede i sten og træ, og den, der arbejdede med metal, »smiðr«. På oldnordisk fandtes overhovedet intet ord for murer.

Også store huse begyndte nu at se dagens lys. Således byggede man i Barkær to kæmpemæssige rækkehuse, hvert ca. 85 m langt og placeret på hver sin side af en 10 m bred landsbygade, som oven i købet var brolagt. Det ene hus var 6½ m bredt og det andet 7½ m. Midt gennem husene var anbragt en række stolper til at holde taget. På tværs af husene var der andre stolperækker, som delte husene op i lige store lejligheder.

Ved Troldebjerg på Lolland fandt man ved en udgravning en række eenfamiliehuse, som var 7–8 m lange og 4–5 m brede. Som i Barkær var det stolpehuse, hvor tømmer skelettet var flækkede egestammer. For holdbarhedens skyld forkullede man stolpeenderne over bålet, inden man gravede dem i jorden.

Man havde en forkærlighed for at pla-

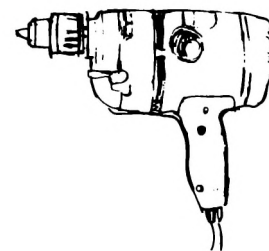
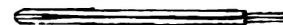
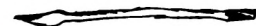
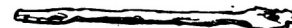
Øksen gennem tiderne

cere husene i retningen øst-vest, med indgang i den lune sydside. I *bronzealdern* begyndte man at bygge eenfamiliehuse – knapt 20 m lange – men indrettet således, at der i husets østlige ende var stald til kvæget. Denne hustype blev meget almindelig i jernalderen.

Døren som fik en »trælus«

Omkring 200 tallet e. Kr. stod træsmedens arbejde på et meget højt stade. På denne tid blev den såkaldte »Nr. Fjand-dør« lavet. Den blev udført i størrelsen 115×55 cm af to egeplanker, som blev samlet ved hjælp af to kurvede revler i svaleformede *noter*. Da der var en revne i dørens ene planke, blev denne klemt sammen med en dobbelt svaleformet »lus« af træ. Det

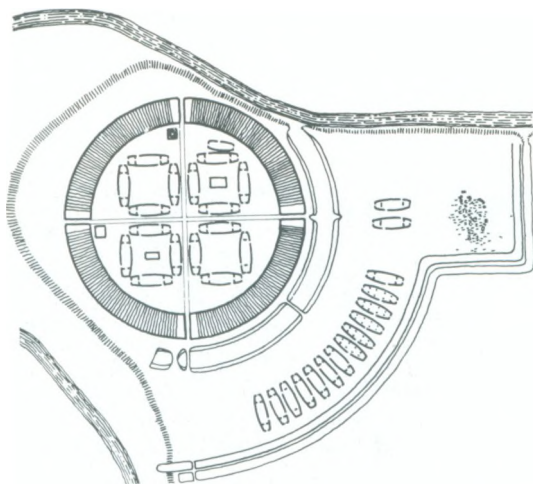
Nørre Fjand-døren. Revne med »svalehalekrampe«. – Nationalmuseet

Boret gennem tiderne

Bebyggelsesplan for vikingelejren Trelleborg. Prøv at lægge en lineals kant fra centrum igennem f. eks. hus nr. 6 – opbygningen er punktorienteret.
– Nationalmuseet

smukke stykke træ var alligevel for godt til at smide væk.

Vikingeborgen Trelleborg

I vikingetiden omkring 800 tallet blev der opført en imponerende bebyggelse – Trelleborg ved Slagelse.

Borgkomplekset blev anlagt på en landtange mellem to åer – et godt sted at bo, fordi der var let forbindelse til kysten, og fordi stedet var let at forsvare.

Over en cirkel med en radius på $82\frac{1}{2}$ m opkastede man en vold. Foran denne lavede man *palisader* og en grav. Pladsen in-

den for voldgraven opdelte man i 4 lige store jordstykker ved hjælp af to svellebælte gader, som gik vinkelret på hinanden. I hvert felt opførte man et bygningskompleks bestående af 4 bygninger lagt i kvadrat.

Uden for volden var der igen et stort areal med endnu en vold foran. Her lå en række huse – en ubetydelighed mindre end hovedkompleksets enkelte bygninger.

Byggeriet på Trelleborg fulgte en streng geometrisk opbygning. Her var der sandelig ikke tale om fusk, hvor tilfældighederne fik lov at råde. Det var højtuddannede bygmestre, der stod for denne bebyggelse – folk, der var fortrolige med arkitekturens og matematikkens mysterier. Eksempelvis var anlæggets opbygning punktorienteret. Det betød, at hovedparten af bygningerne pegede ind mod det samme punkt i midten – bortset fra de to »porthuse« ved indgangen.

Trelleborghusene var en almindelig husbygningstype på den tid. Længden varierede fra 13 m for de mindste og op til ca. 40 m for de største.

Husene havde udadsvungne langsider. Videnskabsmænd har spekuleret sig gråhårede for at finde forklaringen herpå. En går ud på, at man arkitektonisk ønskede at efterligne båden – det var jo vikinger, der på deres røvertogter tog over de store have i spinkle skibe. En anden forklaring er måske lidt mere nærliggende: med de udadsvungne vægge fik man mere plads i rummet, og herved kom trævæggene også længere bort fra det åbne ildsted, som altid var midt i huset. Tidligt lærte vore forfædre, at ilden var en god tjener, men en streng herre. Det var mere betryggende at få det letfængelige træ så langt fra arneilden som muligt.

Vægbeklædningen var planker – kilet ind i hinanden og med notplanker gravet ned i jorden. Taget hvilede på lange tømmerstokke, *åse*, der blev båret af nedgravede stolper.

Når arkæologerne tager fejl

Denne overskrift må endelig ikke opfattes som en kritik af det *arkæologiske* arbejde. Men det er klart, at når man som i Trelle-

borg ud fra stolpehuller i jorden vil konstruere et vikingehus, må fantasien tages i brug, og når stadige videnskabelige undersøgelser bringer nye resultater frem, må en tidligere opfattelse af og til ændres. Anlægget blev udgravet i årene 1934–43. Ud fra den viden man da var i besiddelse af, byggede man forsøgshuset. Svalegangen rundt om huset er vist nok et falsum. Ved nye udgravninger i 1960'erne kom man i hvert fald til den konklusion, at stolpehullerne, da der endnu var tømmer i dem, måtte have været skråtgravede fra begyndelsen,

Rekonstruktion i korrekt størrelse af et Trelleborg-hus. Opført 1941–42. – Nationalmuseet

En byggeplads i jernalderen

så tømmeret i dem i sin tid stod i en vinkel på 70 grader. Derfor er der nogle, der mener, at huset har set ud, som vist på tegningen.

Trækirkerne

Selv om vi ikke vil beskæftige os særligt med kirkebygningerne her eller i det føl-

gende, må det alligevel være på sin plads at nævne, at man omkring Trelleborg-tiden og i den efterfølgende periode byggede adskillige gudshuse for den nye »Hvide Krist« – alle opført af træ. Måske har de første været bygget som almindelige beboelseshuse. Men meget hurtigt krævede den *liturgiske* gudstjeneste den opdeling, som kirken fortsat har haft helt op til vore dage – koret med alteret med præsten eller munken og det brede »kirkeskib« med plads til menigheden. Der er ingen tvivl om, at denne specielle byggeplan var importeret til formålet af de præster og munke, der kom sydfra med »det glade budskab«. Kirken havde intet tårn, men klokken anbragtes formentlig i en fritliggende bygning. Den blev forgængeren for vore endnu bevarede klokkehuse af træ.

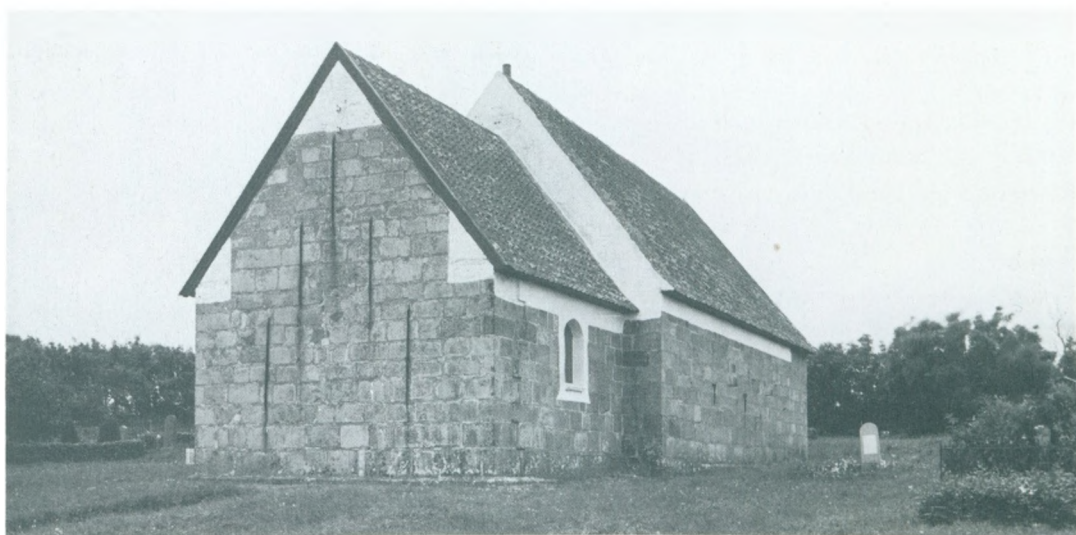

*Midstolpe i klokkehuset i
Kliplev kirke – et stykke
gedigent tømrerarbejde. –
Nationalmuseet*

MØRTEL OG MURSTEN

*Romansk kirke – kirke i
rundbuestil. Kastrup kirke
i Nordvestjylland. –
Nationalmuseet*

De første murede bygninger

Lige efter år 1000 skete der i bygningskunsten en skelsættende begivenhed. Man fandt på at brænde kalk og bruge dette i en blanding med sand og grus som binde-middel i murværk. Det var en epokegørende opfindelse. Hidtil var murværk »sat« med ler – således bl. a. Dannevirke-muren

og Trelleborg-kompleksets gennemskæring i volden.

Den kirke, som dronning *Estrid* på bakketoppen i Roskilde opførte til erstatning for den trækirke, hendes mand *Ulf Jarl* blev dræbt i, blev bygget som en muret stenkirke. Også under den nuværende Sct.

Jørgensbjerg kirke i Roskilde er fundet en muret stenkirke fra omkring midten af 1000 tallet.

Den tids kirker blev bygget af natursten – nogle af *sten* (kildekalk), andre af granitsten, som de fandtes i naturen eller i kløvet stand – *kvadre*, atter andre af kridtsten eller sandsten.

Det såkaldte Bastruptårn ved Farum på Sjælland blev formentlig bygget omkring 1100 tallet. Hvem der byggede det, vides ikke – måske var det *Skjalm Hvides* fader, *Ebbe til Bastrup*. Tårnet havde en udvendig diameter på godt 30 m, og muren var 6 m tyk. Byggematerialet var blokke af frådsten med en kerne af kampesten.

Byggeri med disse materialer var et trælsomt arbejde – almindeligvis skulle stenene tildannes og tit slæbes over store afstande frem til byggepladsen.

Kunsten at brænde ler til mursten

Det var derfor en stor opfindelse og en vældig lettelse i arbejdet, da man ca. 100 år efter opførelsen af de første stenbygninger

3 vinduesbuer udført på
forskellig måde

kunne begynde at brænde tegl af ler. Rå-
materialet lå faktisk overalt i Danmark –
blot et par spadestik nede i jorden, og de
færdige sten var i en betydelig mere *handy*
form end de tunge kvadre.

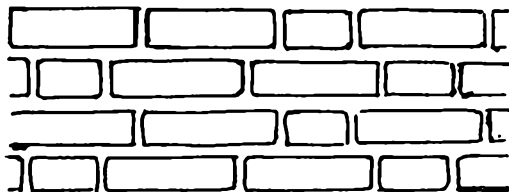
Det at brænde sten var ellers en gammel
opfindelse, som vist nok først blev gjort i
Kina. Kendskabet til mursten vandrede
derefter over Indien, Mesopotamien og
frem til Ægypten, og herfra videre til Græ-
kenland og det romerske rige. Men så skete
der det mærkelige, at teknikken pludselig
gik i glemmebogen. Måske skyldtes det,
at romerne i århundreder havde nok af
brændte sten – de rev blot de gamle byg-
ningsværker ned og byggede nye af mate-
rialet. Det kunne man selvfølgelig ikke blive

ved med, så derfor begyndte man igen i de
lombardiske byer, Milano, Pavia og Padua
at brænde sten. Herfra kom opfindelsen
over Tyskland til Danmark.

Til at begynde med var det kun fæst-
ningsanlæg og kirker, man byggede af mur-
sten. Først i slutningen af 1200 tallet be-
gyndte man at lave beboelseshuse af tegl.
Netop omkring denne tid skete der en ri-
vende udvikling i det danske samfund. Ind-
byggerantallet var nu nået op på 800.000.
Denne vækst krævede byggeri i stor stil.

Murstenen og måden at lægge den på

De sten, man anvendte, var de såkaldte
munkesten, hvis størrelse var $29 \times 13 \times 8$ cm.

En almindelig mursten i dag måler 23×11×5½ cm.

Man opdagede meget hurtigt, at det var nødvendigt at lægge stenene i »forbandt«, hvilket vil sige forskudt for hinanden. Lå alle de lodrette fuger lige over hinanden, slog bygningen let store revner.

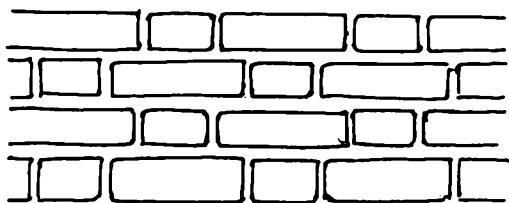
Munkestensskiftet havde to »løbere« og een »binder«.

Det såkaldte »polske skifte«, som blev almindeligt efter 1400 tallet, havde een »løber« og een »binder«.

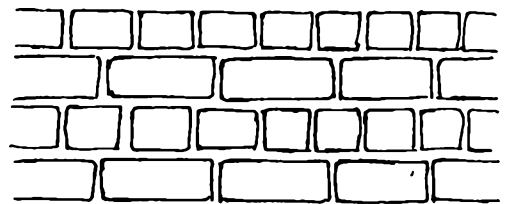
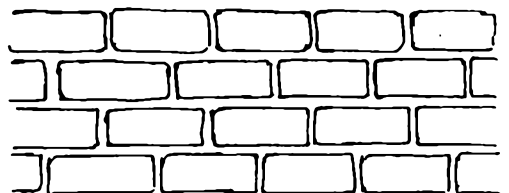
I dag murer man almindeligvis skifter med »løbere«, der veksler med skifter med »bindere«.

Murstenen som dekorativ udsmykning i bygningen

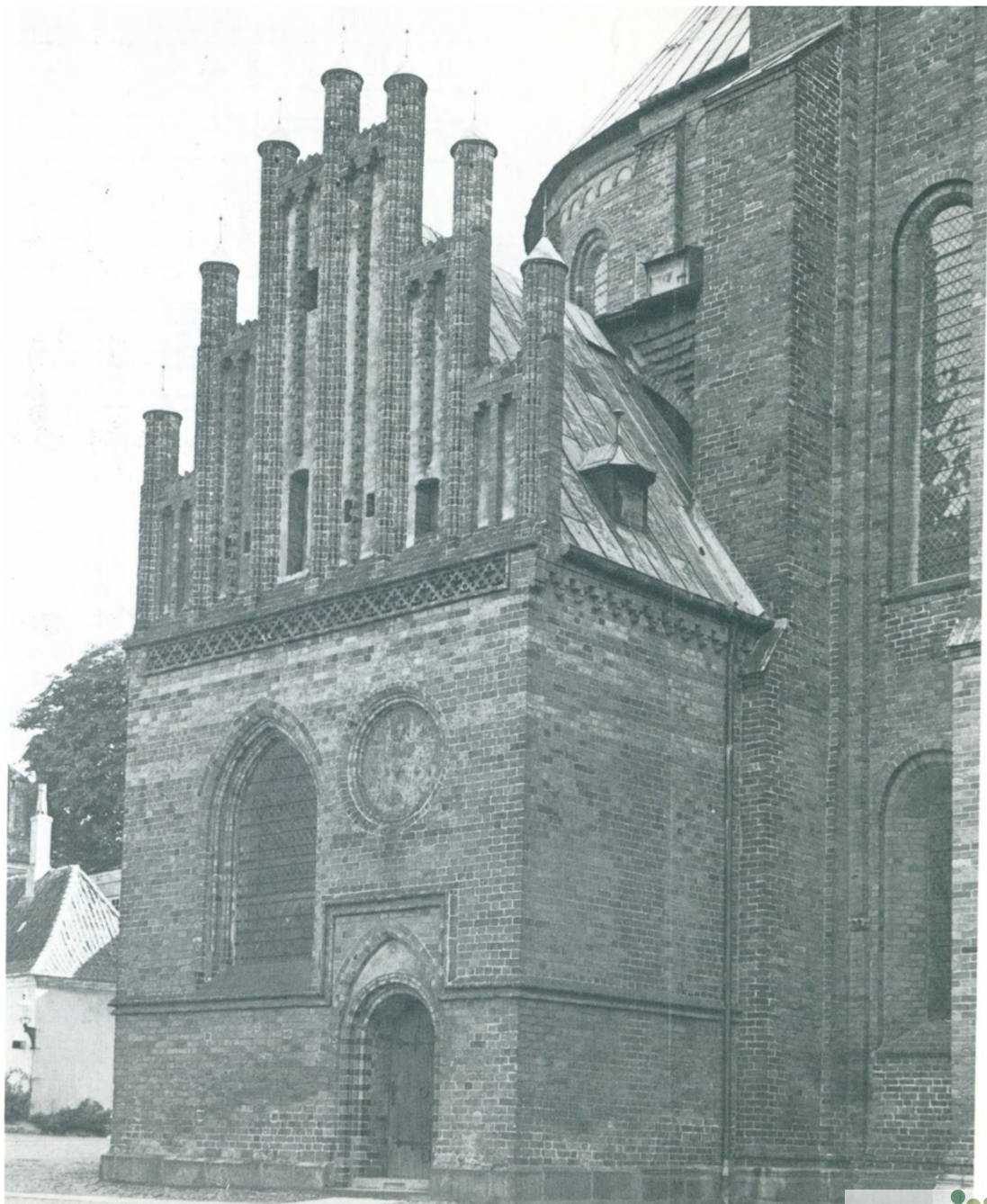
De nøjagtig ens mursten – både i form og farve – gav bygningsværkernes facader et meget ensartet udseende. Men de lige store sten indbød også til, at man rundt om døre og vinduer, ved hjørner og under tagkæg kunne lade enkelte sten springe frem, så der dannedes dekorative bånd og rundbuer, el-

De forskellige skifter i »forbandt«

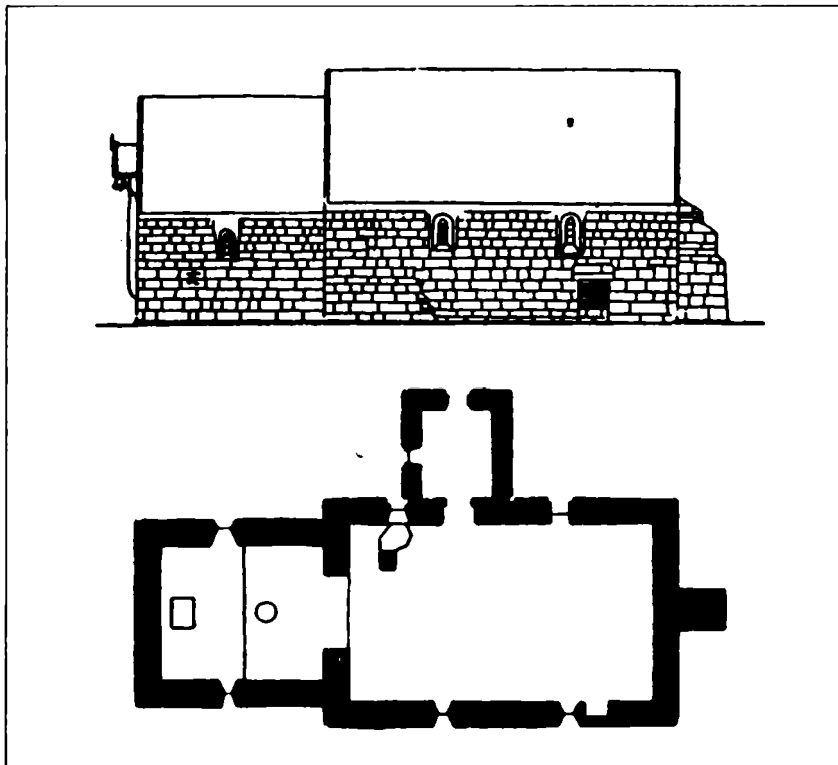

*Oluf Mortensens våbenhus
ved Roskilde domkirke.
Læs den tilhørende tekst
meget langsomt, idet
De hele tiden følger med
på billedet. – National-
museet*

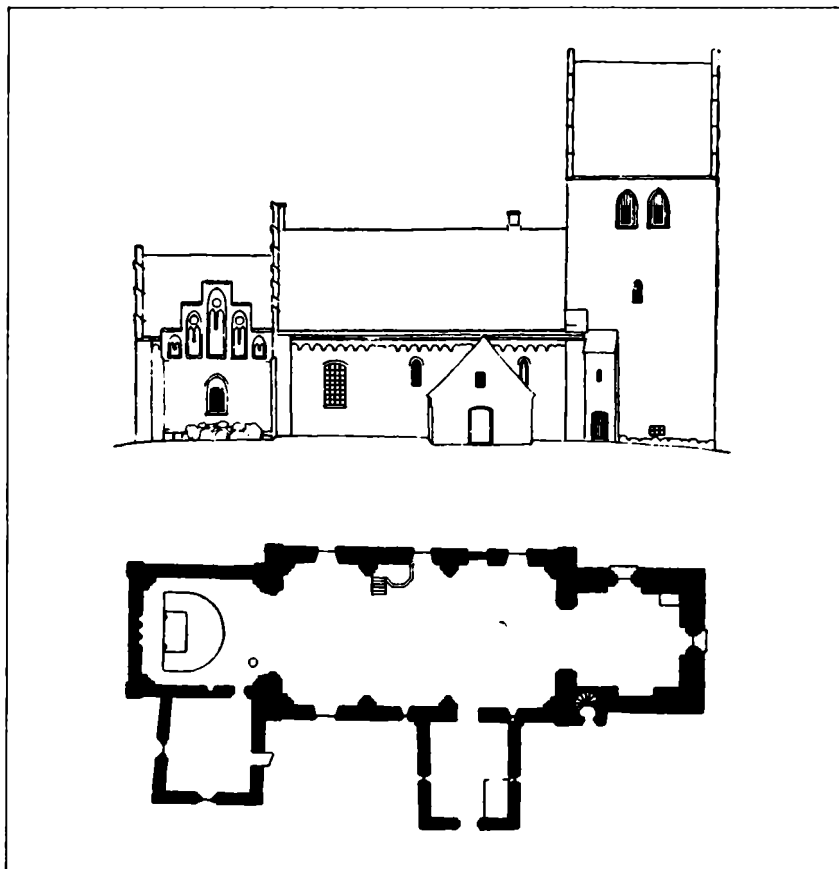
ler man kunne lave *profileringer* ved at lade hver anden sten springe frem o.s.v. o.s.v. Der var en uendelighed af muligheder, og disse blev udnyttet fuldt ud. Der var ikke akkord-*stress* dengang. Man havde god tid, så man virkelig kunne kæle for et stykke smukt og solidt murerhåndværk.

På den nordlige side af Roskilde domkirke ligger Oluf Mortensens våbenhus. Det er i sig selv en forholdsvis lille bygning. Men den hæver sig ved sin helt specielle murstensbehandling langt over, hvad vi ellers er vant til på vore breddegrader. Uden tvivl kan vi roligt sige, at vi her står over for det fineste stykke murerarbejde, der nogen sinde er udført af danske murere. Netop fordi kompositionen er *asymmetrisk*, er der opnået en virkning, der må siges at være helt enestående. Lad os begynde forneden. Den rundbuede dør er anbragt i bygningens højre side i en spidsbuet indramning under en knækket *vandnæseprofil*. Det højere og bredere vindue er anbragt således, at højre karm ligger i bygningens midterlinje, hvorved man har opnået en fin balance. Cirkelblendingen over døren er i forhold til denne

forskudt en smule ind mod midten. På trappegavlen sidder små, profilerede tinder – de såkaldte *pinakler*. Kun de to yderste er ens, medens de 5 øvrige er varieret i udformningen. Disse sidste har »skaktavl-stave«, som murerne har lavet ved vekselvis hjørneafhugning af stenene. Også de forskelligt placerede småluger er med til at give det varierede helhedsbillede. Kort sagt – et bygningskunstværk uden sidestykke i Danmark.

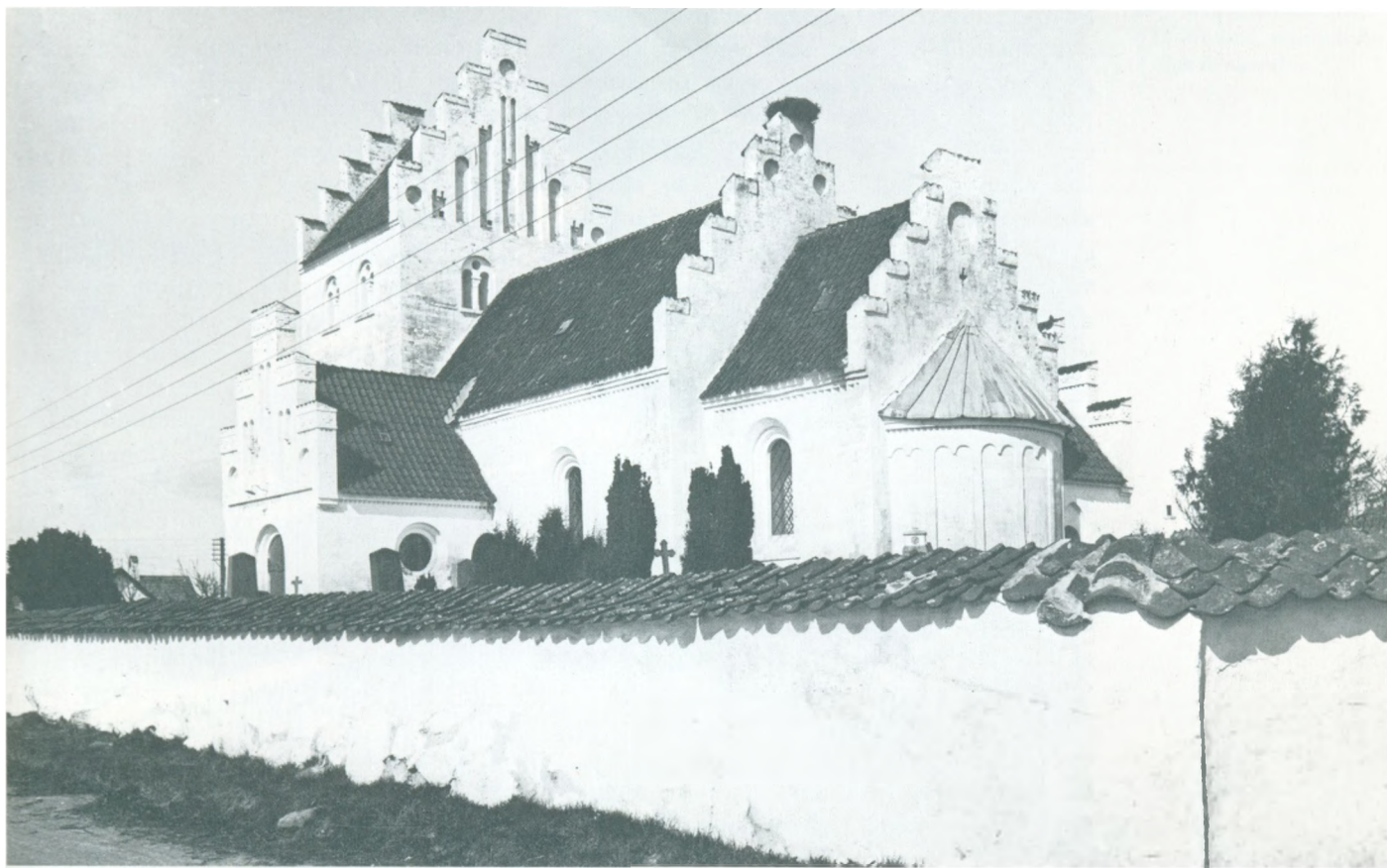
Romansk kirke, nordside og plan

Det blev kirken, der dominerede

Som det tidligere er nævnt, er det beboelses-
husenes bygningskunst, vi indgående skal
beskæftige os med her, men da kirkekunsten
også smittede af på det øvrige byggeri, må
det alligevel være på sin plads at slutte dette
kapitel med at nævne, at både de *romanske*
og *gotiske* kirker igennem århundreder kom
til at stå som enestående eksempler på byg-
ningsværker fra denne levende periode. De
har bedre end andre bygninger kunnet »tåle
tidens tand« uden at tage skade. For det
første fordi de blev meget solidt bygget, og
for det andet fordi der omkring »Guds hus«
var så megen respekt og *pietetsfølelse*, at
slægtled efter slægtled gennem århundreder
med nænsomhed tog sig af vedligeholdelsen.

DEN DANSKE BONDES BOLIG

Hvornår opstod den typiske danske bondegård?

Som vi tidligere har set, var Trelleborghuset en almindelig hustype i vikingetiden. Mange huse og gårde blev bygget efter dette princip. Hvornår den typiske flerlængede gård opstod, ved vi ikke med sikkerhed. Kun et enkelt fund fra Lindholm høje synes at pege frem mod middelalderens danske gård. Her fandt man nemlig for nogle år siden en gård med 4 længer grupperet om en gårdsplads. Men først omkring 1600 tallet er det historiske materiale så omfattende, at vi kan danne os et pålideligt billede af den danske bondekulturs byggeskik.

Bulhuset

I gamle dage gravede man ikke ud til støbning af grund. Man fandt nogle egnede kampesten, som lagdes på en sådan måde, at de kunne være fundament for bygningen. Oven på disse sten lagde man så fodtømmeret – *sylden*. Hjørnetømmeret gik tit helt ned på syldstenene. Foroven i dette tømmer var der en tap, hvor den vandrette stolpe *remmen* – anbragtes i, så taphul og tap passede ind i hinanden. Husets lodretstående

stolper havde 5 cm riller – *noter* – i siderne. I disse kunne de vandretstillede vægplanker anbringes. En bygning bygget på denne måde kaldte man for *bulhus*.

Husets bredde var almindeligvis 5–6 m. Længden derimod var vidt forskellig, alt efter antallet af »fag«, som huset var delt op i. Det var en meget stor fordel at bygge på denne måde, fordi man let kunne sætte fag til, hvis man trængte til udvidelse.

For øvrigt blev husets enkelte stolpedele tilhugget før rejsningen. For at man let kunne finde ud af placeringen, nummererede man stolperne med romertal. Denne nummerering var også vigtig, hvis huset senere skulle flyttes og opføres et andet sted. I visse perioder blev huset nemlig betragtet som *løsøre*. Det var jo ikke »nagelfast« til grundens syldsten.

Det smukke bindingsværk

Tømmerskelettet til et bindingsværkshus anbragtes således, at stolperne parvis stod over for hinanden i ydervæggene. Disse blev forbundet med hinanden ved hjælp af bjæl-

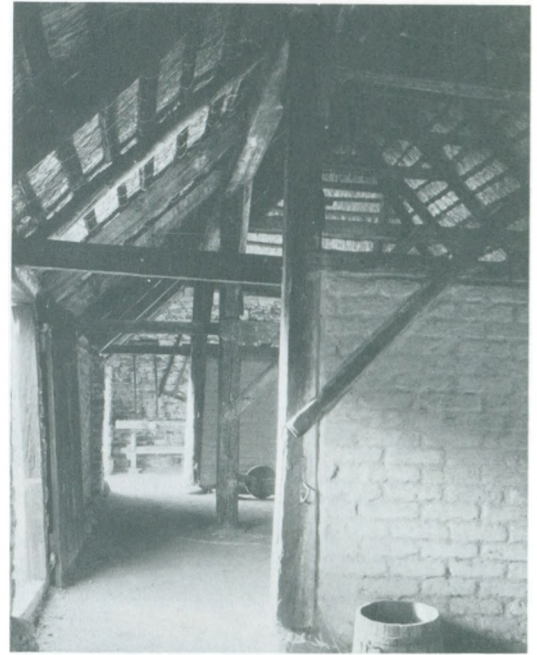

*Rejsning af bullade fra
Sparlund i Sønderjylland i
Frilandsmuseet*

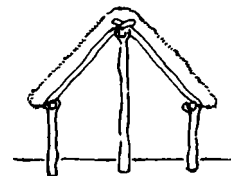

*Hjørne af stuehus med
tapning og trænegler. Læg
mærke til skalken – det
lille træstykke i øverste
højre hjørne. – National-
museet*

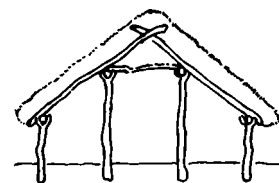
*Højremskonstruktion i gård fra Vestjylland. –
Frilandsmuseet*

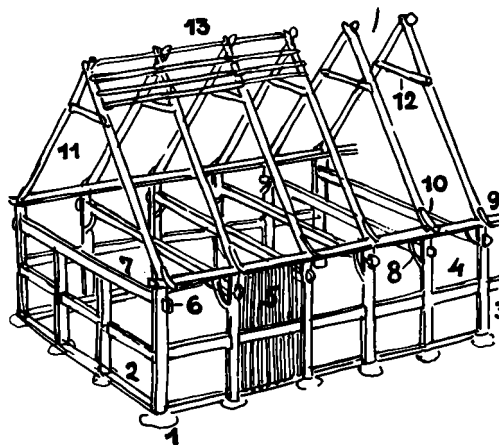
1. syldsten	8. bjælkebånd
2. syldstykke	9. læde
3. stolpe	10. skalk
4. løsholt	11. spær
5. staver	12. hanebjælke
6. bjælkehoved	13. lægte
7. bjælke	

Rygåshus

Sideåshus

ker. Som i bulhuset opbyggedes huset i regelmæssige fag. Foroven tappede man i remmen og forneden i fodremmen eller lod stolperne stå på syldstenene. Man fandt hurtigt ud af, at det kunne betale sig at gøre lidt ekstra ud af tømmerarbejdet nede ved fodremmen for at undgå råddenskab i træværket. Derfor anbragte man i mange tilfælde et trekantet stykke tømmer direkte på remmen, så man ved hjælp af denne »næse« kunne lede regnvandet uden for remmen. Det var i det hele taget praktisk og velgenemtænkt tømmerarbejde, man udførte i gamle dage.

Mellem stolper og bjælker indsatte man »knægte«, og i ydervæggene anbragte man vandretliggende tømmerstykker – løsholter – som forbandt stolperne.

Alle de enkelte dele blev solidt sammenføjet med »bladninger« og tapninger og fastnaglet med trænagler.

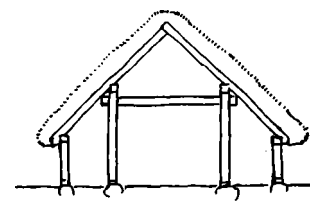
Mellemrummene mellem de enkelte dele i fagene blev udfyldt med ler klinet på et fletværk af grene.

Gavl af et bindingsværkshus. – Nationalmuseet

Husenes tagkonstruktion fik forskellig udformning. Det såkaldte rygåshus havde midtstillede stolper, som bar taget, idet en lang bjælke – midtåsen – var lagt langs tagryggen.

Sideåshuset havde derimod på langs gennem bygningen to stolperækker, der hver bar en ås.

I højremshuset blev taget båret af to højremme, som støttedes af to stolperækker, der delte bygningen i et bredt midterparti og to smalle sidepartier – de såkaldte »udskud« – heraf navnet udskudshuse.

Højremshus

»Bladning«

Gård fra Læsø med tangtag. – Frilandsmuseet

De fleste gårde og huse på landet krævede tækkemandsarbejde, idet man så at sige alle steder tækkede med strå. Dog var der her et par undtagelser fra hovedreglen. I Vest- og Midtjylland tækkede man mange steder skiftevis med lyng og halm. Herved fik disse tage det karakteristiske, sribede udseende. Mange af disse lyngtage var lavet yderst primitivt. De var ikke bundet op som stråtagene, men kun støttet ved tagskægget af et gitterværk af pinde med grene flettet ind imellem. De ældste af de berømte tanghuse på Læsø og Endelave var konstrueret på samme måde.

Forskellig byggemåde fra egn til egn

Det dekorative bindingsværk blev gennem tiderne udført vidt forskelligt rundt om i Danmark.

I Sydsjælland tappede man bjælkerne gennem stolperne, sådan at tappene stak frem på stolpernes yderside, hvor de så blev holdt på plads af træagler på tværs.

I det nordlige Sjælland brugte man ikke denne konstruktion, men derimod i ud-

strakt grad de almindelige »bladninger«, som ifølge sagens natur krævede betydeligt mindre arbejde.

Mens man på Sjælland var nødt til at spare på tømmeret, kunne man på Fyn og i Østjylland tillade sig at frådse med træet.

Man tappede stolperne i en meget svær fodrem. Både over og under løsholterne anbragte man flere korte stykker tømmer – de såkaldte »dukker«. Dette gjorde man i nogle tilfælde så tæt, at det meste af mellemrummet mellem stolperne blev udfyldt med svært tømmer, som overhovedet ikke havde nogen bærende funktion, men kun en dekorativ.

Rigest udviklet blev vel nok bindingsværket i den østlige del af Sønderjylland, hvor påvirkningen fra Tyskland slog mest igennem. Facaderne domineredes af et væld af skråstivere. Anvendelsen af profilerede knægte både i gavle og under tagskæg var karakteristisk for mange af de sønderjyske bindingsværkshuse.

I det træfattige Midt- og Vestjylland måtte man helt anderledes spare på tømmeret. Alt måtte tages med – skæve stolper i ydervæggene hentet fra hedens små krat-

skove eller tilfældigt drivtømmer opsamlet ved Vesterhavet efter storm.

Også maling og kalkning var forskellig fra egn til egn. På Sjælland var det almindeligt, at alt blev kalket over, både bjælker og mellemrum, de såkaldte »tavl«. Herved

*Smuk bindingsværksgård
fra Samsø. – Landbrugs-
rådet*

*Den smukke skorstensplads i Pebringegården. –
Frilandsmuseet*

Den firlængede gård

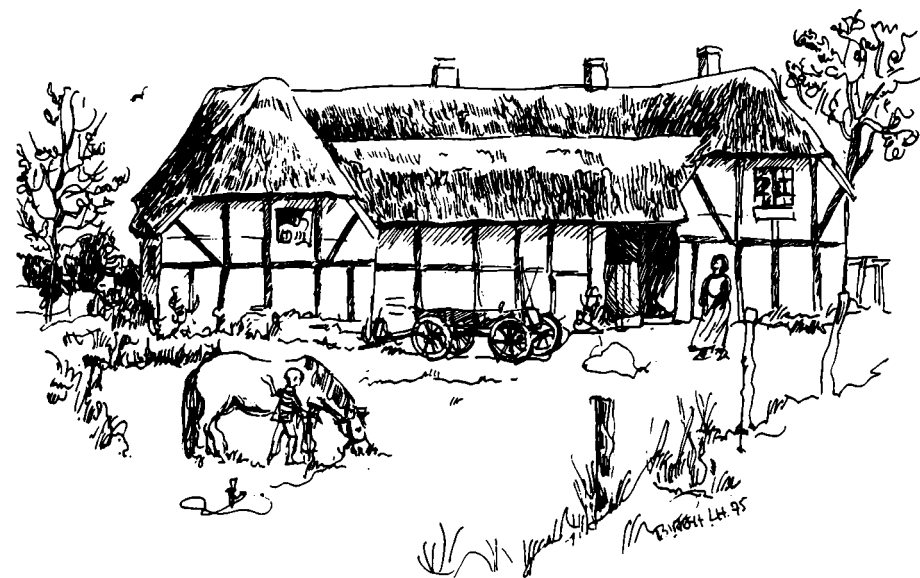
kunne bjælkerne kun anes gennem kalken. På Fyn så man tit overtavlene malet hvide og undertavlene gule, mens træværket var tjæret. I Østjylland sværmede man for rødkalkede tavl og sort træværk. Og skulle det være rigtig fint, var grænsen mellem træ og tavl trukket op med en smal, hvid streg.

Gårdens enkelte bygninger

Den eenlængede gård bestod, som navnet jo også udtrykker det, blot af en enkelt længe. Den var, som også gården i de ældste tider, en bygning med beboelse i den ene ende og stald i den anden. Man havde nu blot adskilt de to afdelinger med en skillevæg. Det var specielt på nogle af de sydfynske øer og i Sønderjylland, man gennemførte denne byggeskik.

I Vest- og Nordvestjylland byggede man den såkaldte parallelgård, der bestod af to

Et malerisk kig gennem porten ind på gårdspladsen i Pebringegården. – Frilandsmuseet

bygninger, der lå adskilt og parallelt med hinanden, men altid placeret således, at gavlene lå i retningen øst–vest.

I Himmerland og Vendsyssel byggede man gårde med 4, 5 og 6 længer. Placeringen kunne godt være ret tilfældig, men som hovedprincip var længerne dog samlet om en gårdsplads af nogenlunde firkantet form.

Hovedparten af de sjællandske gårde blev bygget med 4 længer omkring en kvadratisk gårdsplads.

»Tanker i en skorsten«

Vi så, at ildstedet i vore allerførste huse var af overordentlig stor betydning. I vort kolde klima gjorde det simpelthen stuen mulig at opholde sig i. Og senere da boligen blev udvidet, leverede skorstensilden varme ind til bilæggerovnen i stuen. Ikke nok med det – arneilden blev hele boligens midtpunkt. Foruden at levere varme til både bryggerkedel og bagerovn var den stedet, hvor kvinderne stod og lavede mad, og den var stedet, hvor beboerne sad og sludrede.

Ikke underligt at den store skorsten i Peb-

Grundmuret gård fra Vestjylland. – Frilandsmuseet

ringegården kom til at spille en afgørende rolle for forfatteren *Martin A. Hansen*. I »Tanker i en skorsten« blev den »hovedpersonen«. Digteren forestiller sig, at husmoderen gennem tiderne i en enkelt stille stund har siddet her og drømt over en »godtår«, mens hun har kigget ind i ilden. Han kalder også skorstenen »et bekymringens sted«, hvor kvindens tanker er steget til vejrs sammen med den pulsende røg. Også manden på gården har siddet mangan aftenstund og haft sine spekulationer her – kan vi klare fæsteafgiften, kan vi få føden til vinter, vil de gamle bygninger blive ved at stå?

De store landboreformers tid

I slutningen af 1700 tallet og begyndelsen af 1800 tallet, da de store *landboreformer* var gennemført, kom der på så mange områder nye tider for landbruget – udflytning fra landsbyerne, ophør af fællesskabet, som havde været en klods om benet for den driftige landmand, nye dyrkningsmetoder, større oplysning o. s. v., o. s. v.

Men det er værd at lægge mærke til, at alt dette nye ikke skabte særlige ændringer i byggeskikken på landet. I mange tilfælde brød man den gamle gård ned og genop-

førte den ude på marken i omtrent samme skikkelse. Sendte man bud efter de lokale håndværkere for at få opført en helt ny gård, blev den bygget efter den traditionelle byggeskik. Og bindingsværket var stadig det foretrukne. På et par enkelte områder kom der lidt nyt ind i byggemåden. Man gjorde tømmeret mere klejn for at spare. Man byggede også bredere og højere end hidtil. Herved kunne man i modsætning til tidligere få dobbelt rumrække på langs i huset, hvilket selvsagt gav mange flere værelser. *Alkoven* forsvandt fra opholdsstuen – man fik soveværelser i stedet. Ved at bygge højere fik man også plads til at udnytte loftetagen til værelser. Det blev nu også almindeligt at grundmure bygningerne.

Husmandsstedet

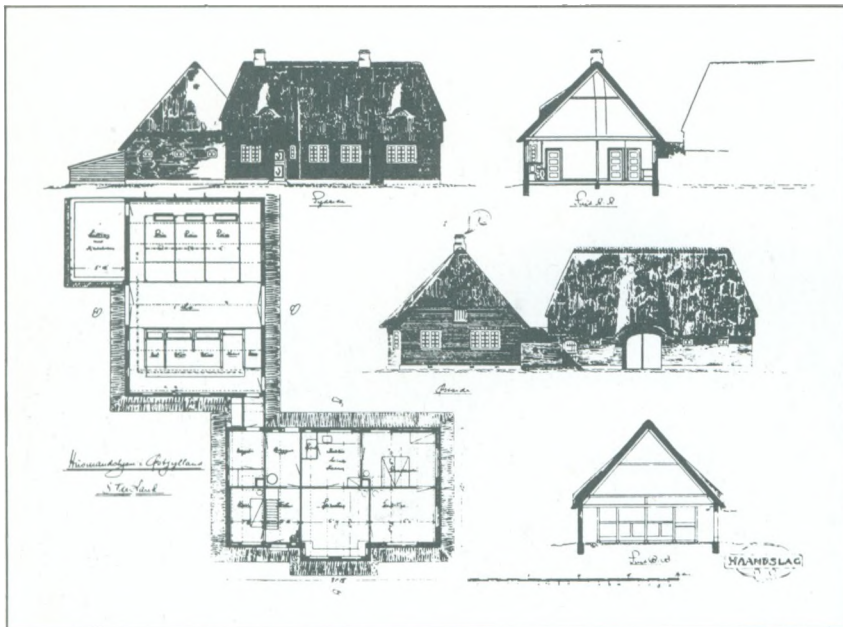
Husmandsstedets byggemåde og materialer var ikke forskellig fra bondegårdens – kun i bygningernes størrelse.

På Frilandsmuseet findes et husmandssted fra Englerup. Det hørte i sin tid til herregården Ryegård vest for Roskilde. I ud-

formningen er det typisk sjællandsk med det overkalkede bindingsværk. Derimod er der ved denne bygning det meget mærkelige, at tømmerets sammenføjninger både har den sydsjællandske tapning og den nordsjællandske »bladning«. Vi ved ikke hvorfor, men måske skyldes det, at huset i sin tid lå i overgangszonen mellem de to konstruktionsmåder, eller måske var det to forskellige tømrere fra hver sin egn, der i sin tid arbejdede på bygningen.

I første halvdel af 1900 tallet, hvor der mange udstykninger til husmandssteder fandt sted, skete der selvfølgelig en rivende

Engleruphuset. Frilandsmuseets husmandssted. Hvis De i dag går indensfor, vil De opdage, at indboet her er af nyere dato. Det var fattige tider for landarbejderne, da dette hus blev bygget. – Frilandsmuseet

*Forslag til husmandshjem.
Konkurrenceprojekt, der
i 1908 fik tildelt 1. præmie*

udvikling i udformningen af moderne husmandssteder. Her er et forslag, som i 1908 fik 1. præmie i en arkitektkonkurrence.

*Bygmester Peder Holdensen
– en foregangsmand*

Langt de fleste af de danske bondegårde blev bygget af ukendte landsbyhåndværkere, som nok udførte et stykke solidt håndværksarbejde, men som også var meget konservative i hele deres indstilling. De fulgte de gode, gennemprøvede traditioner uden svinkeærinder til noget nyt. Dette var grunden

til, at egn efter egn, slægtled efter slægtled holdt sig til samme byggestil og byggemåde.

Men i midten af 1800 tallet var der ganske enkelte bygmestre på landet, som brød med det gamle, og mere bevidst og person-

ligt prøvede på at pynte på gårdenes arkitektur med islæt af *klassicismens* form.

Peder Holdensen blev her et lysende eksempel. Han virkede på egnen fra Kolding til Esbjerg i perioden 1840–74. Det blev meget smukke indgange, han lavede på sine stuehuse. Ofte flankerede han døren med *pilastre* og satte f. eks. en smukt udformet gavltrekan oven over indgangen.

Indgangsportal til en af Holdensens gårde på Kolding-egnen

Nyeste tid

I 1930'erne blev det almindeligt at opføre gårdene i de såkaldte *gasbetonsten*. Også de nye *eternitplader*, f. eks. til tagbeklædning vandt stor indpas på landet. På grund af brandfaren blev mange gamle, stråtækte lader udskiftet med det nye, relativt billige tagmateriale.

De nye gårde bibeholdt i mange tilfælde den gamle længeinddeling. Dog følte man sig ikke så stærkt bundet af traditioner mere – en utraditionel udformning og friere placering blev almindelig.

En moderne dansk bondegård. – Landbrugsrådet

BORG- OG HERREGÅRDSBYGGERIET

Konge, adelsmand og biskop

Det blev de danske – og tilkaldte udenlandske stormænd fra adelsvælde og bispedømme, der sammen med kongen kom til at præge det store byggeri gennem den største del af middelalderen.

Rundt om i Danmark har vi en hel del bygningsrester fra den romanske tid. De betydeligste er: Nyborg slot, biskop Eskilds Søborg, Absalons borg i *Havn* (fundamentene under Christiansborg slot), Gurre slot, Dragsholms sydfløj, Hammershus og Korsør tårn.

Borgen som fæstning

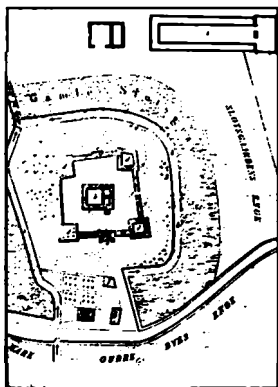
Mange af de første borge opførtes som højborge på det højeste sted i terrænet eller på kunstige borgbanker. Andre blev gemt bort på utilgængelige steder, omgivet af voldgrave, som fik deres vand fra åer eller søer. Nogle blev ligefrem lagt på kunstige øer på nedrammede egestammer midt ude i en sø. Mange af borgene blev fæstninger, der både kunne kæmpe mod eller med kongen eller blot holde uindbudne gæster borte. På et borgtårn lod en bygherre således sætte

flg. tekst på latin, der i oversættelse lyder: »Dette hus har jeg omgivet med vold og grav, for at jeg selv og mine efterkommere kan være i sikkerhed.«

På grevefejdens tid var adskillige af landets borge militære støttepunkter for de konger, der sloges om magten. Adskillige af disse borge var næsten uindtagelige – selv om forsvaret kun bestod af få våbenføre mænd. Dette fremgik med al tydelighed af et brevcitat fra den tid, da Sten Billes gård i Skåne blev brændt ned af svenskerne: »Havde han ladet fire karle blive på gården og draget vindebroen op, da havde det ikke sket.«

I mange tilfælde var disse befæstningsanlæg et byggeprogram, som bygherren selv stod for. Kun i specielle tilfælde tilkaldte man eksperter. Enkedronning *Dorothea* brugte således en mand fra Pommern som voldmester. Hun anbefalede ham til hertug Hans med disse ord: »Han er fra ungdommen af holdt til dette arbejde. Vi haver brugt ham og fundet ham forstandig og oprigtig i sin virksomhed.«

Men når det var stormændene, der byg-

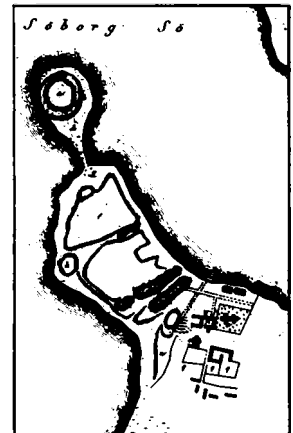

Borgen ved Gurre blev bygget på en holm, som lå mellem den sydlige del af den nuværende Gurre sø og de store mosearealer, der tidligere udgjorde et endnu sydligere afsnit af søen – trods udtørringen hedder dette afsnit den dag i dag Lille Gurre sø

Søborg ruin i Nordsjælland. – Nationalmuseet

Søborg slot, bygget på et næs i Søborg sø. Planen her blev i 1790 udarbejdet af stedets provst, den meget arkæologisk interesserede Christopher Schröder, på hvis præstegårdsjord ruinen lå. Med nænsom hånd foretog han gravning i slotsbanken og nedskrev sine resultater. Det samme kan ikke siges om hans efterfølger »i ånden«. Han brugte nemlig selv en stor del af ruinens murmasser – ja, han akkorderede oven i købet med lokale folk, som fik lov til at plyndre fra ruinen blot præsten fik provision af det solgte

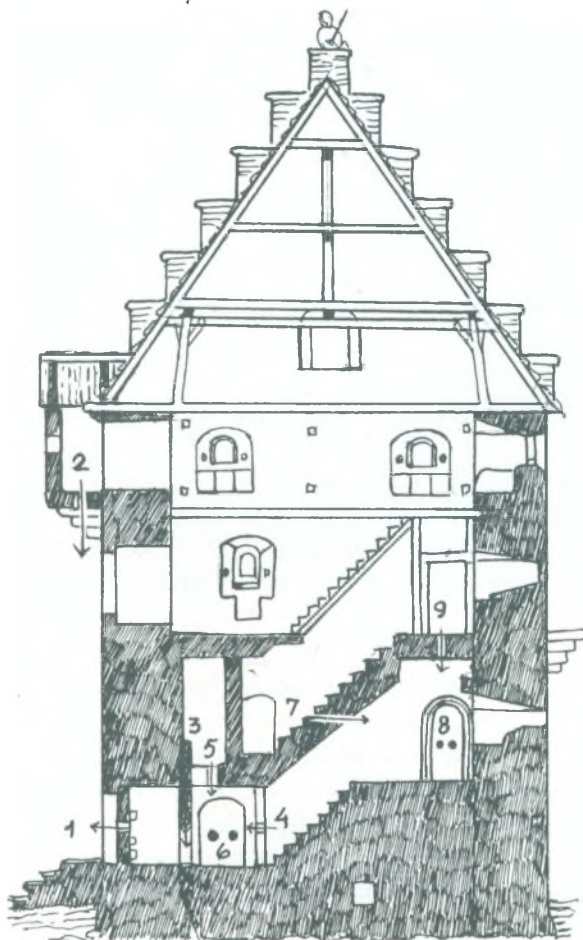
gede, forestod de i almindelighed dette jordarbejde selv. Både deres militære opdragelse og deres praktiske erfaringer fra krigshåndværket gjorde, at de selv kunne klare problemerne på dette felt. Arbejdskraften til de kæmpemæssige jordarbejder kom man let om ved. Det var en hård tid for *houbønderne*. Blandt pligterne stod udtrykkeligt nævnt

i fæstebrevet: »at fælde tømmer, bygge huse og grave volde.«

På forskellig vis sikrede man voldens kanten mod skred. Dette kunne gøres ved at nedramme pæle langs kanten som f. eks. på Voergård ved Hjørring. »Man skulle fore gravene med bul og fjæl.« Man kunne også gå mere grundigt til værks, som tilfældet var

Glimmingehus. Følg nøje med på tegningen her, mens De læser teksten

på Borreby. Her byggede man ligefrem kanten af voldgraven op med kampesten.

I adskillige tilfælde var disse jordarbejder kæmpeprojekter. Dobbeltvoldstedet ved Søby-Søgård på Fyn udgjorde med grave og dæmninger ca. $3\frac{1}{2}$ tdr. land, knapt 20.000 m². Det er et areal, der dækker ca. 20 almindelige villagrunde.

Også snedigt udtænkte kanalanlæg og kunstige søer blev tit udført, hvis det tilløbende grundvand ikke var nok. Da *Peder Oxe* anlagde Gisselfeld, skabte han ved opdæmning: Gårdsøen, Brede sø, Springdammen og to andre damme i Springdamsmarken samt Denderup sø og to mindre damme i Denderup vænge.

Hovedhuset blev almindeligvis lagt solret. Bag dette lå der en god portion overtro og folkeskik. Vé den bygmester, der tillod sig at ændre her. Sagnet beretter, at Timgårds bygmester led en forsmædelig død i gårdens port, fordi han på dette område brød med gammel skik og sædvane.

Når man ofrede så meget på voldanlæggene, var det ikke underligt, at man også prøvede på at gøre hovedbygningen til en

uindtagelig fæstning. Dette prægede i høj grad bygningens udformning. Man byggede hjørnetårne og fremspringende porttårne, så man kunne bestryge borgens sider med sine våben. Man lavede fremspringende vægtergange, så man gennem skydeskår og skoldehuller i gangens gulv kunne overdænge fjenden med kugler og kogende vand.

I den gamle, danske borg Glimmingehus i Skåne udviklede man det mest raffinerede forsvarssystem, som i allerhøjeste grad vanskeliggjorde fremtrængen i borgen, selv om man havde forceret voldgraven.

Stod man foran yderporten (1), kunne fjenden beskydes både fra denne port og fra oven fra vægtergangens skydehuller (2). Næste forhindring var faldgitteret (3), som man kunne skyde direkte mod fra den flg. port (4), så man kunne give fjenden en varm modtagelse, hvis han fik faldgitteret brækket fra hinanden og kom indenfor. Han kunne beskydes både fra oven (5) og fra siden (6). Skulle det endelig lykkes at komme ind på trappen og op på afsatsen, kunne de

indtrængende beskydes fra tre vinkler – bagfra (7), fra siden (8) og fra oven (9).

Dragsholm – en borg med romanske rester

Helt nøjagtigt ved man ikke, hvornår Dragsholm blev bygget. Men det skete formentlig i begyndelsen af 1200 tallet. I sydfløjens ældste murpartier er der rester af romanske vinduer, som med deres pompøse størrelse må have rummet en temmelig stor sal bag sine facader. Form og udførelse ligner en del Roskilde domkirkes østparti, hvilket i og for sig ikke var underligt, da Roskilde-bispen gennem århundreder ejede Dragsholm med dets 13 herregårde og 42 kirker.

Slottet har gennem tiderne totalt ændret udseende. I 1697 foretog den daværende ejer baron *F. C. Adeler* en ombygning, så det fik den nuværende barokstil. At baronen ønskede god plads til sig og sine bærer slottets 93 rum vidnesbyrd om.

I tidens løb er der sket megen danmarkshistorie bag Dragsholms tykke mure.

I grevefejdens tid blev der løbet storm

*Et kig ned i slotsgården
på Dragsholm*

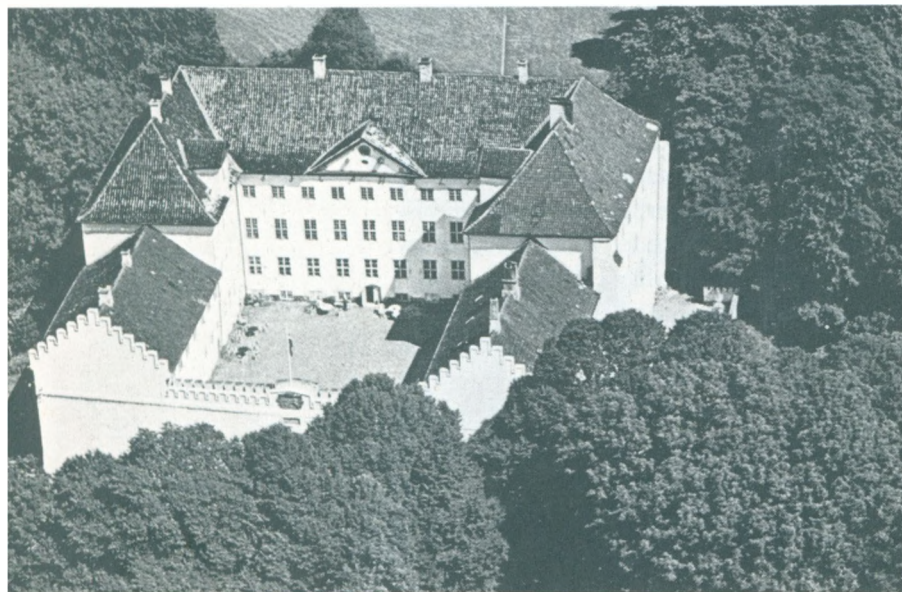
imod borgen. Men i modsætning til de øvrige sjællandske borge kunne Dragsholm ikke indtages. Først da katolicismen og dermed bispedømmet havde mistet sin magt, overgav slottet sig til kongemagten.

Kendte adelsmænd var lensmænd på Dragsholm i den flg. tid. Den kendteste var

vel nok rigsråd og rigskansler *Arild Huitfeldt*, som i slutningen af 1500 tallet skrev sin berømte danmarkshistorie her. Selv om hans bog vel næppe havde stor værdi som kildeskrift, og selv om han ikke var nogen stor skribent, blev dette historieværk, der var den første samlede fremstilling siden Saxo, et mærkeligt og interessant vidnesbyrd om en dansk renæssance-adelsmands fædrelandskærlighed og holdning.

Berømte fanger sad fra tid til anden i slottets skumle kældre. Det var en skæbnens ironi, at en af de første fanger var slottets tidligere ejer den meget selvstændige og uregerlige Roskilde-biskop *Joakim Rønnow*.

Dog den kendteste af fangerne var den skotske adelsmand *Jarlen af Bothwell*. Det var ham, der forelskede sig i selveste dronningen af Skotland, *Maria Stuart*. Hun var på det tidspunkt gift med *Lord Darnley*, som jarlen fik ryddet af vejen, så han kunne gifte sig med enken. Dog denne udåd kom til at koste Maria Stuart tronen. Hun blev afsat og fængslet. Derimod lykkedes det Jarlen af Bothwell at flygte. Hans mål var Danmark, som han tidligere havde besøgt, og

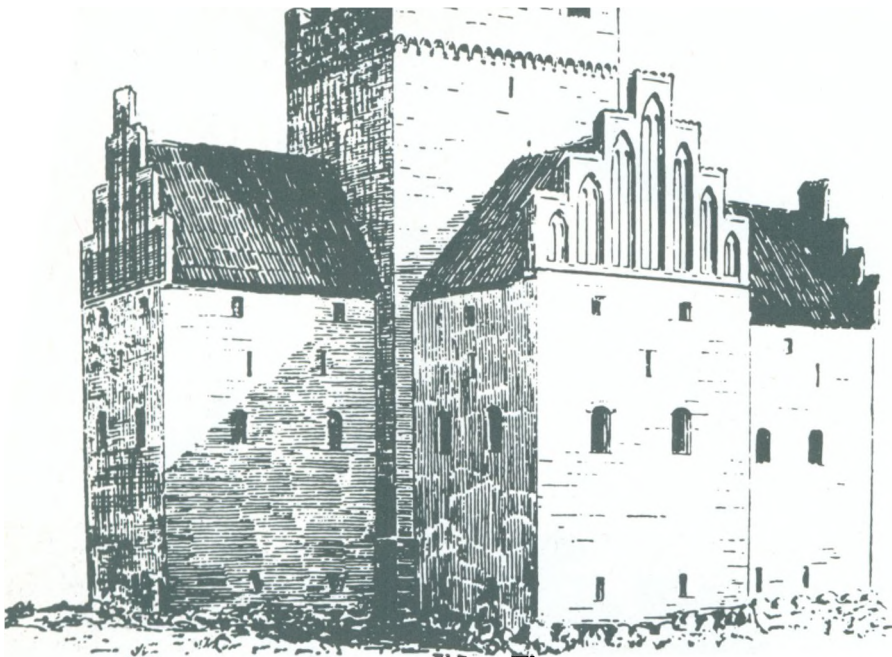
Dragsholm slot

hvor han for øvrigt havde forlovet sig med en norsk pige, som han havde svigtet. Skibet, han var med, kom ud af kurs og blev senere opbragt af et norsk orlogsfartøj. Det gamle ord »Een ulykke kommer sjældent alene«, måtte jarlen sande. Da han forklædt som matros gik i land i Bergen, stod hans tidligere kæreste blandt tilskuerne på kajen. Han blev med det samme genkendt, taget til fange og ført til den danske kong *Fredrik den Anden* i København. Da de skotske magthavere ikke ville betale den meget store sum løsepenge, sendte han jarlen til Dragsholm, hvor han blev kastet i kachotten. I 1576 døde Jarlen af Bothwell og blev begravet i Fårevejle kirke. Og det er formentlig hans mumieagtige lig, vi den dag i dag kan se i glaskisten i kirken.

Gjorslev – bygget på trods af dronning Margrethes forbud

I 1396 forbød *dronning Margrethe* ved lov at opføre befæstede gårde. Dette forbud lagde en voldsom dæmper på stormændenes byggeri i en stor del af 1400 tallet. For adels-

Gjorslev. Rekonstruktion af det gamle slot

mændene var det en torn i øjet, at dronningen indførte disse restriktioner, hvorfor man sørgede for i senere *håndfæstninger* at få bestemmelsen sat ud af kraft.

Når dette forbud eksisterede, kunne det synes mærkeligt, at Roskilde-bispen *Peder Jensen Lodehat* netop omkring 1400 kunne påbegynde opførelsen af den stærkt befæstede borg Gjorslev på Stevns. Forklaringen lå i, at biskoppen både var Margrethes gode ven, men også hendes hjælper bl. a. med store økonomiske tilskud. Den gang som nu var det kapitalen, der regerede. En mand af det format havde selvfølgelig helt frie hæn-

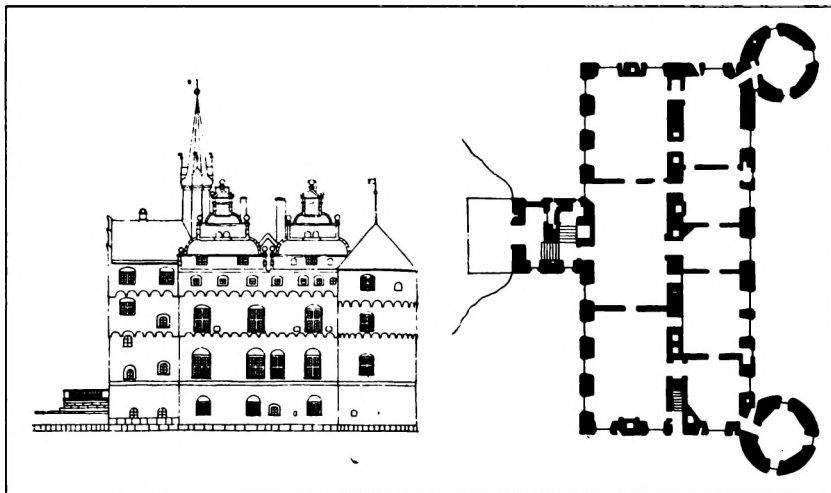
der. For øvrigt kan vi i dag i korrundingen i Roskilde domkirke finde alle tiders portræt af denne energiske mand. Når berømte mænd døde, var det skik og brug at tegne et billede med kridt på gravstenen, hvorefter stenhuggeren med sin mejsel gjorde trækene »evige«. Der er vist ingen tvivl om, at Margrethes kansler her er »taget på kornet«.

Byggematerialet til Gjorslev var kridtsten skåret ud som *kvadre* – Stevns klint lå jo i nærheden. Disse gasbetonlignende sten var nemme at skære ud og lette at bygge med. Byggeriet gik hurtigt fra hånden. Lokale håndværkere og håndlangere lavede formodentlig det grove arbejde. Men bygmesteren, som ledede arbejdet, må have været meget dygtig. Planen var gennemtænkt i alle detaljer. Anlægget blev lagt i korsform med et kæmpemæssigt tårn i midten – det hele i *gotisk stil*.

Flere af salene blev udstyret med hvælvede lofter, som blev båret af midtersøjler – en bygningsform uden sidestykke på den tid. Terrænet blev senere hævet. Oprindeligt lå det i samme højde som gulvet i den hvæl-

vede kælder. Over denne var den ligeledes hvælvede hovedetage med de mange boligrum. Over den igen kom to lavere etager. Tårnet havde så igen 3 stokværk, før man nåede op til selve murkransen. I 1638 og 1843 blev nord- og sydfløjen bygget til.

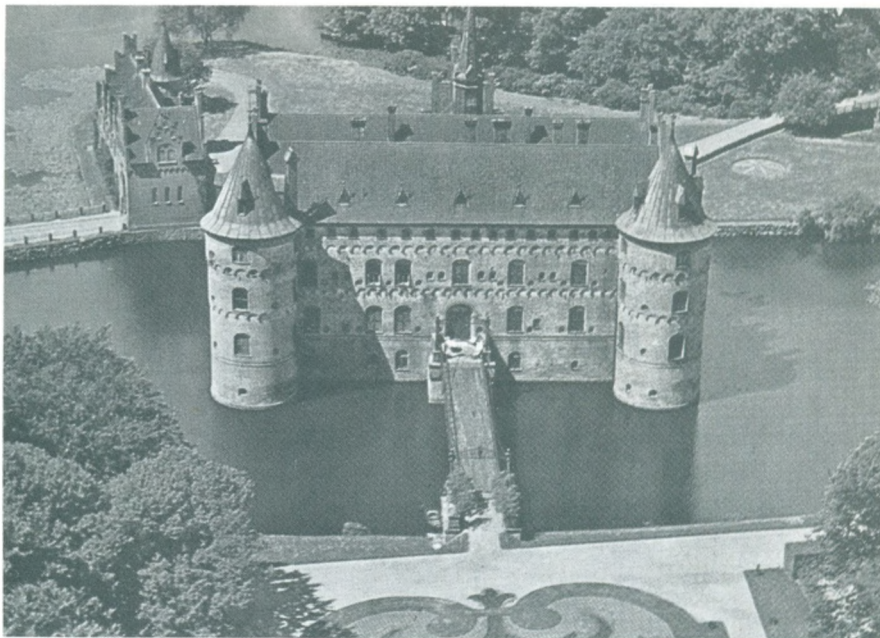

Egeskov

Renæssanceborgen Egeskov, som er et af Danmarks smukkeste herresæder, blev bygget i midten af 1500 tallet. Bygningen blev lagt midt i en sø på nedrammede pæle, så voldens vand gik lige ind til murene.

Komplekset blev opført efter en holstensk bygningsplan – nemlig som to huse i 2–3 stokværk bygget sammen med langsiden, så der blev 4 parvis sammenstillede trappegavl. På de østlige hjørner byggedes rundtårne med kegletag. Midt på vestfløjen opførtes et firkantet tårn.

Til Egeskov knyttedes det makabre minde om hofdamen Rigborg Brochenhuus, der blev »indemuret« (indespærret) af faderen *Laurids Brochenhuus*, fordi hun fik en søn med hofjunker Fr. Rosenkrantz, som selv

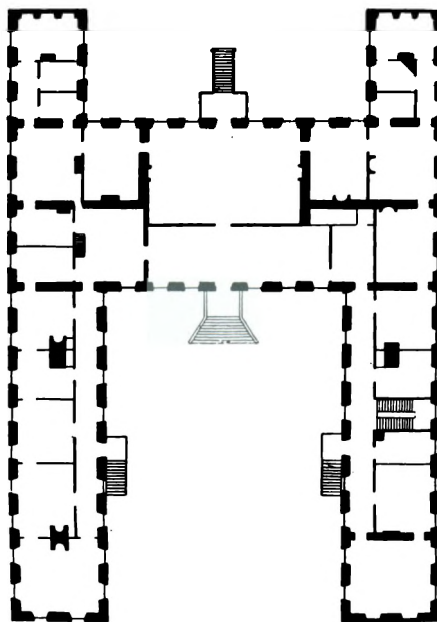

måtte gå i udenlandsk krigstjeneste, fordi »han havde besvangret dronningens jomfru Rigborg.«

Clausholm ved Randers

Clausholms historie går langt tilbage i middelalderen. I 1359 blev borgen indtaget og totalt ødelagt af *Valdemar Atterdag*. Som et synligt minde om disse barske krigstider findes endnu et sværd, som man for godt 100 år siden fandt ved oprensning af voldgraven. Ved nogle udgravninger i 1950'erne fandt man tydelige rester af flere anlæg bygget på forskellige tider.

Det nuværende, imponerende barokanlæg blev opført af bygmester *Ernst Brandenburger*. Det blev et slot, hvor barokkens strenge symmetri fik sin tydelige udformning. Fra indkørselsalleen kan trækkes een lang symmetriakse gennem staldgård og slot, op over parkens terrasser for at slutte oppe i avlsgården. Slottet blev opført på foranledning af *Frederik den Fjerdes* storkansler, grev *Conrad Reventlow*, idet det gamle slot var alt for lille til at danne en

Stueplan med rumfordelingen på Clausholm

værdig ramme om denne stormands privatliv.

Også hovedbygningens symmetri og praktiske indretning er gennemtænkt i alle enkeltheder. Beboelsesetagen indrettedes efter datidens mest moderne principper med et udviklet korridorsystem, der kunne lette beboernes færden i den store bygning. »Kongesalen« på 1. sal fik med *stuk* og opbygning en pompøs udformning. Desværre måtte det store kuppelloft nedtages allerede 50 år efter opførelsen. Sydmuren kunne simpelthen ikke bære denne ekstraordinære belastning.

Parken ved Ledreborg ved Roskilde. Slottet opført ca. 1750

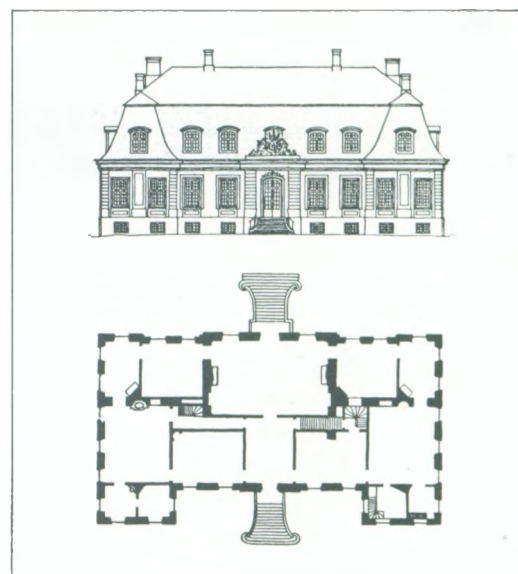
Terrassehaven blev et kapitel for sig. Den svenske hofarkitekt *Nicodemus Tessin den Yngre* stod for planlægningen her. Den blev – helt i pagt med tidens sans for det dramatiske og symmetriske – anlagt som en kæmpemæssig teaterscene med side- og bagkulisser.

For øvrigt var det således, at man først i 1700 tallet begyndte at gøre noget virkeligt ud af parkerne. De tidligere tiders borgherrer og adelsmænd var ikke haveinteresserede. Hvis et stykke jord endelig blev ind-

draget til have, var det altid som nyttehave, hvis afgrøder kunne være et supplement til køkkenets madlavning.

Frederiksdal ved Furesøen

Ganske vist er Frederiksdal nord for København ikke en herregård. Men i denne

landlige rigmandsresidens fik *rokoko*en vel nok sin smukkeste udformning i Danmark. Landstedet blev opført af arkitekt *N. Eigtved* for udenrigsminister *J. S. Schulin*. Her fik det nye, franske boligideal en meget smuk udformning. Havesalen blev bygningsens fineste. Alt fra vinduers og døres placering til rummets afrundede hjørner var med til at give indtryk af elegance, svævende lethed og intim varme. Den helt enestående stukdekoration blev udført af italieneren *C. E. Brenno*, som for øvrigt også udførte stugarbejde på Fredensborg slot og på Clausholm.

Krengerup

Tiden op mod 1800 tallet var på så mange områder en opgangstid for det danske samfund. Stormændene både i by og på land byggede smukke boliger. På ganske få år rejstes overalt i Danmark ca. et halvt hun-

Frederiksdal ved Lyngby, opført 1744–45

drede nye hovedbygninger til herregårdene. En af disse blev Krengerup på Fyn. I udformningen mærkede man arkitekterne *Jardins* og *Harsdorffs* påvirkning. Bygningerne skulle have udpræget slotsformat, og det dekorative skulle være *klassicismens* med *pilastre*, antikke vaser og våbenskjolde.

Krengerup på Fyn

BYGNINGSHÅNDVÆRKERNE — TØMRERNE OG MURERNE

De første træsmede

I de ældste tider byggede bønderne selv deres boliger, formentlig har man hjulpet hinanden. Men efterhånden som tiden gik, blev kravene større, og da kirke- og klosterbyggeriet for alvor satte ind sideløbende med borgenes opførelse, blev der behov for en håndværkerstand, der udelukkende beskæftigede sig med byggeri.

For gårdenes vedkommende vedblev bygningsarbejdet gennem århundreder væsentligst at være tømrerarbejde, da bindingsværket var det dominerende. Disse tømrere var tit vandrehåndværkere, der drog landet rundt og tilbød deres arbejdskraft, hvor der var brug for den.

Strid mellem tømrere og snedkere

Til at begynde med dækkedes både tømrer-, snedker- og billedskærerarbejdet af de samme mennesker. Nogle af disse stod fagligt og kunstnerisk så højt, at der blev tale om kunsthåndværk af fineste karat.

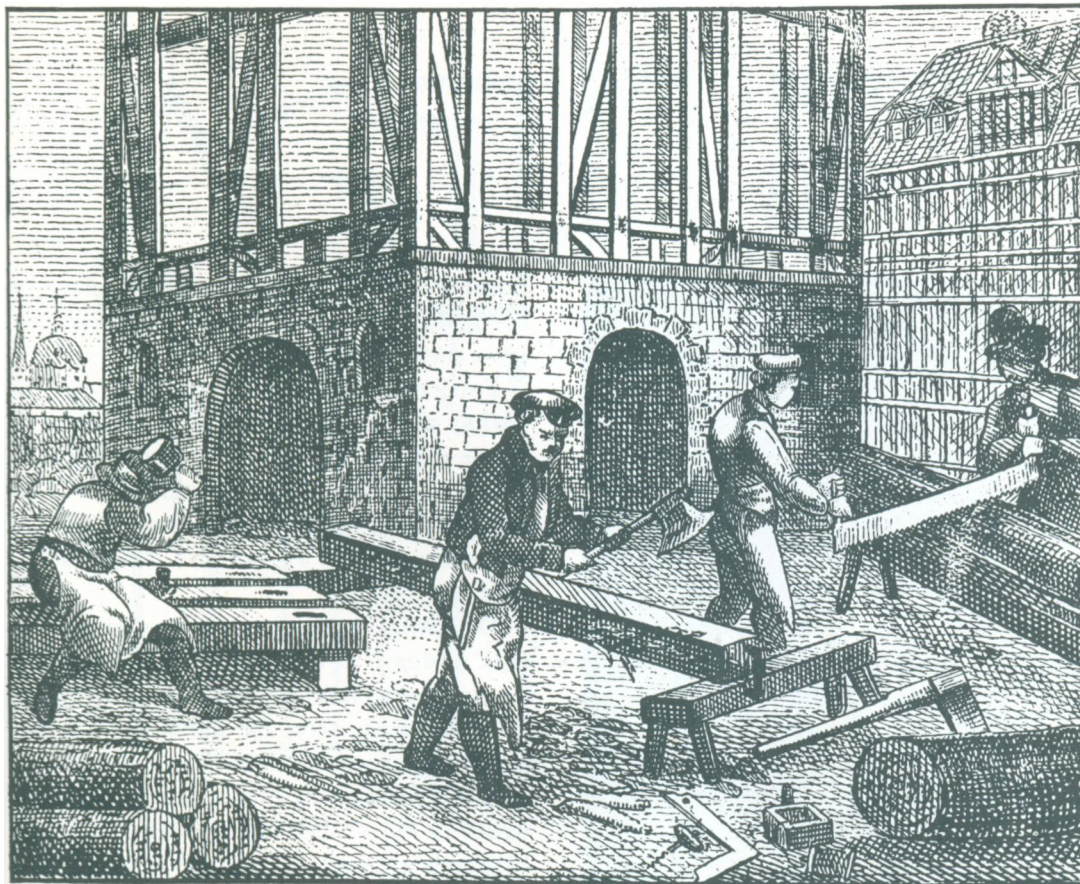
Først senere deltes faget ud i specialområder, så man derefter skelnede stærkt mellem tømrer- og snedkerarbejde. Snedkerne

blev for øvrigt meget nidkære for at hævde deres ret over for tømrerne. Mangen tømrer måtte i tidens løb stå skoleret på rådhuset over for de kommunale myndigheder, fordi han havde tilladt sig at lave en stol eller en seng. Den gang som nu herskede der en utrolig smålighed og konkurrence vedrørende fagafgrænsningen.

Håndværkerne som slaver for herremændene

Selvfølgelig var herremændene interesserede i at have gode håndværkere både til at bygge nyt og til at lave reparationsarbejder for sig. Og fra 1733 med *stavnsbåndet* fik godsjerne lige så stor magt over håndværkerne som over bønderne. Hvis en tømrer var flygtet til købstaden for at slippe bort fra slavearbejdet på landet, blev han kaldt tilbage ved rettens hjælp ved en dom, som kunne lyde således: »Velædle hr. Fischer har alt gjort præntion på at være ejer af tømrer Jens Christensen.«

I mange tilfælde stod en tømrerlærling i lære i byen. Men han var i denne tid kun

En af de udenlandske arbejdspladser, hvor danske håndværkere på valsen altid kunne finde beskæftigelse

udlånt af herremanden. Prøvede han efter læretiden at stikke af, blev han eftersøgt, som man efterlyste en bortløben stud. Ikke underligt at mange udlærte ungersvende flygtede sydpå, hvor de altid ved hjælp af deres kunnen kunne opnå arbejde.

Lønforholdene og den sociale position

Lønnen både i by og på land var ussel, og anseelsen var ringe. Håndværkerne var således udelukket fra byrådene. Det var nemlig de kommunale myndigheder, der skulle

*»Lille Rosengården« i
Randers. – Den gamle by,
Århus*

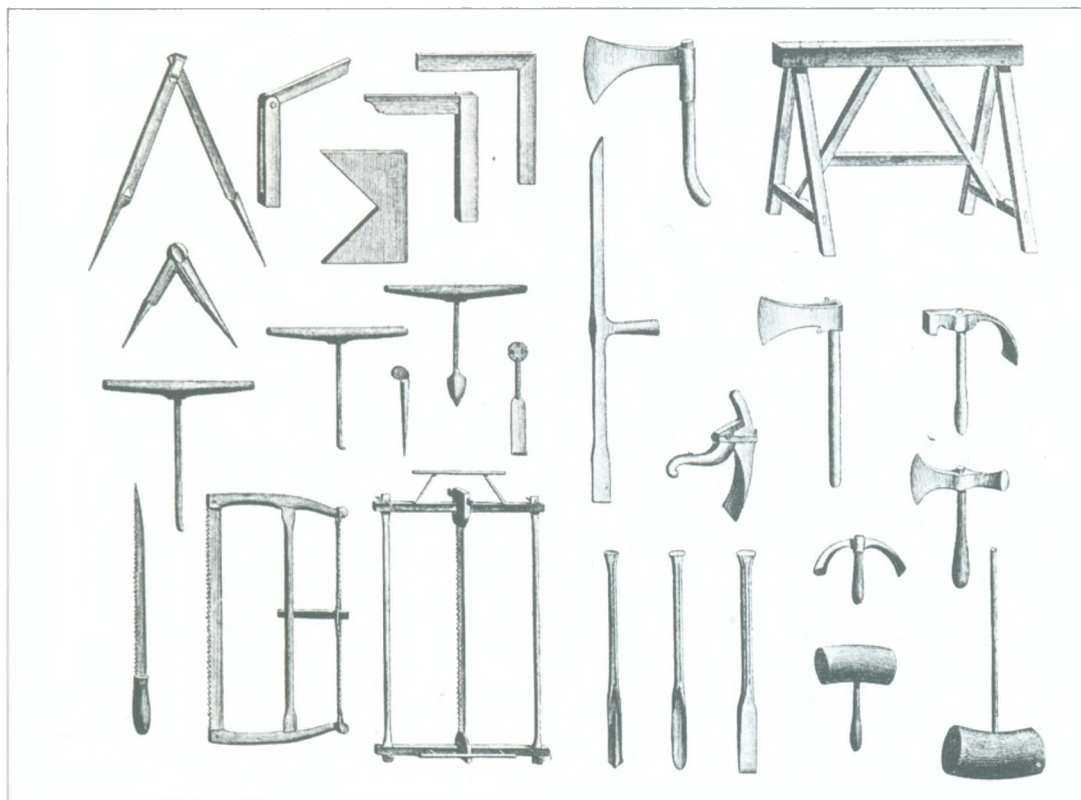
fastsætte priser på håndværksarbejdet, og her gjaldt det selvfølgelig om at trykke priserne mest muligt.

Fortjenesten for håndværkerne var så dårlig, at mangan dygtig svend endte sine gamle dage på fattiggården. Vi ved fra skifteretsbøger, at der på et vist tidspunkt i København var 18 skifteretsforretninger for tømrersvende. De 17 var med gæld, da boerne blev gjort op.

De dårlige indtjeningsmuligheder gav sig også udslag i, at det hørte til sjældenhederne, at håndværkerne havde råd til at bygge en bolig til sig selv. De lejede sig ind hos byens velhavere. Således opførte Søren Andersen Mammen og hustru Karen Mikkelssdatter i 1741 »Lille Rosengården« – en lang bindingsværkslænge – i Randers med »renteboliger«, som udlejedes til håndværkerne. Oprindeligt var der 6 boliger, idet hver gadedør førte ind til to lejligheder. Den enkelte bolig var meget beskedent – den bestod kun af en lille stue og et smalt køkken.

Blandt mestrene var det selvfølgelig i mange tilfælde anderledes. Skifteretsbogen fortæller således, at tømrermester Nic. Ol-

*Forskellige tømrer-
redskaber*

sens enke ved mandens død rådede over ejendomme til en værdi af 12.150 rigsdaler, et efter datidens forhold stort beløb.

Bortset fra bryggere og farvere var som nævnt de fleste håndværkere ludfattige, og standsforskellen så stor, at der i Ålborg købmandslavs artikler fra midten af 1700 tallet stod: »Hvis en købmandsenke gifter sig med en brav mand, bliver hun i lavet, men ikke

hvis hun ægter en håndværker, sætteskipper, styrmand eller sejlingsmand.«

En ung svensks optagelse i hustømrernes forening

Nok var den sociale position ringe og lønnen dårlig. Men alligevel hævdede håndværksstanden sig ved at opretholde de gamle

traditioner, som gik i arv fra generation til generation. Det var f. eks. en stor dag, når den unge svend skulle optages i sin forening. Efter en gammel beskrivelse gik det således til:

Ved indtrædelsen af den unge svend i forsamlingssalen henvender han sig til formanden, som spørger: »Er det Deres ønske at optages i vor forening?« Når svenden har svaret ja, spørger formanden igen: »Hvad er Deres fulde navn?« Når navnet er opgivet, henvender formanden sig til forsamlingen: »Er der nogen i forsamlingen, som har noget imod, at denne svend bliver optaget i vor forening?« Når forsamlingen har samtykket i optagelsen, siger formanden: »Da forsamlingen samtykker, kan De blive optaget i vor forening, når De vil opfylde de pligter, som dens love pålægger Dem.« Når den unge svend har svaret Ja, henvises han til foreningens skriver, som indfører navn og adresse i protokollen. Derefter går svenden tilbage til formanden, som tager foreningens velkomstbæger med følgende ord: »Idet jeg drikker Dem til af dette vort velkomstens bæger, delagtiggjør jeg Dem i alle de goder,

som er og i fremtiden vil følge af at være optaget i dette vort broderskab. Deres velgående.« Formanden overrækker derpå velkomstbægeret til svenden med følgende ord: »Til bekræftelse på, at De er optaget i vor forening, vil De i lige måde drikke på foreningens velgående.« Svenden drikker af bægeret og siger: »Jeg takker forsamlingen for den mig beviste ære. Det skal bestandig være mig en kjær pligt at opføre mig således, at jeg derved vinder mine medbrøders agtelse og tillid. Foreningens velgående.« Efter at skålen er drukket, overrækker den unge mand bægeret til formanden, som rækker ham hånden og lykønsker ham.

Murerne

De første, der begyndte som murere herhjemme, var ikke særlig dygtige til deres håndværk. Det murerarbejde, der blev præsteret i Bjernede kirke og i *Dannevirke*-muren, var af ringe kvalitet. De forstod nemlig ikke at drage nytte af »forbandtets« fordele. Men det var kun i starten, det stod så sløjt til. Hurtigt lærte de ved inspiration fra det

sydlige udland at udføre ypperligt arbejde.

Den første murer, vi har et billede af, kan vi se på et kalkmaleri i Tirsted kirke på Lolland. Det forestiller Babel-tårnets opførelse. Den ene af de to mænd er murer.

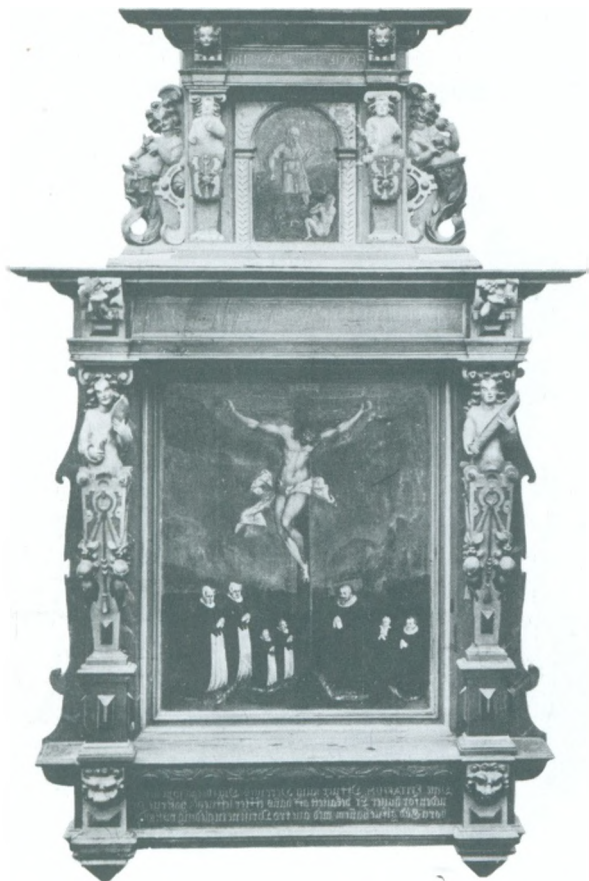
Når kongen rekvirerede arbejdskraft

På lignende vis som tømrerne førte også murerne en omflakkende tilværelse. De måtte stille, hvor de store anlægsarbejder krævede det. På kongens bud havde håndværkerne at møde op. I en kongelig befaling af 1551 opfordredes forskellige borgmestre til at sende arbejdskraft: 7 murere fra Malmø, 3 fra Helsingør, 1 fra Køge, 3 fra Ystad og 4 fra Næstved. To år senere rekvirerede man på lignende måde i alt 24 mand til det københavnske byggeri.

Da slottet i Skanderborg skulle opføres på rekordtid, måtte byerne Ribe, Vejle, Horsens og Århus sende alle deres »Mur-

Arbejdende murer. Kalkmaleri på korvæggen i Tirsted kirke på Lolland. – Nationalmuseet

*Oberbergs epitafium i
Kalundborg kirke. –
Nationalmuseet*

mestre, kalkslagere, murkarle og pligtskarle«
på arbejde i Skanderborg.

Da fremmedarbejdere blev tilkaldt

Da tidens største byggeforetagende – Kronborg slot – skulle opføres, indskærpede kongen sine lensmænd, at de måtte gøre alt,

hvad der stod i deres magt for at sikre sig arbejdskraft til dette kæmpeprojekt. Den hjemlige arbejdsstyrke slog ikke til, hvorfor man i 1578 måtte ty til fremmedarbejdere, idet man tilkaldte 31 murere og stenhuggere fra Antwerpen. Nogle af de pågældende skulle være specialister, idet man skulle bruge murere, »der kunne mure med cement i vand«. Disse håndværkere var så dygtige, at kongen i 1582 måtte gå med til en klækkelig lønforhøjelse for at undgå strejke. Fremmedarbejderne truede simpelt hen med at rejse hjem.

De kongelige bygmestre

Fra begyndelsen af 1500 tallet og fremefter optrådte en lang række kongelige bygmestre, som vi kender ved navn. Martin Stenhugger – den senere kongelige bygmester *Martin Bussart* – var velanskrevet hos kongen: »Han skulle have ret til at blive ved sin gård, han fik senere livsbrev på kronens kloster i Slangstrup foruden skøde på en gård i Malmø«. Socialt nåede han så højt op, at han kunne tillade sig at anmode Køben-

havns borgmester Hans Mikkelsen om hans datters hånd.

Den kongelige bygmester, der stod for kæmpearbejdet på Kronborg, hed *Anton van Obergen*. Det var for øvrigt ham, der personligt hentede de 31 eksperter fra Nederlandene.

En af de udenlandske bygmestre *Hercules von Oberberg* fik sat sig selv et varigt minde – oven i købet i en dansk kirke. I Vor Frue kirke i Kalundborg hænger hans mindetavle – *epitafium* – den dag i dag, skåret ud i træ. Kunstmaleren, der har lavet maleriet, lader her bygmesteren i egen høje person stå neden for Jesu kors sammen med sine to koner og sine fire børn.

Slægten Steenwinkel, der stammede fra Nederlandene, kom til at præge det store byggeri i Danmark igennem ca. 100 år i 15 og 1600 tallet. *Hans Steenwinkel den Ældre* forestod en lang række kendte byggeforetagender – fæstningerne ved Varberg, Akershus, Båhus og Halmstad, Sct. Petri kirke i København, Slangerup kirke samt *Tyge Brahes* stjernebog på Hven.

En af hans sønner *Hans Steenwinkel den*

Yngre kom som 27-årig i tjeneste hos *Christian den Fjerde*. 5 år senere blev han kongelig bygmester. Han stod for opførelsen af den berømte portbygning ved Frederiksborg slot, *Christian den Fjerdes* kapel ved Roskilde domkirke, Børsen, Kronborg efter branden i 1629, Rundetårn samt *Vældemar* slot på Tåsinge.

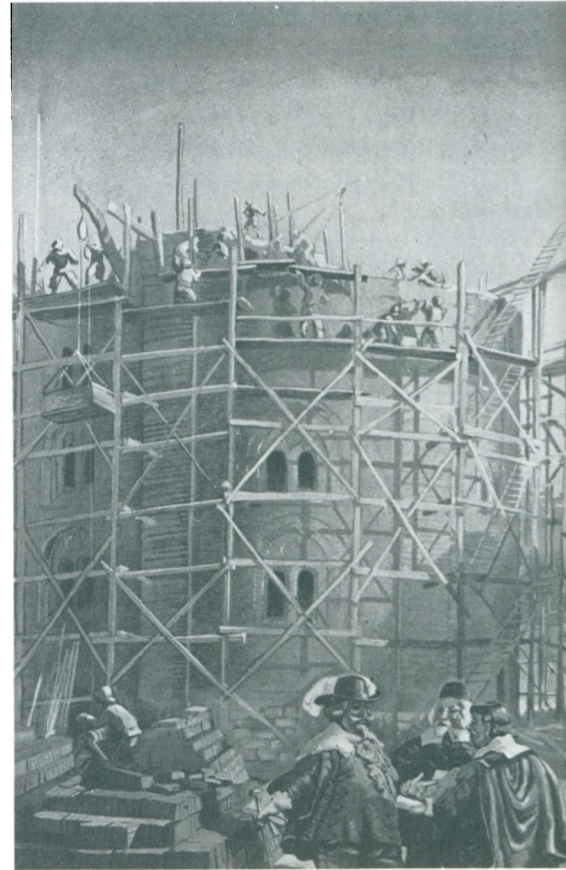
Steenwinckels smukke bygning Audienshuset med Møntporten set fra Rende-banen, Frederiksborg slot

Christian den Fjerdes initialer kom til at pryde mange bygninger

Flere af Steenwinklerne blev således meget berømte mænd. En enkelt *Oluf v. Steenwinkel* indlagde sig fortjeneste ved andet end byggearbejde. Han var en af hovedmændene i forsøget på at vinde Kronborg tilbage fra svenskerne. Da planen blev forrådt, måtte han bøde med livet for sin troskab mod konge og fædreland.

Hvor meget disse bygmestre fik lov til selvstændigt at præge deres bygningsværker, ved vi ikke meget om. Der er ingen tvivl om, at Christian den Fjerde med sine eminente evner både som arkitekt og »ingeniør« har vist sine arkitekter, hvor »skabet skulle stå«. En mand som Tyge Brahe har sikkert selv leveret detailtegningerne til sit »*Uranienborg*«. Bygmesteren selv har været rådgivende. Men hans vigtigste opgave har formentlig været at stille forslag og at have det daglige opsyn med byggeforetagendet. For Christian den Fjerdes vedkommende ved vi, at man måtte finde sig i, at kongen personligt greb ind selv i småting. I Hillerød havde en bygmester udbetalt 2 daler for at slå lægter op omkring den gamle dyrehave. Kongen mente, at der var udbe-

talt overpris: »Man kan slå mange lægter på for een daler.« Da han lod Børsen opføre, var han sin egen hovedentreprenør. Han sørgede for, at bygningsmaterialerne blev bestilt og leveret til den rette pris og på det rette tidspunkt. Han var næsten dagligt på byggepladsen, hvor han kontrollerede og gav sine ordrer, så arbejdet blev det bedst mulige. Så hvis han selv var hjemme, gik det rask fra hånden. Men desværre rodede han sig ind i krige, som han altid tabte, og i disse perioder gik det træt på byggepladsen.

*Også løn i naturalier
til en kgl. hoftømmermand*

Som vi har set, var lønnen til de almindelige håndværkere ringe. Men bygmestrene – særligt de udenlandske specialister – blev godt betalt. Også de danske, der var i kongens tjeneste, tjente godt. Nogle af disse måtte dog tage en god part af lønnen i naturalier.

Baltser Tømmermand – *Baltser Barthelsen* – fra Skanderborg fik store arbejder i

entreprise. Han havde adskillige folk under sig. I 1580 skulle han have 2.000 daler for at sætte plankeværk op om dyrehaven ved Skanderborg slot. Næste år skulle lensmanden på kongens vegne forhandle med ham om at tilhugge og bygge en ny kro ved slottet »til brug for kongens hofsinder og andre høftjenere eller hans undersåtter og fremmede«. For dette arbejde skulle han have: 1.200 daler, 1 læst korn, 1 læst sild og 2 tdr. smør. I 1583 blev han udnævnt til kongens tømmersmand. Samme år gav han tilbud på to nye vindeltrapper til slottet og på tømrerarbejdet til en ny ladegård på 35 »bindinger« og et kohus af samme størrelse. Her var betalingen: 600 daler, 1½ læst rug, 1½ læst malt, 2 tdr. smør, 1 læst sild og 4 øksne. Samme år fik han egen hofklædning og lejlighed ved slottet.

Det første murerlav

I den kontrakt, som *Christian den Fjerde* oprettede med murermester *Martin Weichart* om murerarbejdet på Børsen, hører vi for første gang om murersvende i en kon-

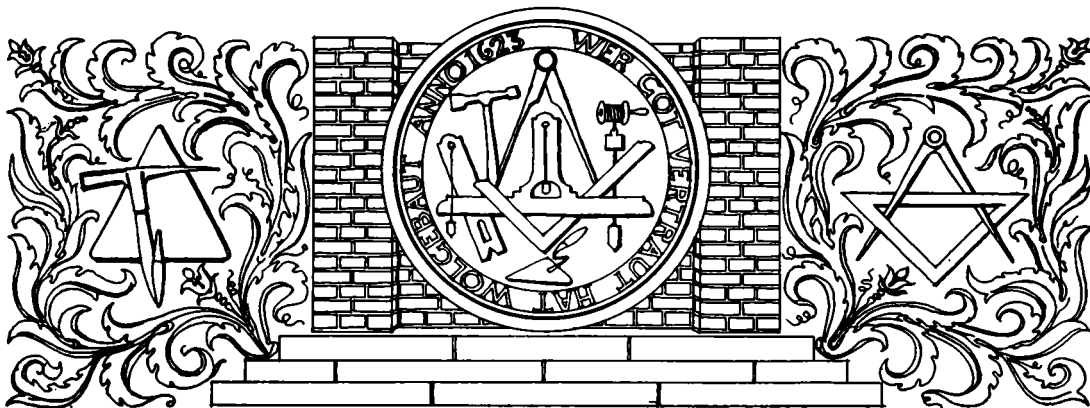
trakts ordlyd. »Kgl. Majestæt fortinger med murermester M. Weichart, at han på hans egen bekostning så og med hans egne svende og folk skal af grunden opmure den nye børs ved den nye Amagerbro her på slottet med fundament at lægge og det med altsomstørste flid at fuldfærdiggjøre, så vidt murskeen udkræver, efter den *skabelon* og afriksning hannem på kgl. Majestæts vegne overantvortet er.«

Nu kom murerlavene. I 1623 var der lav både i København og Helsingør og en halv snes år senere også i Odense.

Med lavsartiklerne ændredes meget for murerne. Det var nu forbi med, at enhver murer kunne optræde som mester. »En svend skal ubetinget tjene en ærlig murer på embedet, indtil han borgerskabet erlanges og lavet bekommende vorden.«

På mange måder blev mesters rettigheder slået fast. »Ingen svend må gjøre sig en frimandag eller anden ørkesløs dag. Ingen svend eller dreng må foragte sin mesters mad eller øl.« Man sørgede også for at holde unge, initiativrige kolleger fra halsen for at undgå utidig konkurrence. »Drengen,

Murerlaugets segl

der haver lært her, skal ikke straks efter at være bleven svend vorde borger og bekomme lavet, da han først skal have tjent mindst 3 år hos en god mester indenlands eller udenlands. Haver han ikke lært i København, skal han desforuden arbejde her et år. Først når han da befindes god for sit håndværk, skal borgerskab og lav kunne forundes ham.«

Da lavet klagede til kongen

Fra lavets side gik man hårdt frem mod de håndværkere, der ikke opfyldte bestemmelserne. Det fik selvste Christian den Fjerdes stadskonduktør at føle, da kongen havde givet ham lov til at optræde som mester. Der afgik øjeblikkelig en skrap skrivelse fra lavet til Hans Kongelige Majestæt: »Oluf Steenwinkel haver herved en af vore lavsbrødre

fra sit arbejde snildeligen trænget. Han afspændiggjører og forlokker svendene, så lavets medlemmer blive ganske og aldeles på vort håndværk ruinerede og fordærvede. Deres Majestæt må derfor foranledige, at Steenwinkel sig fra vort håndværk entholder og de antagne svende afskaffer, indtil han beviser sig murerhåndværket redeligen at have lært, sit borgerskab erlanger og siden sig i vort lav indstiller og gjør, hvad en anden mester i lavet før ham bevist haver.«

For at skabe ro om sagen var kongen nødt til at forflytte Steenwinkel til Skåne, hvor han færdiggjorde nogle fæstningsanlæg.

Svendene organiserede sig

De temmelig nedværdigende forhold for svendene i forbindelse med ansættelsen hos

Murersvenden fra Adelgade. Svend med målestok, murhammer og murske. Kun få kunstnere har interesseret sig for at bruge almindelige håndværkere som model til deres kunstværker. En undtagelse er denne smukke statuette, som i sin tid stod over porten i Adelgade 31 – nu placeret over indgangen til murerlaugets bygning, Sct. Annæ Plads 7. Figuren blev lavet i midten af forrige århundrede af billedhuggeren Harald Conradsen. – Københavns murerlaug

mestrene førte lidt efter lidt til, at de i sidste halvdel af 1600 tallet fik selvstændige afdelinger i lavet. De opnåede herved mere tålelige vilkår.

Murerfaget var efterhånden blevet et relativt stort håndværk. Vi ved således, at der i begyndelsen af 1700 tallet alene i København var beskæftiget ca. 200 mestre, svende og drenge i alt. Det var temmelig almindeligt, at en mester havde 8–9 mand under sig. Dette gjaldt murerfaget. Men vi ved også, at det var et forholdsvis beskedent antal mestre, der »sad« på hovedparten af bygningshåndværket. Så sent som i 1760 var der i København i alt kun 16 murermestre, 26 tømrermestre, 5 stenhuggermestre og 10 billedhuggere. Til sammenligning med et andet område kan som kuriositet nævnes, at der var 872 selvstændige øltappere i byen. Tørsten florerede dengang!

Større krav

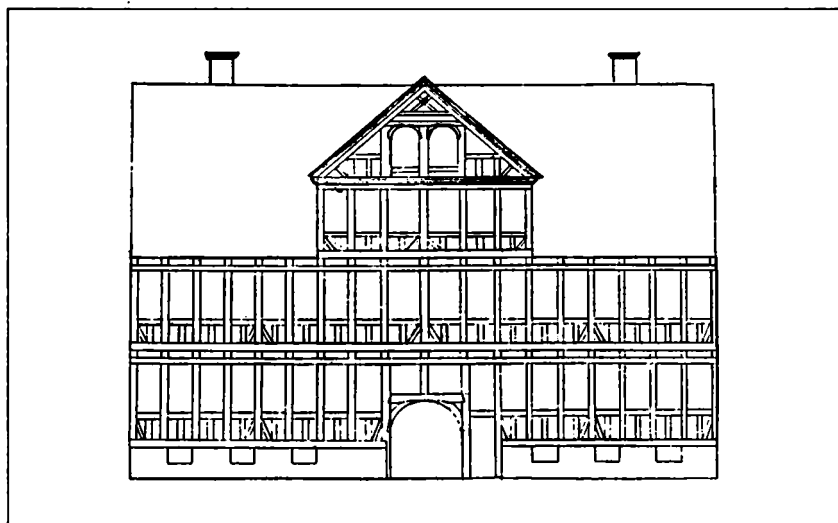
Kravene fra myndighedernes side var med til at højne håndværkerstandens arbejde. I 1672 var der en københavnsk stadskonduk-

tør, der ligefrem udformede bestemmelser og regler for ethvert byggeri i staden. Dermed var den første byggevedtægt indført i Danmark. Ca. 100 år senere forlangtes tegninger, der skulle indsendes til godkendelse, før byggeriet måtte gå i gang.

Struense, der på så mange områder var foregangsmand, bestemte også, at håndværksmestrene skulle sende deres lærlinge til akademiet for at lære »grundsætningerne i tegning«. Det blev starten til teknisk skole.

Murersvendene – et lystigt folkefærd

I en rapport, som Københavns politimester fremsendte til de kommunale myndigheder, stod der følgende: »Mursvendene er de uroligste og modvilligste af alle byens håndværkere særdeles med deres opførsel i værts-huse og på gaderne, så vel som til at gjøre klammerier ved hvilke lejligheder de bære og have lange, svære målestokke i hænderne. Med dem haver to mursvende for nyligen overfaldet velbårne herr kammerjunker Wind og hans broder kaptajn Winds tjener ligesom herr sekretær Frantz von Ha-

wens tjener. Vi mener, det alt sammen forårsages af, at samme folk have mere egen frihed for deres mestres tilsyn end andre håndværkere.«

Rapporten foranledigede Københavns magistrat til at indskærpe, at svendene ikke måtte gå fra arbejde »med nogen murhammer eller nogen målestok længere end tre kvarter og tykkere end en tomme«.

Svendene måtte lave mesterstykke for at blive mester. Dette er fra 1696

Branden i København 1795 gav gode tider

Den store ildebrand i København sommeren 1795 lagde 941 huse i aske. I henhold til de kommunale bestemmelser gav det masser af arbejde til håndværksmestrene, idet de kendteste murermestre enten var brandmajorer, sprøjtemestre eller over- og underbrandmestre. På »hver sin post kæmpede alle tappert, men stort set forgæves« mod flammehavet.

Når ildebrande dengang fik den voldsomhed, som de gjorde, skyldtes det, at bygningsvedtægterne ikke var overholdt, at vandforsyningen for det meste svigtede, og at det ikke stod for godt til med brandkorpsernes materiel. Der var dyb alvor og mening bag ordene i vægterens sang:

*Befal dig Herren fri.
Vær klog og snild,
vogt lys og ild.
Vor klok' er slagen ti.*

Havde mestrene haft travlt under selve branden, fik de det i allerhøjeste grad også efter katastrofen. Tempoet i genopbygningen var et helt andet end efter branden i 1728. I løbet af det halve år, der var tilbage af 1795, blev der opført 136 forhuse, 124 sidehuse og 95 baghuse. Det gik så rapt fra hånden, at *professor Nyerup* i år 1800 kunne skrive: »Det er utroligt den raskhed, hvormed man gik frem med byens genopbyggelse. Inden århundredets udgang har Kjøbenhavn ikke alene aldeles forvunden den ulykke, som ramte det, men har endog i adskillige henseender vundet så meget derved, at man må regne den indtrufne ildebrand for en af byens heldbringende begivenheder.«

Værdiforøgelsen kunne tydeligt ses af brandassurancen i den brændte del af byen – i 1795 var den 4.629.550 rigsdaler, men i 1800 var den – uden inflationsindflydelse – 8.589.450 rigsdaler.

Svende strømmede til byen. Arbejdslønnen steg, da der var voldsom mangel på arbejdskraft. Bygmestrene måtte nu – i modsætning til tidligere – betale, hvad svendene

forlangte og »så endda ofte give dem lige så meget i drikkepenge og brændevin«.

Da inflationen startede

Men de gyldne tider endte hurtigt. Allerede i 1799 rystedes Københavns store handels-huse af kriser og krak, som bl. a. også kom til at berøre murermestrene Anton Wilchen, Hans Schmidt og Michael Balckow, der måtte »gjøre opbud eller fik *moratorier* over for deres kreditorer«.

Slaget på Reden 1801 blev et varsels-skud, der i 1807 fulgtes op af englændernes bombardement af byen. Der gik nu lang tid, inden de 305 ødelagte huse blev genopbygget. En væsentlig årsag var den inflation, som fulgte i krigens kølvand. Københavns stadsbygmester beklagede sig over prisernes himmelflugt på denne måde: »Før krigen kostede en 20 alens bjælke 7 rigsdaler, nu helt op til 140 rigsdaler, mursten 8–10 rd. pr. 1000 stk., nu 50 rd. En læst Salt-holms-kalk 24 rd., nu 168 rd. En tønde mursand 10 skilling, nu 3 mark.«

FRA BORG TIL SLOT GENNEM 600 ÅR JÆGERSPRIS SLOT

Den første borg

Jægerspris slot er som så mange andre borge og slotte ikke planlagt og bygget færdig af en enkelt arkitekt, men resultat af mange bygmestres arbejde gennem århundreder.

Den første borg på dette sted hed Abrahamstrup. Allerede i 1318 omtales den, idet det var her *Erik Menveds* dronning, *Ingeborg*, kørte galt med sin vogn, hvorved det sidste af hendes mange børn forulykkede. Dronningen græmmede sig så meget over dette dødsfald, at hun gik i kloster i Roskilde, fortæller en historisk kilde. Dog er det muligt, at hun ganske simpelt blev sat i »livsvarigt fængsel« af sin rasende ægtefælle, fordi hun ikke havde passet bedre på kronprinsen.

Både *Valdemar Atterdag* og hans datter *dronning Margrethe* opholdt sig af og til på Abrahamstrup. Også *Christian den Førstes* intelligente og selvrådige dronning *Dorothea* brugte borgen som lystslot.

Adelsmanden *Torben Bille* fik af kong *Hans* overdraget Abrahamstrup som len – en af de talrige begunstigelser hr. Torben nød, fordi den livfulde hofdame *Edel Jernskæg* fortsatte med at være kongens elsker-

inde også efter giftermålet med *Torben Bille*.

Hvorfor det spøger på slottet

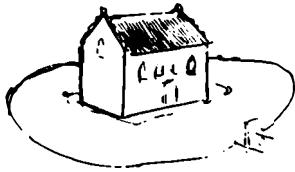
Selvfølgelig spøger det på slottet i dag, og her er forhistorien: *Christian den Anden* boede i visse perioder på slottet, også da en tysk oberst for et hold lejesoldater opsøgte ham for at få udbetalt de penge, kongen skyldte ham. Næppe var han ankommet til borgen, før han og hans tjener blev myrdet. Så var den gæld betalt på en for kongen behagelig måde. Men fra denne dag vandrer de to mænd i sene nattetimer rundt på slottet med hovederne under armen.

Der bygges til

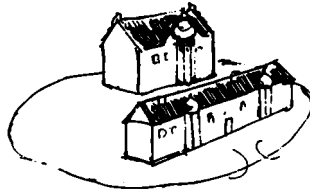
Abrahamstrup blev igen kronens ejendom. Det blev *Christian den Fjerde*, der begyndte det byggeri, som senere fortsattes til det Jægerspris, vi kender i dag. Han lod den gamle hovedfløj blive stående, men tilføjede et ottekantet trappetårn og påbegyndte opførelsen af sydfløjen – en et-etages bygning som køkkenfløj.

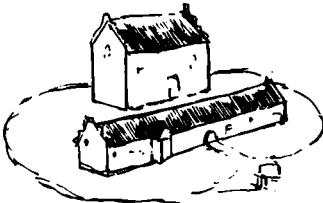
*Jægerspris slot set fra
indkørselsvejen*

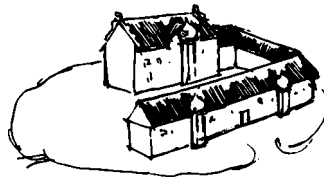
Indtil ca. 1590

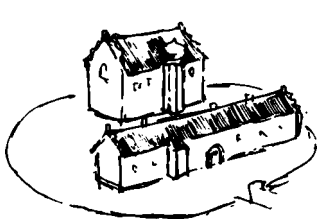
1721-1730

ca. 1590-1623

1730-1746

ca. 1623-1721

1746-1854

Christian den Femte solgte Abrahamstrup til sin gode ven, den tyske adelsmand *Vincent von Hahn*. Det var ham, der gav slottet dets nuværende navn – Jægerspris. Vi ved, at kongen fortrød denne handel og erhvervede det igen i 1679, da *Hahn* døde. Kongens næst yngste søn prins *Carl* fik slottet overladt i 1703. I 1721-22 lod han en

etage bygge oven på sydfløjen for her at indrette bolig til sig og sin søster.

Christian den Sjette byggede i årene 1730-31 lidt til igen, idet han forbandt nordfløjen og sydfløjen med en bygning, hvori han lod indrette en række gemakker, så kongeparret kunne bo standsmæssigt, når de var på besøg.

Den sidste konge, der udvendigt kom til at sætte sit præg på Jægerspris, var *Frederik den Femte*, som i 1745-46 byggede en to-etages tilbygning til den gamle nordfløj og desuden forsynede slottet med 3 tårne med spir.

Frederik den Syvende og grevinde Danner

Den sidste regent, der beboede slottet, blev *Frederik den Syvende* med sin kone *grevinde Danner*. Efter kongens død arvede grevinden slottet, som hun testamenterede til et børnehjem, som har til huse i Jægerspris den dag i dag. 5 af slottets værelser står nu som mindestuer for *Frederik den Syvende* og *grevinde Danner*.

BYERNES BORGERHUSE

De landsbylignende købstæder

Langt de fleste af de danske købstæder havde endnu i 1500 tallet stor lighed med landsbyer. Mange af husene – i hvert fald de større – var med fire længer og indrettet således, at porthus, stalde og udhuse lå ud mod hovedgaden og beboelseshuset mellem gårdsplads og baghave. Selv i en forholdsvis stor by som Odense var der på *Frederik den Andens* tid risgærder ud mod hovedgaden, og endnu i 1637 satte man tjørnegærde omkring rådhusgården i Kolding.

Mange af hovedgaderne var næsten i hele deres længde begrænset af havediger, adskillige huse var stråtakte, græsset groede mellem brostenene og svin, får, geder, høns og køer færdedes mellem hinanden.

Det landsbyagtige udseende blev for mange byers vedkommende bevaret langt op i 1800 tallet. Om St. Hedinge skrev *Chr. Molbech* i 1811: Ved at se denne by kan man vel omtrent gøre sig et begreb om en liden købstad i Danmark, som den var for 3–400 år siden. Den største del af husene ere stråtakte og ligne uidentil bønderhuse. Men ved en tid ikke ret, om man er i en landsby eller købstad, og virkelig er byen også en blan-

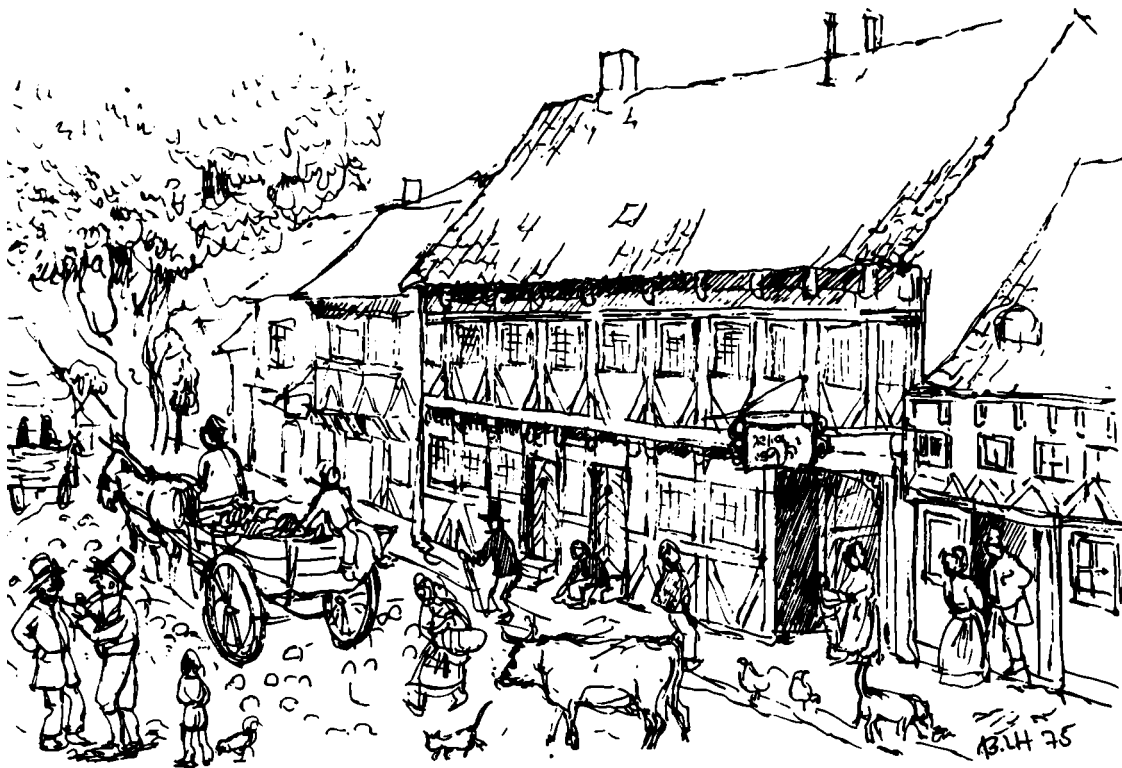
ding af begge dele. Den har henved 600 indbyggere og til denne folkemængde over 300 tdr. *hartkorn* af meget gode jorder.«

Mange af grundene til byhusene var store. Selv i de tættest befolkede byer som f. eks. i Ribe var mange grunde på 800–2.000 m², ja, adskillige helt op til 8.000 m².

Den ujævne brolægning

På eet område var de større købstæder helt forskellig fra landsbyerne. Man havde brolagte gader. I kæmnerregnskabet fra Ribe 1548 og fra Odense 1567 forekom udgifter til brolægning, oven i købet »uden for byporten på færdingsstier og andre afsides steder«. Så vi må gå ud fra, at alle gader i større byer var brolagte. Det almindeligste var for øvrigt, at byrådet påbød husejerne at brolægge sit egen fortov og den halve kørebane ud for huset. Det måtte være indlysende, at denne hjemmelavede brolægning måtte blive meget ujævn – så ujævn, at den var farlig at færdes på i mørke.

Kloaker kendte man ikke til i de tider. Spildevand fra husholdning og regnvand

Gadeliv i Køge i gamle dage

måtte man selvfølgelig se at få væk fra ens eget område. Derfor gjaldt det stadig om at få ens egen stenbro højere end naboens. Gang på gang måtte byens råd sende forordninger ud, der forbød denne »højfærd«. Men det hjalp kun lidt. Parolen var stadig: Se at få skidtet ind til naboen!

Ingen plan i byggeriet

Når folk skulle bygge, stræbte de altid efter at få det nye hus til at springe frem foran naboens. Gamle aktstykker viser ligefrem, at hvis man havde de rette forbindelser til borgmester og rådmænd og den rigtige teg-

Christianshavn med den regelrette byplanlægning. I øverste højre hjørne ses Knippelsbro. – Landinspektørernes luftfotoopmåling

nebog, var disse folk ikke uvillige til at priggive et stykke jord af gaden til byggeplads for den nye ejendom. Selvfølgelig måtte denne gode vilje betales klækkeligt både til bykassen og med bestikkelse.

Mange af de danske byer fik derfor et rodet udseende med snævre, krogede gader.

Christian den Fjerde som byplanlægger

Hvis vi i dag flyver ind over Københavns gamle bydel og over Christianshavn, vil vi få den fineste anskuelsesundervisning i, hvordan en bydel bliver, når gader anlægges og huse bygges i tilfældigt virvar, og hvorledes billedet bliver, hvis der til grund for opførelsen er udarbejdet en effektiv byplan, hvor myndighederne har haft hånd i hanke med udformningen ved at befale, hvorledes der skulle bygges.

Det middelalderlige København blev et talende eksempel for det individuelle, hvor de stærke kunne lægge deres huse, som de ville. Helt anderledes blev det på Christian den Fjerdes Christianshavn.

Der hvor denne regelrette bydel i dag lig-

Luftfoto af det indre København. I øverste venstre hjørne ses domkirken – til højre Rundetårn. Købmagergade i højre side af billedet ender fornedet i Amagertorv, hvorfra Strøget slynger sig op mod Gammel Torv og Nytorv. Landinspektorenes luftfotoopmåling

Udsigten fra strandengene på Amager over mod København. Midt i billedet fornedet ser vi broen, ovenfor Børsen. Til venstre det gamle slot med flådehavnen, hvor nu det kgl. biblioteks have er

ger, skyllede Øresunds bølger i sin tid hen over lave sandstrækninger.

I 1617 skrev *Christian den Fjerde* kontrakt med ingeniør *Johan Semb* om at anlægge en fæstningsby, som også skulle være en havneby. Der blev udarbejdet to planer.

Den første plan var en efterligning af en

italiensk befæstningsplan: Fra en central plads i midten strålede 8 radialgader ud mod voldanlægget, således at man omgående kunne sende hærafdelinger ud i alle retninger til voldanlæggets forsvarsværker.

Denne plan blev fravejet, og det blev et forslag med parallelle og vinkelrette gader,

der blev antaget. Planen var strengt symmetrisk med torvet som midterplads og Torvegade som midterakse. Kanalen delte byen i »Oven vandet« og »Neden vandet«. Strandgade lå lige ud mod »Strømmen«.

De fleste af grundene var 96×48 alen (ca. 1816 m²). Der var med andre ord tale om store, aflange grunde. Adskillige af disse grunde, som lå ud til kanalen, var selvfølgelig særlig velegnet til at blive bebygget med store handels- og købmandsgårde. Skibene kunne lægge til lige ud for hovedbygningen, og den langstrakte form var velegnet til baggårdsbebyggelse og lagerplads. Oven i købet gik grunden ud til en fælles baggade, hvorfra varerne let kunne transporteres med hestevogne ud i byen.

Men hverken Rom eller Christianshavn blev bygget på een dag. Det blev en langsom og proces. Foreløbig var det hele »morads og strand«, hvor de fleste af grundene visse dele af året stod under vand. Kongen måtte lokke med, at adelsmændene og de rige borgere kunne få grundene gratis og oven i købet »fri for borgerlig tyngde« – skat – i 12 år, hvis de forpligtede sig til

»på samme plads og grund at lade opbygge og sætte god købstadsbygning, og den siden ved magt at ligeholde«.

For at fremme arbejdet fik bønderne fra Amager og Københavns len samt universitetets bønder ordre til at stille til »Opfyldningsarbejde og Ægt«.

I 1639 var der endelig så megen by derude, at kongen kunne give den købstadsfrihed og våben.

Landmålerens virksomhed

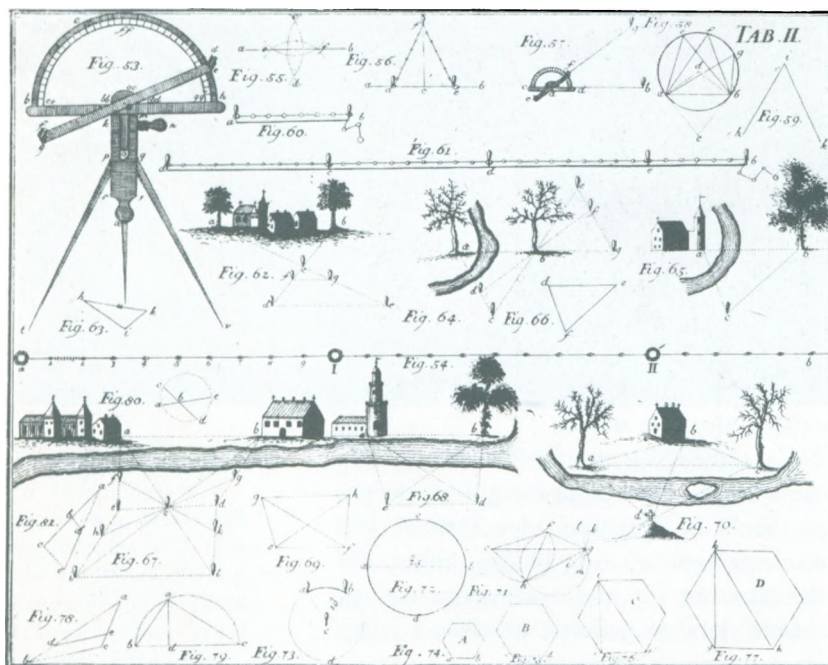
Vi så, at man i vikingetiden ved Trelleborgkomplekset i stor udstrækning anvendte geometrien ved projektering. Ordet »skabelon«, som nu kom til os udefra, er antagelig et oldnordisk udtryk – skaplundi – »skopa«: danne og »lundi«: måde.

Nøjagtigheden var i tidens løb gået i glemmebogen. Opmåling foregik på »lurenkig«, som da Christian den Anden ved grundlæggelsen af Ängelholms anlæg lod byens grænser og midte afmærke ved en plovfure og »lod gaderne udstikke i påsyn af en stor menneskemængde«.

Måleinstrument samt eksempler på opmåling. Tegning fra D. C. Fester: »Praktisk geometri. En kort, men dog tydelig og fuldstændig indledning til Land-måling.« Udgivet i Kbh. 1764. – Universitetsbiblioteket

Landmålere i arbejde. Der findes kun meget få illustrationer, der viser landmålere i arbejde i marken. Dette pragtfulde billede er fra en tysk snustobaksdåse fra ca. 1760. – Kunstindustrimuseet

Fæstningsværkernes og byernes planlægere lærte bl. a. geometriens kunst ved universitetet i Leyden. De hjemvendte ingeniører kaldte sig ligefrem »geometrer«. Disse folk mestrede landmålingens kunst. Når kortbladene var færdige ved tegnebordet, blev arbejdet i marken udført i nøje overensstemmelse med projekteringen. Det teoretiske arbejde med målestoksforhold på tegningen og det praktiske arbejde med afsætning af grunden var en virkelig nyvinning både i byplanlægningen og ved bygningernes opførelse.

Allerede i 1575 holdt *Tyge Brahe* forelæsninger på Københavns universitet om matematik, hvor han var inde på emnet arkitektur i forbindelse med geometri.

Bindingsværket med de smalle bygninger

Bindingsværkshusets byggemåde, som den foregik på landet, fulgtes i stor udstrækning i byerne – blot med den forskel, at det i byerne blev almindeligt at bygge i to etager, ja, somme tider i flere. Det var for det meste smalle huse med tværgående skillevægge

Borgmestergården, opført 1597 i Århus. Bindingsværkshus i 3 stokværk udmuret med tegl til gaden, medens tavlene til gården er lerklinede. Typisk bolig for en velhavende provinsborger. – Den gamle by, Århus

Bygningen her har højstolper fra fodtømmer til tagværk – en meget sjælden og gammel konstruktion. – Den gamle by, Århus

undertiden med en udvidelse af andet stokværk med svalegange. Også bulhuset forekom i byerne bl. a. i den sønderjyske landsdel.

De brandfri jordkældre

Både under træ- og stenhusene var der ofte jordkældre. Loftet var lavet af svært tømmer, anbragt så tæt, at der kun var sprækker mellem de enkelte bjælker. Oven på plankerne lå et tykt lag ler og oven på dette igen stuegulvet. Bæreevnen var betydelig. Så selv om huset ved brand blev jævnet med jorden, var disse kældre almindeligvis intakte. I midten af 1500 tallet kom en forordning, som også påbød lerindskud i salsetagerne – alt sammen af hensyn til brandfaren.

Smukke dekorationer og indskrifter

Træværket i bindingsværkshusene indbød til rigt billedskærerarbejde. I Ribe, Odense, Næstved, Helsingør og Køge fandtes meget dygtige billedskærere. På en bygning, som

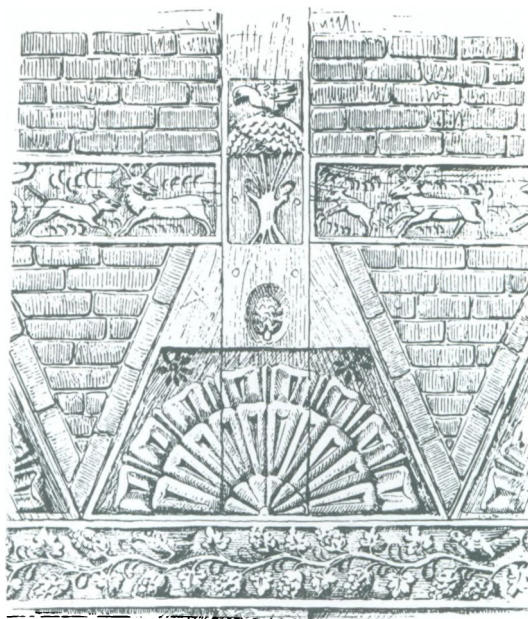

Grønbechs gård i Slots-
holmsgade fra 1680,
nedrevet 1867

Billedskærerarbejde fra
Odense

Billedskærerarbejde fra
Apostelgården i Næstved

en adelsmand opførte i midten af 1600 tallet i Odense, lavede kunsthåndværkeren et enestående arbejde. På den frise, han lavede på stolper og løsholter, viste han en jagtscene: vi er ude i skoven, skovduerne sidder i træerne, og på jorden farer hjorte og harer af sted med halsende hunde efter sig. Selve stolperne smykkede billedskæreren med *palmetter* og humleranker.

På »Apostelgården« i Næstved er anbragt 13 knægte. 8 af disse af forsynet med bomærker. Kristus og de 12 apostle sidder på et fodstykke under en baldakin.

På husene blev det tidligt skik og brug at

sætte årstal, bomærker eller forbogstaver for bygherrens og hans kones navne. Men i løbet af 15 og 1600 tallet fik inskriptionerne et fyldigere indhold – i reglen et bibelord eller et andet fromt ønske. »Sæt din lid til Herren, han skal bevare dig« (Kolding 1591). »O, Gud bevare dette sted for ildebrand og al fortræd« (Ærøskøbing 1690). På en udsåret dørhammer kunne man også læse:

*Den hellige trefoldighed til ere
dette hus bygged Mone Verre
Gud unde os her udi verden at bøge saa
at vi efter denne død
kunne himmeriges glede faae
Aalborg 1571*

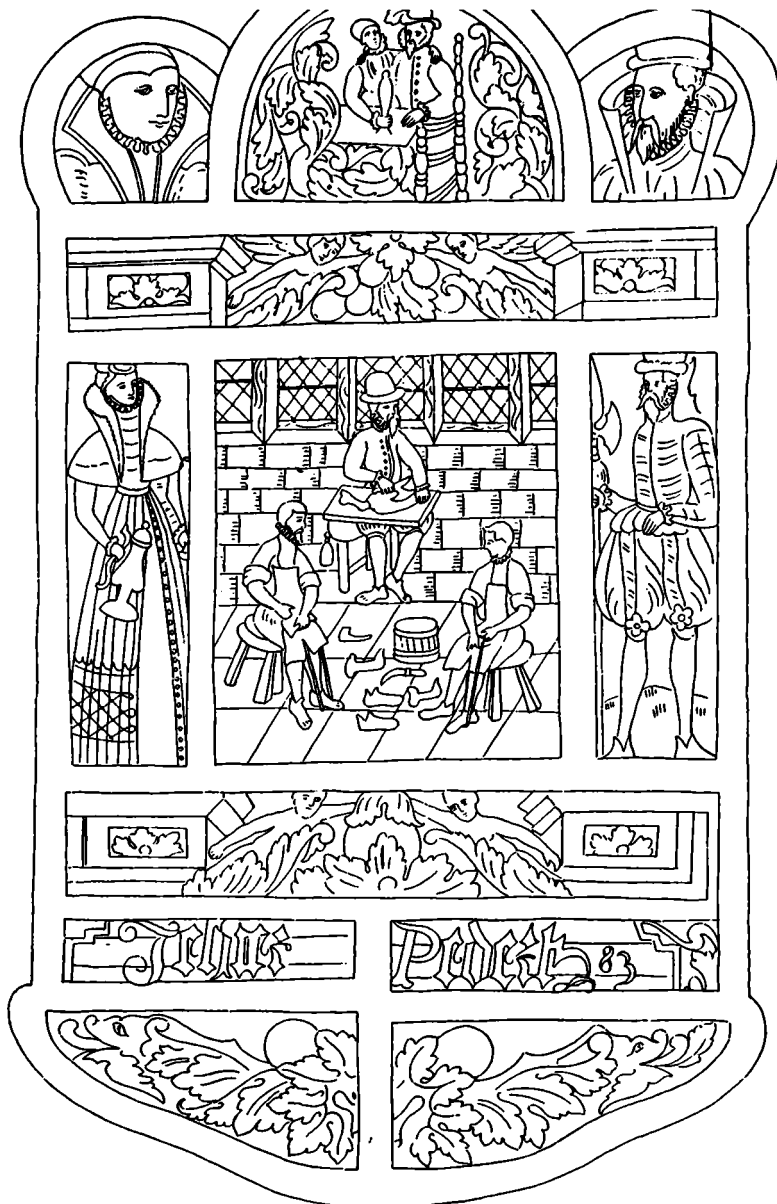
Dog var det ikke altid fromme ord, der blev skåret. I Helsingør havde en mand således pralet med, at hans hus var det fineste i hele nabolaget. Da hans nabo noget senere skulle bygge, opførte han et endnu flottere hus. For at drille skrev han: »Hvo der ærgrer sig over, hvad han ser, tit må finde sig i, hvad der sker. 1654.«

Også smukt glarmesterarbejde

Allerede i 1400 tallet begyndte glarmestre at optræde i købstæderne. Mange ruder dekoreredes med våbenskjolde, navnetræk og årstal. I enkelte tilfælde blev ruderne små kunstværker. Et af de smukkeste var i skomagernes lavshus i Odense. Det blev i 1583 skænket til lavet af skomagermester Jens Pedersen. Midterpartiet forestillede mester i værkstedet med svend og dreng – alle med pibekrave på. Foroven sad hr. Pedersen og havde hyrde-tid med sin kone. Ved siden var både brystbillede og billede i hel figur af Jens Pedersen og hustru – iklædt højeste mode, manden som »spydborger«, »spidsborger«. For at man ikke skulle være i tvivl om, hvem der var den ædle giver, blev hans navn og årstal sat forned.

I midten af 1600 tallet var der vinduer med glas i næsten overalt, så glarmestrene havde fuldt op at gøre. For øvrigt øgedes deres indtægter væsentlig ved, at mange mennesker – selv Frederik den Anden – morede sig med at slå ruder itu. I 1589 slog Karl Bryske alene 74 vinduer ud i Hans Mu-

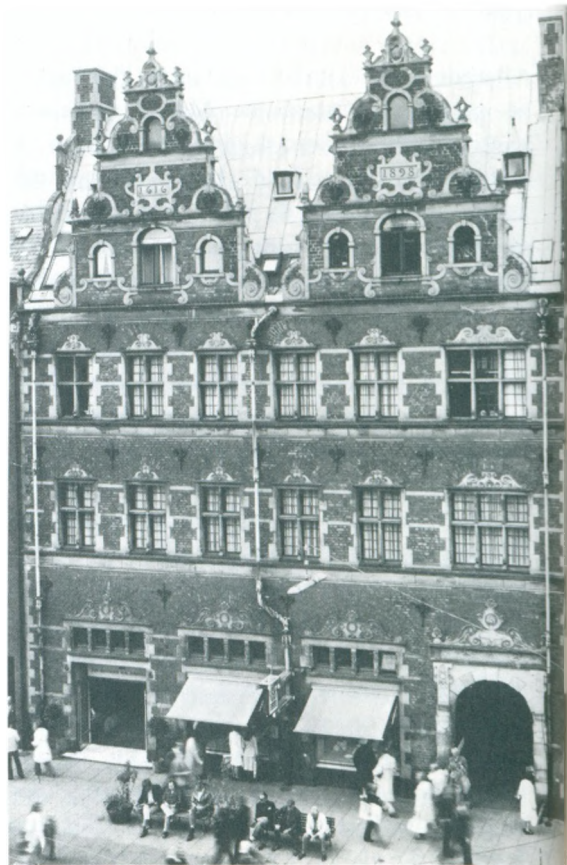
Glarmesterværksted. Foran vinduet gamle mesterstykker. Under bordet læredrengens seng

les gård. Fornojelsen blev anset for uskyldig, når det kun var almindelige ruder, det gik ud over. Hvis det derimod var malede ruder med våbenskjold, var vandalisten æreskænder. Da Henning Vestermand i 1571 slog et vindue med Claus Glambeks våbenskjold i stykker hos Christoffer Bang i Odense, blev han ved kongens retterting dømt til at give et vindue »så godt som det forrige og med 12 adelsmænd at gjøre Claus Glambek afbigt i kongens nærværelse«.

Fernbeslag mod hærværk

Vi ved fra tingbøgerne, at det i byerne var ganske almindeligt, at der blev begået hær-

Borgmestergården på Amagertorv fra 1616. Man ser brydningen mellem gotik og renæssance – gotisk himmelflugt og renæssancens regelmæssighed

værk på døre, porte og andet træværk. Slagsbrødre udfordrede til kamp, idet de huggede med økse eller spyd ind i gadedøren under råbet: »Est en ærlig karl derinde, da komme han herud.«

Derfor lod man tit dørene beklæde med svært jernbeslag. Disse ydede god beskyttelse og var desuden i mange tilfælde lavet som smukt smedehåndværk, der yderligere kunne understrege husets kvalitet.

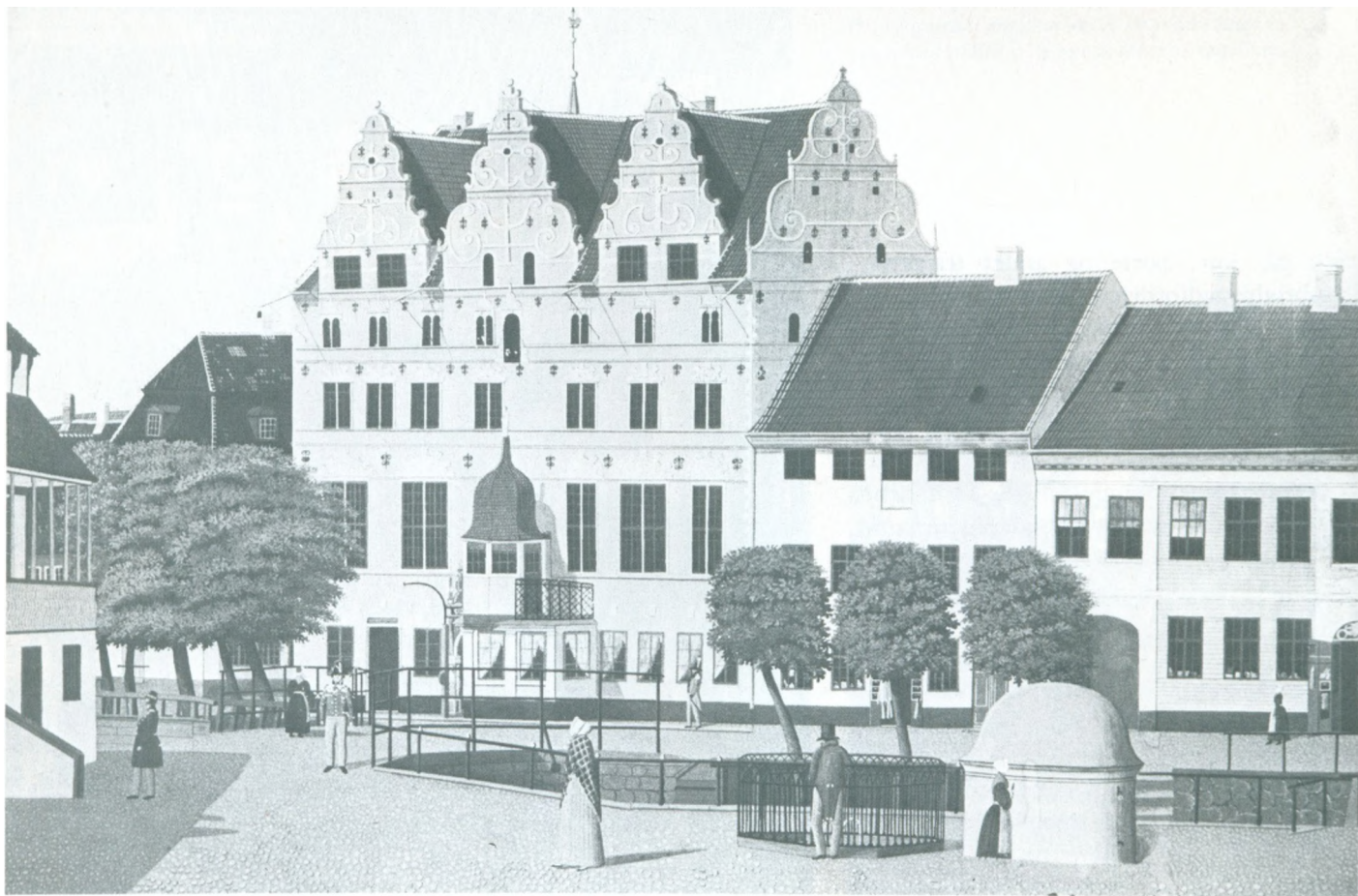
De smukke stenhuse

Rundt om i vore købstæder og i hovedstaden byggede man fra slutningen af 1500 tallet skønne stenhuse.

I Helsingør kom arbejdet på Kronborg til at give inspiration til et stenbyggeri af fineste kvalitet. Frederik den Anden udstedte ligefrem i 1577 en kundgørelse for byen, hvor han pålagde borgerne, at »de deres by bygge, formere og forbedre med god købstadsbygning«. Et af de smukkeste renæssancehuse, vi overhovedet har er Stengade 76, der ifølge murankrene er opført 1579. Gavlsplidsen, som er trappegavl, er bygget

Jens Bangs Stenhus, Aalborg, efter gammelt maleri. Apoteker S. C. Stroyberg, Aalborg

af mindre sten end den nederste del af bygningen.

Som nævnt er mange af de smukke stenhuse velbevarede i mange af vore byer, bl. a. i Ålborg, Ribe, Århus og København.

Med disse huse indledtes en ny boligtype. Husene blev bredere. Man fik længdeskille- rum, hvilket gav værelser både til gaden og til gården.

Også loftsetagen, som hidtil kun havde

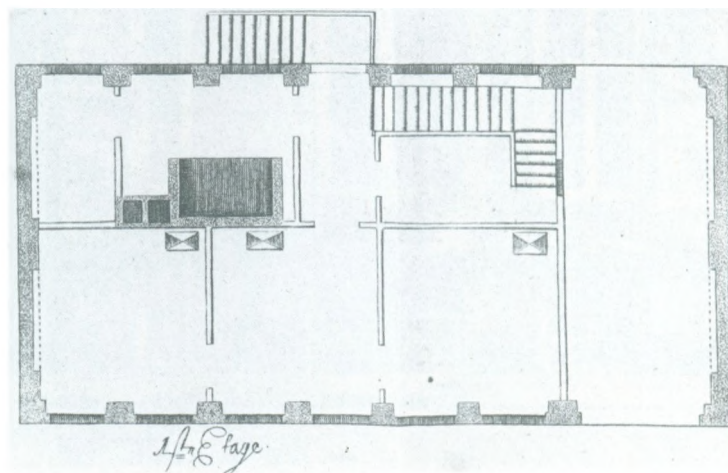
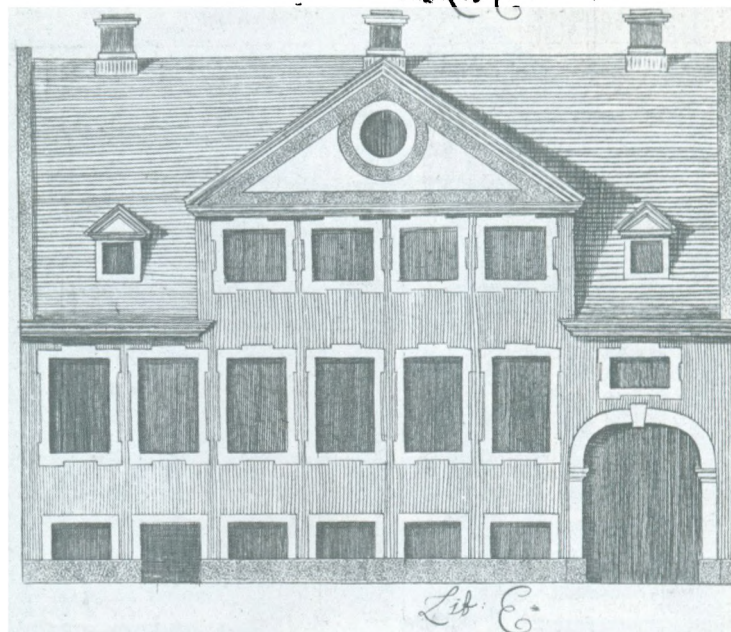

været skrammelrum, blev nu indrettet til værelser, bl. a. til »logementer for domestikkerne« (hushjælpen). Disse kvisthuse kom nu til fremover at præge gadebilledet. Man var nået frem til en hustype, der med sin rumopdeling og planudformning var en god og praktisk bolig. Hvis man anbragte døren i midten, fik man en regulær, aksefast bolig. Derimod var det sjældent, man anbragte porten i midten, fordi man herved sprængte stueplanen i to adskilte dele. Det almindelige var derfor, at man satte porten i sidens yderste fag. Indgangen til huset lå så helt tilbage i indkørslen.

Denne praktiske hustype holdt sig i mange år. Variationerne kom i husenes ydre, idet de forskellige kunststrømninger satte præg på husenes facader.

I 1729 – året efter den store ildebrand i København, hvor det for øvrigt nu blev forbudt at bygge med det brandfarlige bindingsværk – udgav I. C. Krieger et hæfte med mønstertegninger. Her kunne man se, hvorledes man på den tid mente, at et borgerhus skulle være.

På Nybrogade nr. 12 opførte konditor J.

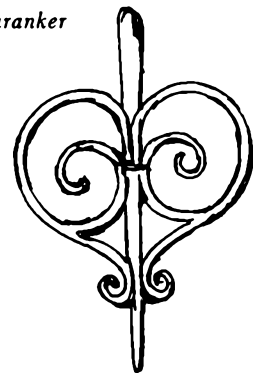
Nybrogade 12

H. Ziegler i midten af 1700 tallet en meget smuk rokokobygning med facade helt i sandsten. Altandør og vindue blev komponeret sammen til et smukt dekorativt mesterstykke. Forbilledet var fransk bygningskunst. Og selv om huset med sine to stokværk er af beskeden størrelse, har det »en duft af Paris over sig«.

Farver og anden udsmykning på husene

Nogle af borgerhusene stod med murstensenes naturlige, røde farve. Men det blev nu også almindeligt, at man pudsede eller malede facaderne. De røde, gule, grå og grønne huse gav kolorit over gadebilledet dengang. Besøg blot Gråbrødretorv, som virker helt »italiensk« med sine farveglade bygninger. På vestsiden ser vi ildebrands-husene i 1730'ernes barok, medens sydsiden begrænses af empirehuse opført efter bombardementet i 1807.

Udover farverne havde man også andre dekorationsmuligheder. Fra Nederlandene havde vi overtaget de smukt formede jernankre i facademuren. Eller man kunne ind-

Sæbesyderens skilt

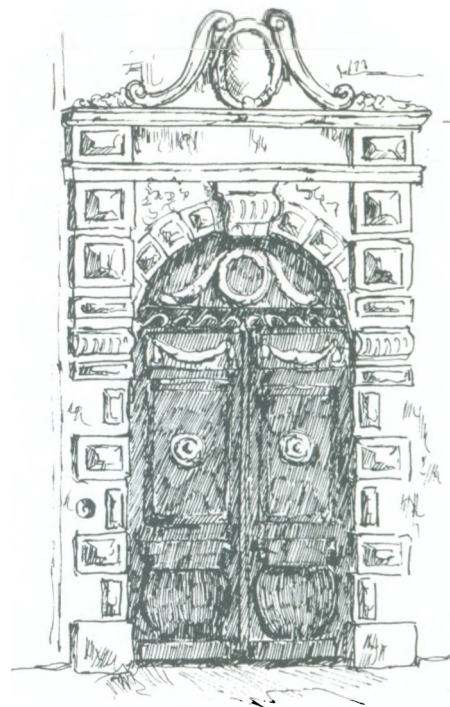

fatte port og dør med et dekorativt sandstensarbejde. Mange steder pyntedes huset med relieffer og initialer. Var det en håndværksmester, der var bygherre, måtte det være indlysende, at man på sit hus ville reklamere for sit fag. Bageren i Landemærket og sæbesyderen i Nybrogade gjorde det på hver sin måde.

Murermester J. M. Quists bygning

Klassicismens rene linjer ses i det elegante borgerhus Ved Stranden 14, der i slutningen af 1700 tallet opførtes for grosserer F. L. Gustmeyer.

Denne smukke bygning blev opført af den københavnske murermester og arkitekt J. M. Quist. Når man ser på dette hus og på mange andre bygninger rundt om i landet, må man indrømme, at bygmesteruddannelsen for mange mestres vedkommende lå på et meget højt stade. Man kan her se, at en lang håndværkstradition, en praktisk uddannelse på byggepladsen – måske suppleret med uddannelse på akademiet – samt en naturlig indleven i sit fag har kunnet ud-

mønte sig i et færdigt resultat, som må betegnes som intet mindre end et stykke første classes kunsthåndværk.

Beboerne i borgerhuset

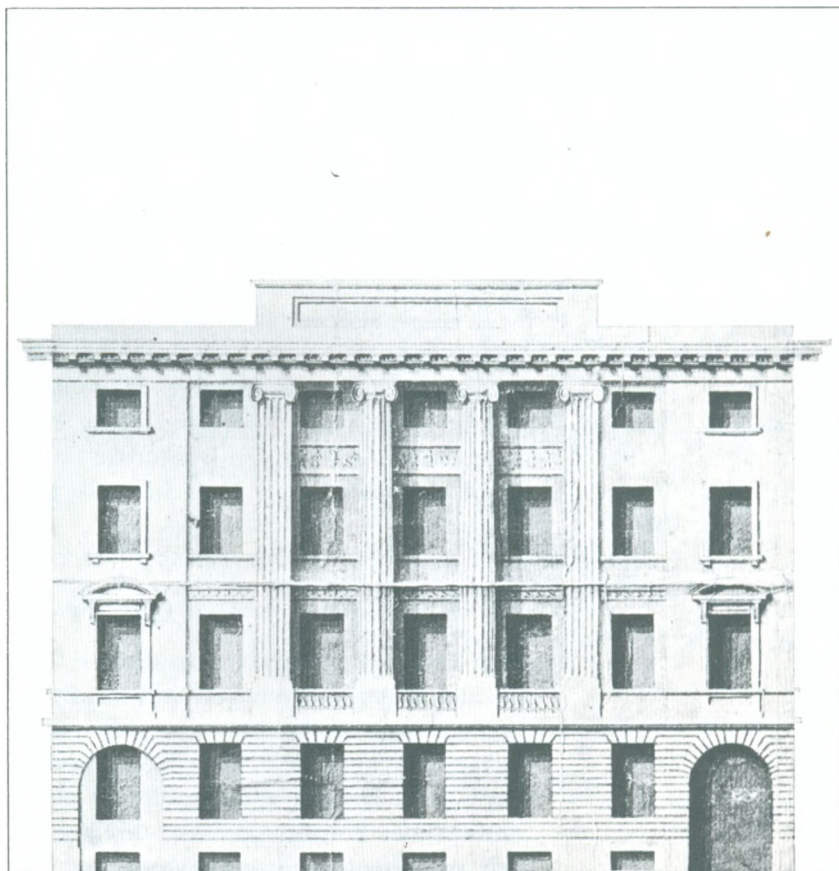
Det er tit interessant at undersøge, hvem der gennem tiderne har haft skøde på en gammel ejendom. For ejendommen Ved Stranden 14 ser skødelisten således ud:

1. Bygherren grosserer Frederik Ludolf Gustmeyer 1795–1817

2. Konferensråd Nicolej Abraham Holten 1817–1839
3. Klædekræmmer Anders Ancker 1839–1854
4. Proprietær Carl Andreas Ancker og hans enke 1854–1859
5. General Frederik Christian Stjernholm 1860–1866
6. Grosserer L. Koppel 1866–1873
7. Grosserer David Baruch Adler og hans enke 1873–1902
8. Hellenernes konge Georg den Første 1903–1913
9. Prins Andreas af Grækenland 1913–1914
10. Aktieselskabet De danske Spritfabrikker 1914–1915
11. Aktieselskabet Danske Genforsikring 1915–1922
12. Københavns Brandforsikring 1922–

Den 7. oktober 1885 fødtes fysikeren *Niels Bohr* i huset.

Ved Stranden 14

ARKITEKTEN - ARBEJDE OG UDDANNELSE

Den miskendte profet

En af de få danske arkitekter af internationalt format var Peder Pictorius den Ældre. Så vidt vides har han aldrig givet inspiration til et dansk bygningsværk. Det gamle ord om, at en profet ikke er agtet i sit fædreland, kom også til at passe på ham. Arkitektuddannelsen fik han i Holland, og det blev tyske fyrste- og bispeslotte, han kom til at opføre.

Et meget stort antal af de kongelige bygmestre her i Danmark var udlændinge – tyskere, italienere og hollændere. Ikke underligt, at tidens pragtbygninger i 15 og 1600 tallet blev præget af den hollandske renæssance med islæt af tysk og italiensk bygningskunst.

Direktør for det offentlige bygningsvæsen

Den første af enevældens bygmestre, som fik titel af generalbygmester, var nordmanden Lambert v. Haven, som også var af udenlandsk oprindelse. Han fik udnævnelsen i 1671. Hans arbejdsområde var meget omfattende. Foruden at være direktør for hele det offentlige bygningsvæsen var han

også inspektør »over pictura, sculptura og alle derhen hørende kunstner«. Det betød i virkeligheden, at han var leder af alle kongens kunstneriske foretagender.

Også den praktiske administration, der bl. a. omfattede kontrakttegning med håndværkerne, påhvilede ham. Fra et brev, han skrev til Griffenfeld, ved vi, at han blev godt gal i hovedet, hvis nogen gik ham i bedene: »I søndags fornam jeg, hvorledes skatkammeret alt haver sluttet accord med håndværksfolkene anlangendes slottets reparation, hvilket jeg mente uden min nærværelse og min rådføring ej at burde ske og desmere, eftersom det er den kgl. hovedresidence om at gøre. Det er sælsomt, hvorledes man estimerer Hans Majestæts allernådigste befalinger, expresse ordre og vilje samt højgr. excellences protection og allerhøjgunstigste arbejde og genegenhed for min allerunderdanigste ringe person.«

Generalbygmesterens hovedopgave var at give kongen forslag til tegninger af nybygninger samt forestå ledelsen af bygnings opførelse og reparationen af de gamle. Lambert v. Haven udtrykte det selv således:

Lambert v. Havens brev til Griffensfeld. Brevet er 3 sider. Dette er 2. side, hvor han i særlig grad kværunderer. - Rigsarkivet

»At have den inspection med Hans Kongelige Majestæts bygninger og andre kunstnere, at både hvis som var allerede forfærdiget, kunne med magelighed blive ved magt holdet så og at intet uden fundament i bygninger og andet blev foretaget, hvorpå gik stor bekostning og haft dog hverken raison eller bestandighed.«

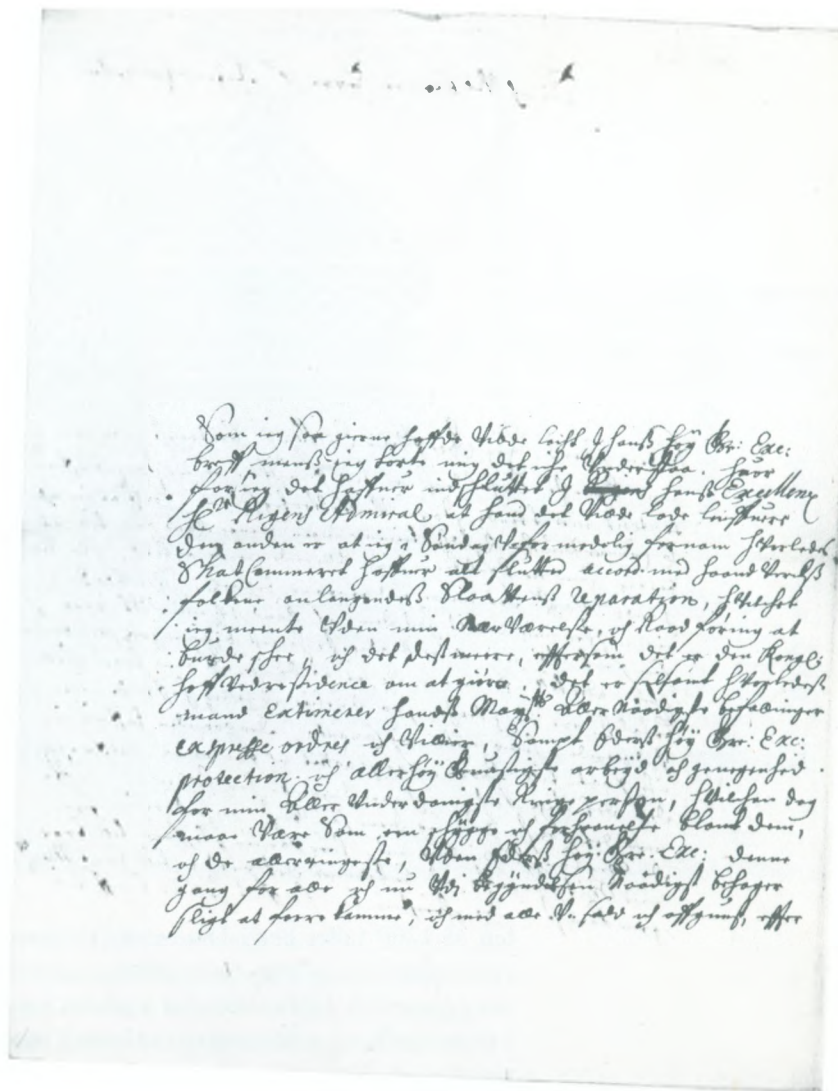
Opførelsen af den nye, flotte Nørreport og Vor Frelsers kirke var blot et par af v. Havens arbejder.

Arkitektuddannelsen i »de gode, gamle dage«

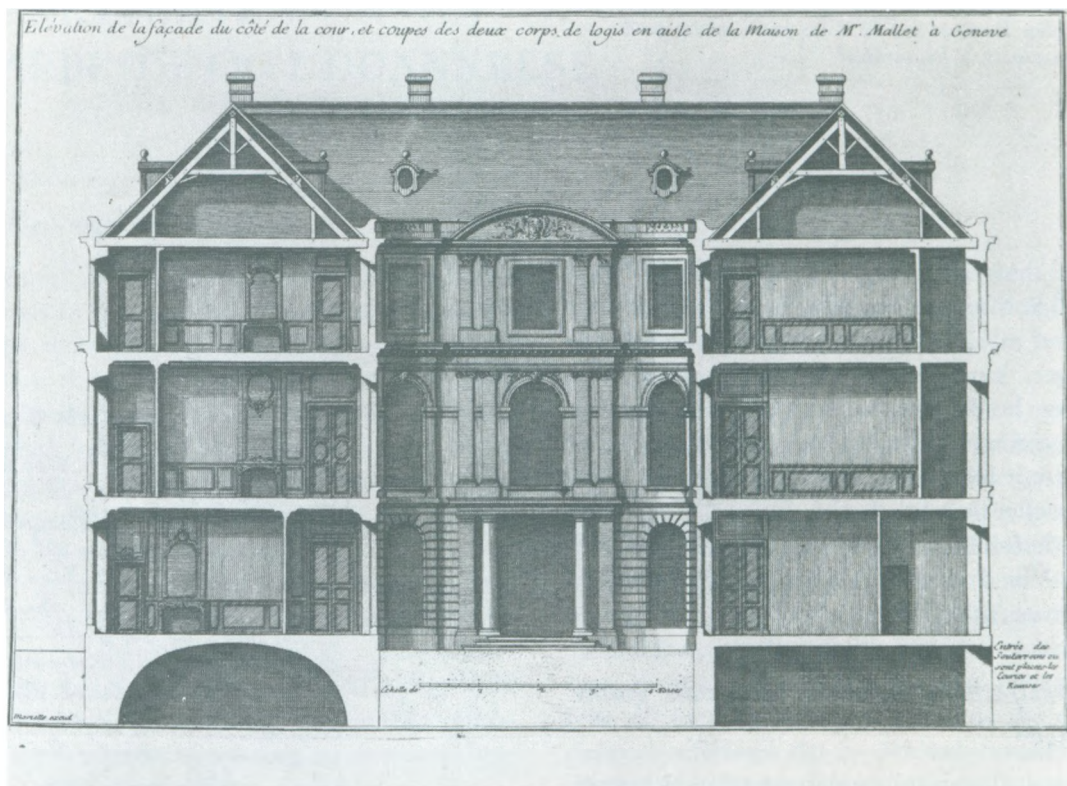
For at blive fuldt uddannet arkitekt krævedes en praktisk og teoretisk uddannelse.

Den praktiske kunne være meget forskelligartet. Nogle var bygningshåndværkere, andre snedkere eller gartnere. Kun enkelte kom fra hoffets administration. De fleste havde en solid og alsidig håndværksuddannelse bag sig.

Den teoretiske uddannelse måtte man selv skaffe sig. Akademiet, hvor faget bygningskunst var med, oprettedes først i mid-

Tegning af herskabshus
fra »L'Architecture Fran-
caise«, som udkom i 1728.
– Kunstindustrimuseet

ten af 1700 tallet her i Danmark. Dog ved vi, at der ved talrige europæiske universiteter allerede i 1600 tallet var undervisning i matematik og i begrænset omfang i bygningskunst. Ved universitetet i Leyden virkede en meget søgt professor *Nic. Goldmann*, som også danske bygmestre søgte.

Selvstudium

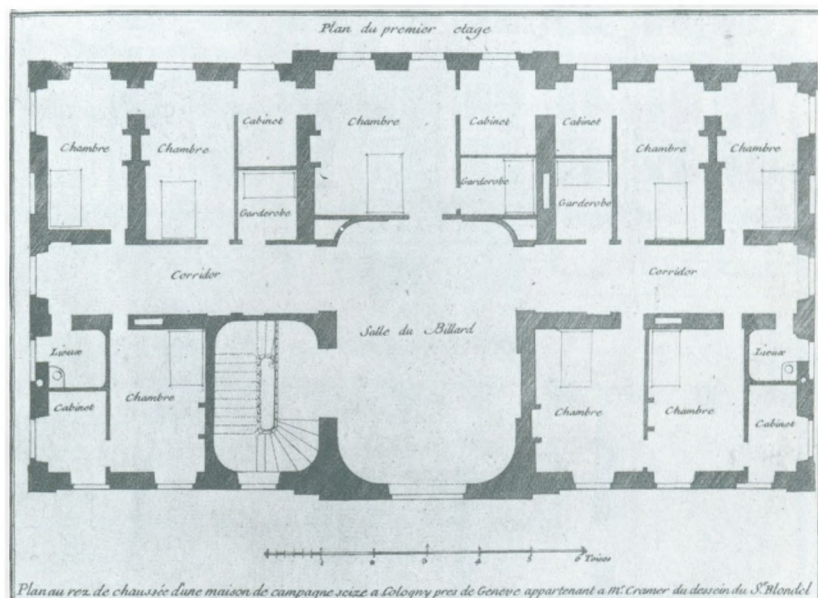
Både italienske, tyske, hollandske og franske arkitekter og universitetslærere udgav i 16 og 1700 tallet en lang række lære- og mønsterbøger, som med deres tegninger og beskrivelser fik overordentlig stor betydning

for de europæiske bygmestre og arkitekter. Et af disse værker sluttede sin beskrivelse med at fastslå nogle kendsgerninger for arkitektuddannelsen – kendsgerninger, der den dag i dag 200 år efter har fuld gyldighed: »Geniet alene er ikke nok til at skabe en arkitekt. Først ved studium, øvelse, langvarig virksomhed og erfaring opnår han et fuldkomment kendskab til sin kunsts regler og til proportionerne og bliver så dygtig, så han kan vælge mellem disse regler og proportioner, kan betjene sig af dem og gøre sig dem praktisk nyttige under alle slags forhold.«

Det var også indlysende, at arkitekterne for at få kendskab til disse proportioner måtte sætte sig grundigt ind i matematik og tegning. Her var det fundament, man skulle bygge på for at nå videre frem.

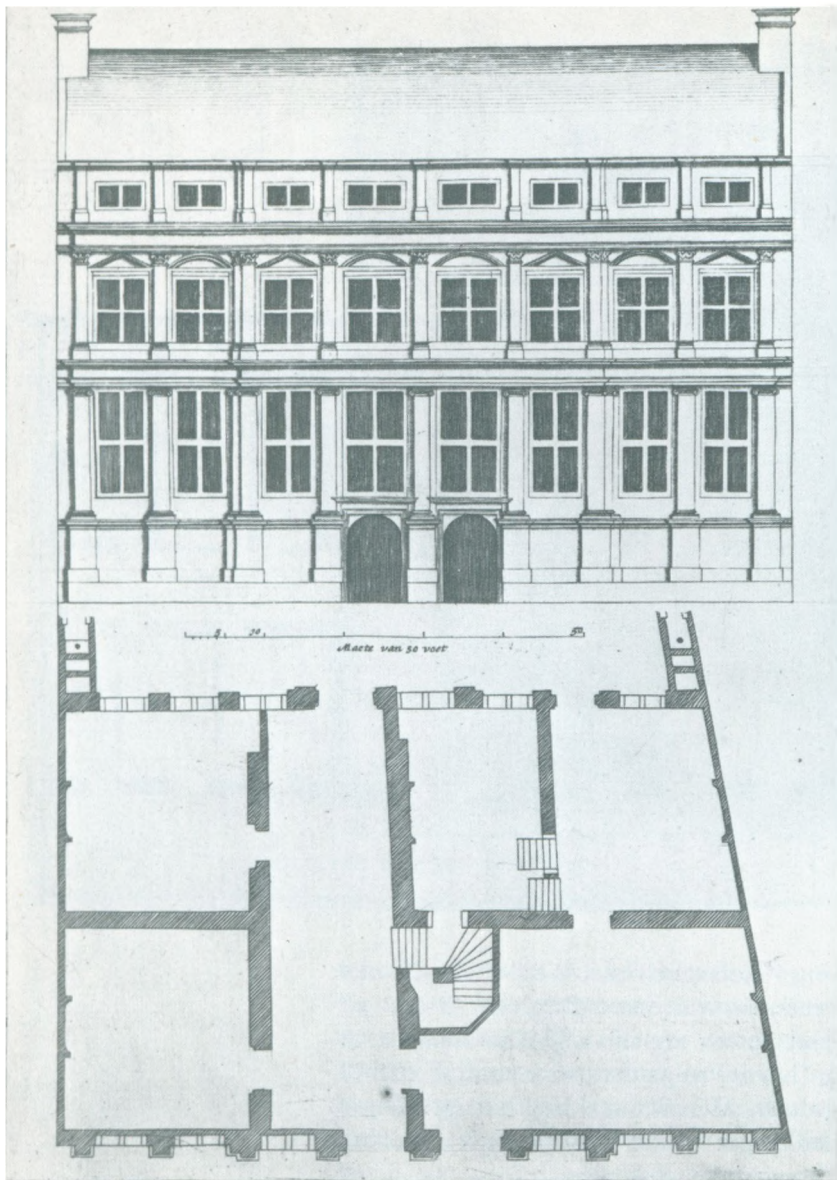
Studierejser

Almindeligvis måtte man selv betale sine studierejser. Det var kun meget få, der som den tidligere omtalte v. Haven var så heldig at få rejselegat til udgifterne. Det var

oven i købet selveste kong *Frederik den Tredie*, der var den ædle giver. Af det ved hjemkomsten afgivne regnskab fremgik, at han havde brugt den nettede sum af 10.113 rigsdaler. Men det skal dog hurtigt tilføjes, at en meget stor del af beløbet gik til indkøb af kunstværker til kongen.

På rejsen studerede han bygningskunst, malerkunst og skulptur. Også faget perspektiv dyrkede han, hvor han kom frem. Desuden studerede han teaterteknik, idet der på den tid var en intim sammenhæng mellem maler- og bygningskunst og de scenearrangementer, Europas førende teatre opstillede. Arkitekterne var for øvrigt dengang tit ansat ved teatrene.

Efter et ophold i Venezia nåede han frem til Rom, hvor han blev den største del af tiden. Her arbejdede han både med maler- og billedhuggerkunst, han købte »altromarin«, gips og voks og lærte at imitere marmor.

Han studerede ved »den fornemste mester ved Rom«, som han dog i skyndingen glemmer at nævne ved navn. Her fik han informationer i »perspektiviske, optiske og teatraliske sager«. For alle de »curiositeter og secreter« (fagfiduser), som han lærte, måtte han for øvrigt erlægge en klækkelig

*Tegning fra »Architectura moderna«
af H. de Keyser,
Amsterdam 1631. – Kunstindustrimuseet*

betaling. Desuden købte han kobberstik, bøger og »adskillige instrumenter til arkitektur, fortificationer og geometriske sager«. Ud over dette foretog han opmålinger og tegninger af paladser, kirker o. s. v.

Hjemrejsen gik over Milano, Genua, Lyon til Paris, hvor han besøgte slottet og pragtbygninger. Fra Frankrig gik turen til Nederlandene. I Amsterdam blev han en hel måned, inden han vendte hjem velfunderet til at overtage stillingen som generalbygmester. Han var så sikker på at have indhøstet så rige erfaringer til sit fremtidige arbejde, at han skrev: »Jeg vil og formode, at Hans Kongelige Majestæt, når jeg herefter udi forefaldende occasioner min flid og videnskab demonstrerer, ikke den gjorte omkostning skal fortryde.«

Arkitektuddannelsen i vore dage

I 1754 blev Det kgl. danske Kunstakademi i København oprettet, således at arkitekter, malere og billedhuggere kunne uddannes her. I 1966 oprettedes Arkitektskolen i Århus.

Helt frem til omkring år 1900 var arkitektskolens elever udelukkende færdiguddannede håndværksmestre og -svende. Fra århundredets begyndelse fik aspiranter med matematisk studentereksamen direkte adgang til arkitektstudiet, idet man oprettede en forskole suppleret med en 8 måneders praktisk håndværkerlære. Flg. eksaminer giver i dag adgang: studentereksamen, H.F., højere handelseksamen, adgangseksamen til civilingeniørstudiet, byggetekniker- eller bygningskonstruktøreksemen og teknikumingeniørseksamen. Man har selvfølgelig i tidens løb ændret meget på selve undervisningens tilrettelæggelse. På et vist tidspunkt i studiet deles dette op i en bygningslinie, byplanlinie, designlinie, møbel- og restaureeringslinie.

Det karakteristiske for arkitektuddannelsen i Danmark er, at der stadig rekrutteres fra studenters og håndværkeres rækker. Dette møde mellem disse to grupper har selvfølgelig været til inspiration for begge parter.

KONGESLOT OG RIGMANDSPALÆ

Rosenborg slot

Christian den Fjerde elskede at sætte tårne – og helst mange – på sine bygninger. Lige før sin kroning forhøjede han »Blåtårn« og udstyrede det med et vældigt kobberspir. Det ny Frederiksborg fik ikke mindre end 7 tårne.

Rosenborg blev med sine 3 mindre tårne mod syd og det større tårn mod nord et smukt og storslået eksempel på den specielle dansk-hollandske renæssancestil, som *Christian den Fjerde* byggede alle sine bygningsværker i.

Selv om *Christian den Fjerde* overtog stilen fra sin faders byggeri, og selv om han var så konservativ i sin stilopfattelse, blev der alligevel noget særdeles karakteristisk og pompøst over hans byggeføretagender. De enkelte bygninger fik ensartet gesimshøjde, vinduerne blev placeret meget regelmæssigt. På de smukke, røde murstensflader skulle mange vandrette bånd og vinduesindfatninger i den lyse sandsten live op. Porte og døre blev smykket af store portaler med søjler og *pilastre*. Et væld af guirlander, englehoveder, frugtklaser m. m. dekorerede bygningerne. Tårnene forsynedes med spir, der

på kunstfærdig vis deltes op i flere »etager«. Endelig var bygningernes irgrønne tag med til at give den smukke farvekontrast, som også er et af kendetegnene ved *Christian den Fjerdes* stil.

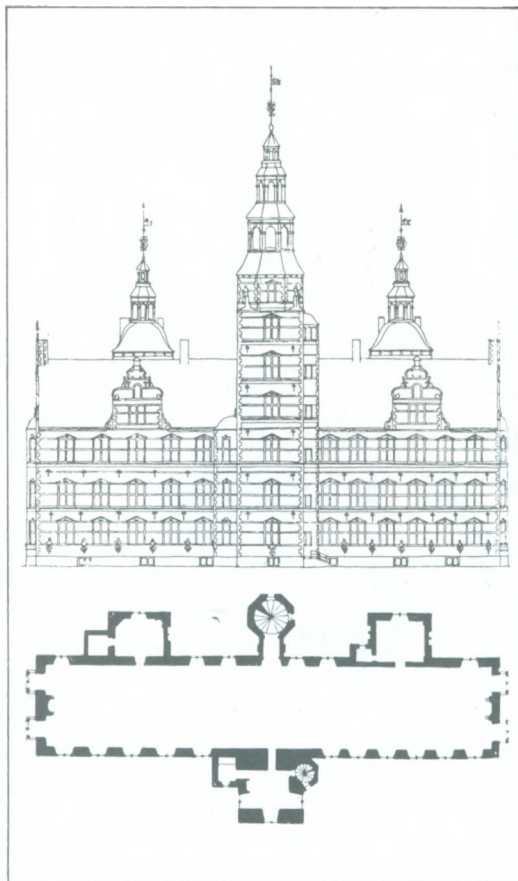
I 1606 påbegyndtes opførelsen af *Rosenborg slot*. I starten var det et lille »lysthus«, som kongen lagde i de landlige omgivelser uden for den gamle vold. Men kongen og hans kone *Kirstine Munk* var så glade for »sommerhuset«, at han i 1634 udvidede slottet, så det fik sin nuværende skikkelse. Men trods udvidelsen var det stadig det lille, intime slot, der på så mange områder var en modsætning til den store, kolde, triste hovedresidens inde bag byens volde.

Indretningen var særdeles praktisk. På hver side af forstuen havde kongen og fru *Munk* en lejlighed med sovekammer, opholdsrum og fælles badstue. Et af de mest imponerende rum blev *Christian den Fjerdes* vinterstue med indsatte hollandske vægmalerier i panelerne. I det hele taget blev det kendetegnende for *Christian den Fjerdes* slotte, at det overdådige ydre skulle svare til et indre, der blev lige så imponerende.

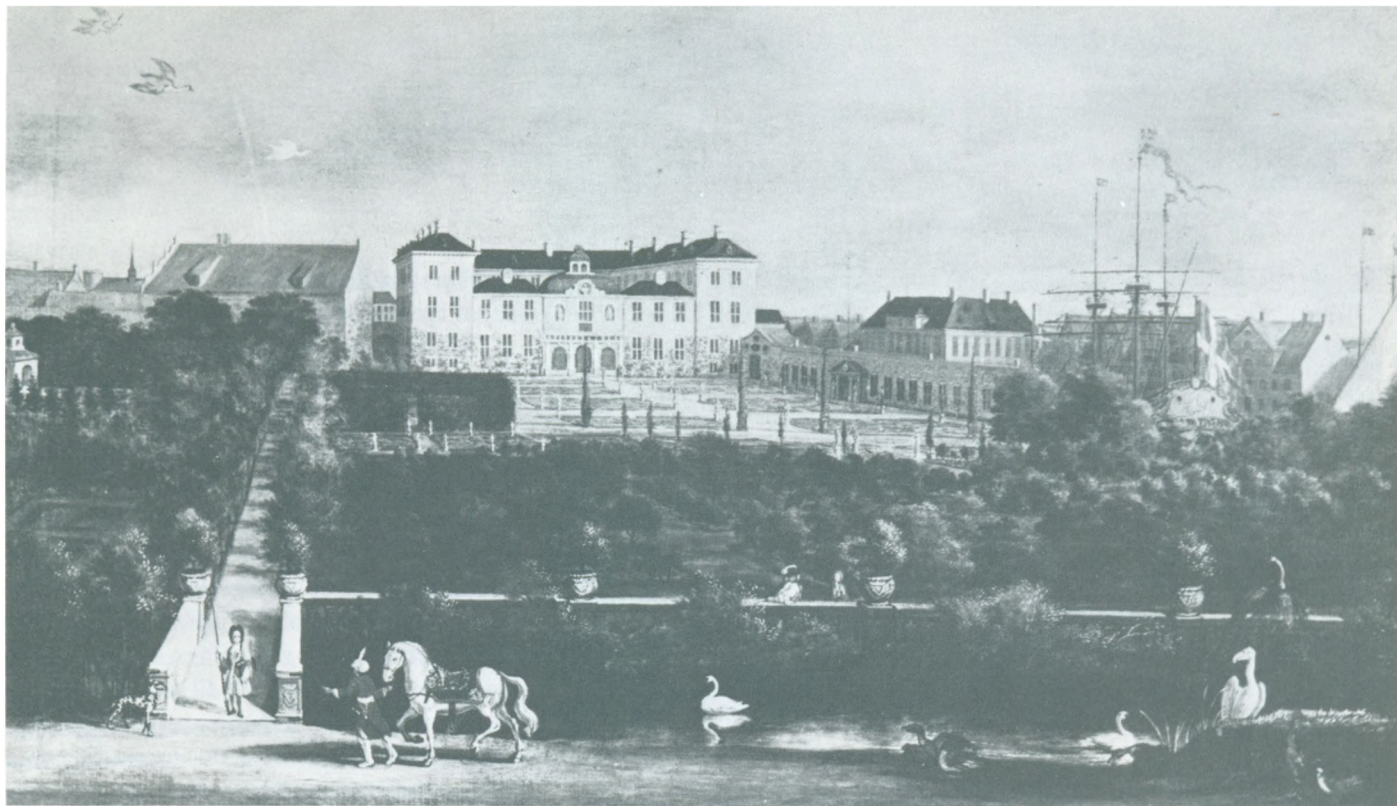
Rosenborg slot, sydside og grundplan

Rummene kunne således være helt beklædt med træ, hvor datidens fineste billedskærere fik lov til at udfolde sig med deres kunsthåndværk. I andre rum fik *stukkatorer* lov til at vise deres formåen på lofterne. Endelig blev det de fineste danske og udenlandske snedkere, der møblerede værelserne.

Charlottenborg

I 1660 fik vi *enevælden* indført i Danmark. Samtidig hermed vandt en ny stilart indpas hos os – barokken. Den var startet i Italien ca. 100 år tidligere. Her var to retninger. Den ene repræsenteredes af *Michelangelo*, som arbejdede med overraskende, viltre og uventede virkninger, hvor det maleriske og voldsomt bevægende var det fremherskende. Den anden prægedes af *Andrea Palladios*, der betragtede antikkens inspiration som så hellig, at han opdyrkede en streng nøgtern arkitektur, hvor beherskelsens kunst blev det foretrukne. Han ville »indkapsle bygningskunsten i faste formler og regler«. For øvrigt blev han bygningsakademiernes skaber. Barokstilen i den sidste udformning fik

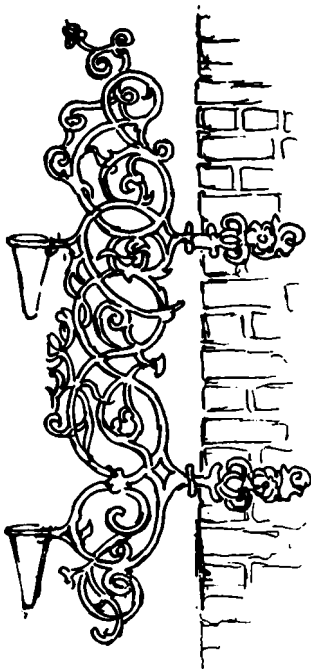
herhjemme sit mest storslåede udtryk i Gyldenløves palæ – det nuværende Charlottenborg på Kgs. Nytorv.

Hans Excellence Ulrik Frederik *Gyldenløve*, Frederik den Tredies uægte søn, *Marie Grubbes* gemal, Norges navnkundige statholder fik i 1669 skøde på grunden ved det nye torv med den sædvanlige fordel –

skattefrihed i et vist åremål, men med forpligtelse til »at opføre god kjøbstadsbygning«. For at få rigelig plads til park købte han kort efter af »herr L. H. Grønbech, medtjener i ordet til Holmens kirke, en jordfri for størstedelen uopfyldt grund ved Hans Excellences havneplads ved den ny kanal beliggende forstrand«.

Charlottenborg efter gammelt maleri med den dengang eksisterende smukke park. Nyhavn til højre i billedet. – Charlottenborgs billedsamling

Fakkellarm på Charlottenborg

Byggeriet gik i gang, og ingen ringere end selve kongen, *Christian den Femte*, nedlagde grundstenen.

Det blev den hollandske bygmester *Evert Jansen*, der kom til at stå for byggeriet.

Bygningskomplekset blev firfløjet i den endelige udformning. Overalt blev gennemført en konsekvent symmetri. På ægte barokvis blev symmetrien yderligere understreget i indkørselsporten, i hovedbygningens facade, symmetrisk opbygget med de to fladtagede pavilloner på hver side samt i de tre vinduesrækker, altanen midt for hovedindgangen, sandstensudsmykningen o. s. v. De lave, »valmede« tage blev her anvendt for første gang i Danmark.

Der var god plads i palæet til Gyldenløve og hans familie – i alt 74 beboelsesrum foruden rigeligt med kælder- og loftsplads. Det høje, mellemste stokværk var den egentlige beboelse for herskabet, idet Gyldenløve ridderligt havde overladt sydfløjen – solsiden – til sin gemalinde, medens skyggesiden – nordfløjen – var husherrens residens. I selve hovedfløjen indrettedes den store sal, som brugtes ved festlige lejligheder. I stueetagen

lå bl. a. køkkenet med opholdsrum for en del af tjenerskabet.

I tredje stokværk var en lille del indrettet til en mindre, intim lejlighed til ægteparrets datter, komtesse *Ulrikka Danneskjold*. Den øvrige del var opbevaringsrum samt lokaliteter for tjenerskabet.

I kælderetagen havde portneren sin lejlighed med tilhørende køkken. Desuden holdt lakajerne og mange andre til hernede. Gyldenløve var som statholder i Norge vant til store forhold, og i palæet i København havde han et stort »hof« til at varte sig op. Hvor mange det helt nøjagtigt drejede sig om, ved vi ikke. »Inventarlisten« nævner bl. a.: postmester, hofmester, bogholder, sekretær, taffeldækker, sukkerbager, tapetmester, kammertjener, urtegårdsmand, livkusk, staldkarl, vågekone, smed og snedker. End ikke narren savnedes. Vi ved også, at staldpersonalet var stort. Han havde 24 heste, der skulle passes og plejes.

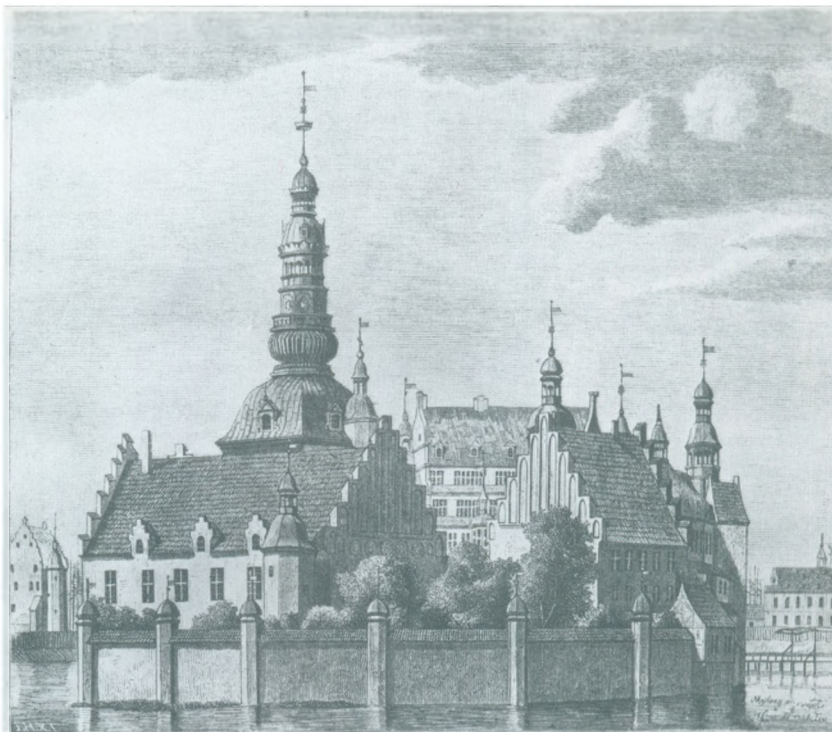
Vinkælderen – »Bottlekælderen« – lå selvfølgelig også i kælderetagen ud mod den kolde kanalside. Gulvet var her belagt med ølandske fliser, loftet var gipset, og

væggene var malet med rankeværk. Synsmændenes dom lød: »Hel smukt.«

Christiansborg slot

Da den stærkt religiøse Christian den Sjette og hans ikke mindre fromme og forfængelige kone blev konge og dronning i det enevældige Danmark, var deres højeste ønske at få bygget et kæmpeslot, som kunne være en værdig ramme om det »af guds nåde valgte kongepar«. Det var i og for sig ikke, fordi slottets sale skulle bruges til storslåede fester og teaterforestillinger, som var på mode i Versailles i Frankrig. For kongeparret var så fanatiske *pietister*, at de bandlyste den slags. Der var blot tale om at skabe en repræsentativ bolig, som kunne understrege enevoldskongens magt og imponere både landets egne undersåtter og vel endnu mere udenlandske gæster.

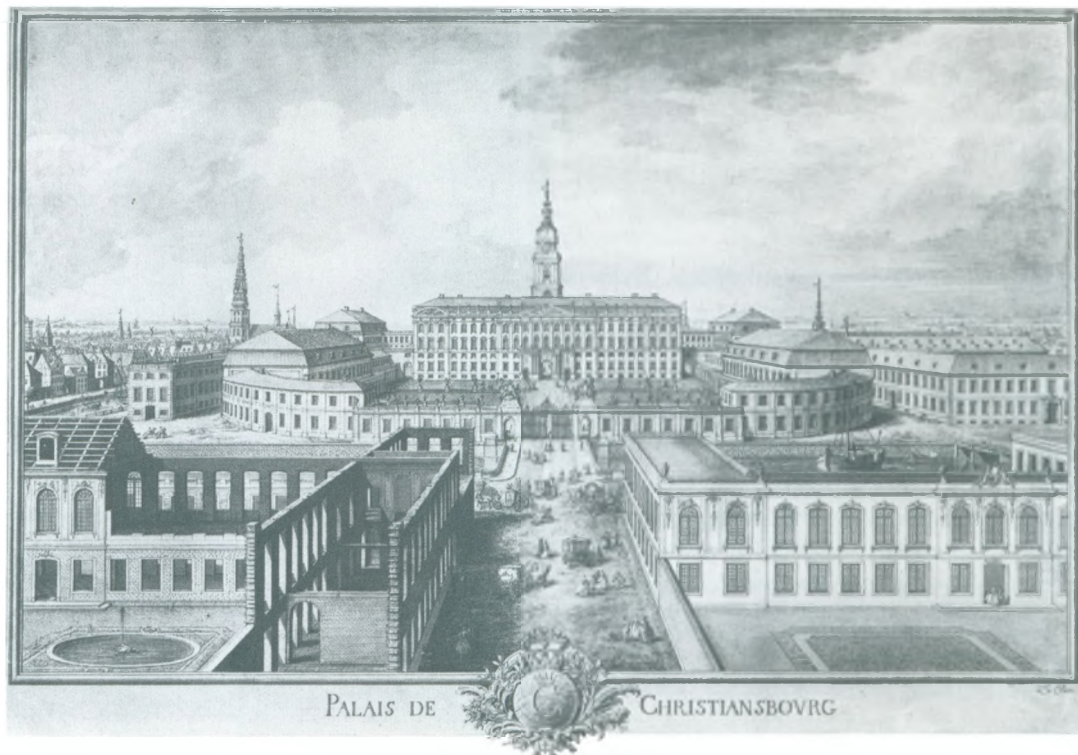
Dette pragtbyggeri skulle gennemføres, selv om landet var ludfattigt, og selv om København slet ikke var kommet sig oven på chokket efter den store brand i 1728, som havde lagt en stor del af byen i aske.

Som bygmester udnævnte kongen tyskeren *David Häuser*, som havde arkitekterne *Eigtved* og *Thurah* som hjælpere. Franskmanden *le Clerc* kom bl. a. til at stå for de imponerende stugarbejder. Slottet skulle opføres i rig rokokostil med sandstensmure og kobbertage. Hovedkomplekset var firfløjet – hver fløj med 6 stokværk. Mod slotspladsen vendte det 84 m høje tårn. Hovedbygningen var forbundet med slotskirken og kancellibygningen. Ridebanen blev omsluttet af

Københavns slot ca. 1600

Christiansborgs arkitekt Le Clerc lavede adskillige tegninger til det nye slot. Midt i billedet til højre ser vi Frederiksholms kanal, lige for Marmorbroen samt hele bygningskomplekset med Ridebanen i midten. Le Clerc har på bygningen til venstre »skrællet« overste etage af, så vi får fuldt udsyn over slotsområdet. – Den kgl. kobberstiksamlings

de endnu bevarede bygninger. Midt for disse byggedes den kostbare »Marmorbro«.

Selve opførelsen var et kæmpemæssigt byggeprojekt. Først skulle grunden ryddes.

Nedrivningen af det gamle slot blev næsten udelukkende foretaget af soldater, som udkommanderedes til opgaven. Derefter begyndte *piloteringen*. Vi ved, at der blev nedrammet 9.225 pæle.

Det var en festdag for kongeparret i

1733, da Hans Majestæt kunne nedlægge grundstenen.

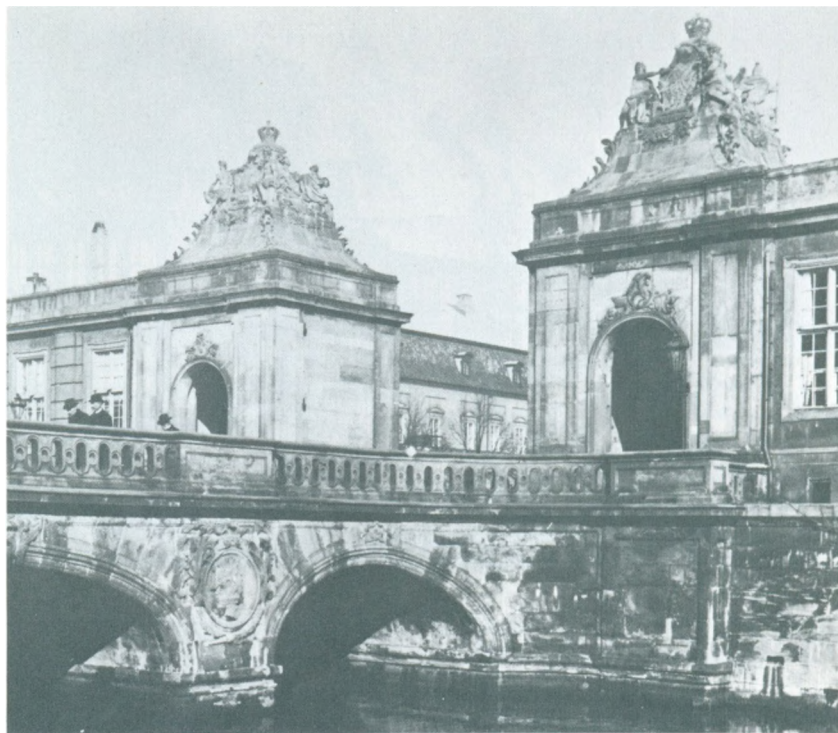
Selv om der under opførelsen i visse perioder var beskæftiget over 150 murere, skred arbejdet kun langsomt frem. Tit stod man og manglede materialer. Om vinteren fra november til april var man nødt til at afdække de halvfærdige mure med trædække, for at regn, sne og frost ikke skulle ødelægge for meget.

For resten opfandt en tysk tømrer, der arbejdede på slottet, en »hejsemaskine«, som kunne hejse materialer op på stilladserne. Der kom efterhånden 5 af den slags i gang.

Ved opførelsen spillede stenhuggerarbejdet en større rolle end murerarbejdet. Alle slottets mure fra kælder til kvist beklædtes med hugne sandsten, der kom fra Sachsen. Grunden blev lagt af tilhugne kampesten, medens kældervinduernes ornamenter huggedes ud i »Bremersten«. Håndværksuddannede stenhuggere arbejdede her side om side med kunstneriske sten- og billedhuggere. Arbejdsstyrken bestod udelukkende af udlændinge – tyskere, franskmænd og italienere.

Vi ved, at det var svært at skaffe disse folk. Le Clerc fik således 100 rigsdalere for hver sten- og billedhuggersvend, han fik fat i. Vi ved også, at de lokale myndigheder måtte tage med lempelig hånd på disse folk – ellers rejste de simpelt hen hjem. En lakaj ved navn Frølund skulle hver morgen holde mønstring over folkene. Det gik fint, så længe han foretog opråbet ved navns nævnelse. Men da han ville indføre nr.-opråb

som i militæret, gik det galt. Svendene undlod at svare, og da Frølund samtidig betegnede dem som »capricieuse Canalien«, nægtede de at gå i arbejde. For at skabe ro blev der udsendt en kgl. kundgørelse, som gik Frølund imod, idet den fastsatte retningslinier for, hvorledes håndværkerne skulle behandles.

På mange måder var der for øvrigt uro både i de københavnske håndværker- og

Marmorbroen

Allerede 1794 brændte slottet fuldstændig ned

borgerkredse under dette byggeri, som krævede et utal af fremmedarbejdere. Men efterhånden som arbejdet stilnede af, forsvandt også en del af de uroligere elementer igen, og det blev på ny omtrent ufarligt at færdes i Københavns gader efter mørkets frembrud.

I november 1740 holdt kongefamilien sit indtog i det ikke helt færdige slot. Kongen takkede for håndværksmestrenes indsats ved at udnævne 6 af de mest ansete til hofhåndværkere.

Det imponerende slot fik kun lov at stå i godt 50 år. I 1794 raseredes hele bygningskomplekset af en voldsom brand, som lagde hovedbygningerne i aske.

Amalienborg

Vi så tidligere, hvorledes myndighedernes indgriben i boligbyggeriet ved fornuftig byplanlægning var med til at skabe et smukt helhedsbillede med de store handelshuse i de brede, lige gader langs kanalerne på Christianshavn.

Et andet byområde – Frederiksstaden – det nuværende Amalienborg-kvarter blev på tilsvarende vis planlagt så fornuftigt, at byens smukkeste kvarter opstod her.

To mænd overhofmarskal, lensgreve *A. G. Moltke* og arkitekt *Nic. Eigtved* – selvfølgelig med den enevældige monarks billigelse – havde æren for, at planen blev så fuldendt, som tilfældet var.

Som centrum for kvarteret planlagdes en ottekantet monumentalplads – Amalienborg slotsplads – hvor kongen fik 4 betydningsfulde adelsmænd til at bygge et palæ hver, nøjagtig ens i det ydre. Moltke selv byggede sit »Moltkes palæ«, det nuværende Christian den Syvendes palæ.

Som midtakse gennem kvarteret skulle Amaliegade gå. Tværaksen gennem pladsen blev til Frederiksgade. De to hovedgader

førte den gang som nu ikke rigtigt nogen steder hen. Amaliegade endte i en botanisk have – nu Churchillparken. I modsat ende standsede gaden ved Sct. Annæ plads.

Frederiksgade endte i sin tid i en tømerplads ved havnen. I modsat ende stoppede den ved den senere opførte kirke – Marmorkirken.

Resultatet af byggeriet blev et elegant

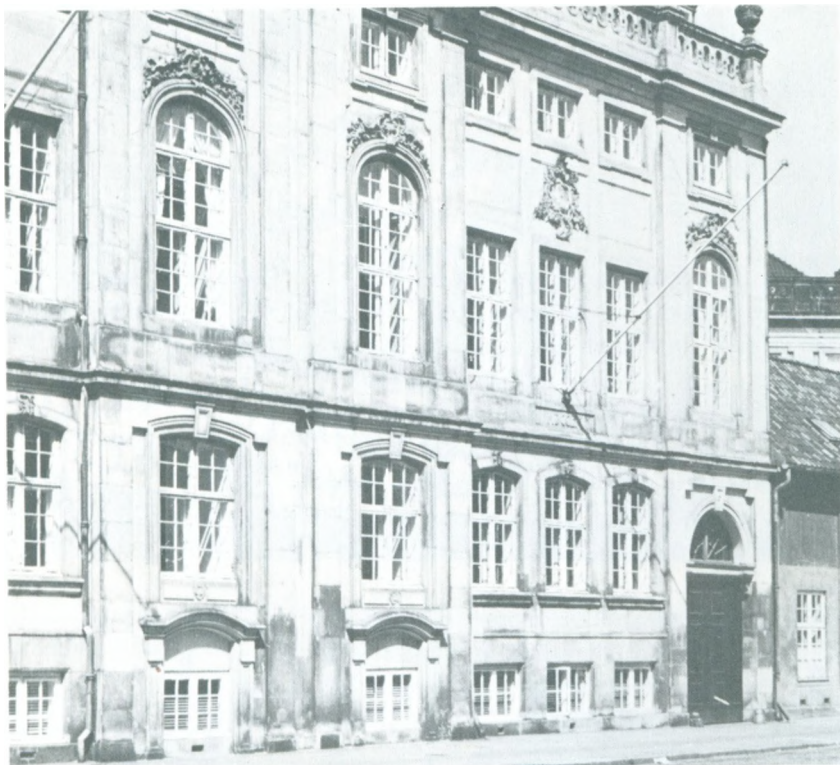
kvarter. »Frederiksstaden var en ø i byhavet, noget sobert og forfinet«, som *Viggo Sten Møller* udtrykker det i værket »Amalienborg«.

I kvarteret omkring palæerne fik adelsmænd og det velhavende borgerskab lov til at opføre deres private boliger. Men kun hvis de gik ind på at bygge efter Eigtveds hovedskema. Alle bygningerne skulle have

Amalienborg med Salys statue af Frederik den Femte. – Ole Woldbye

Amaliegade 17. – Charlottenborgs billedsamling

høj kælder, stueetage, der kunne bruges til beboelse og kontorer, ovenover denne højloftede repræsentationslokaler med store vinduer mod gaden. Øverst oppe kom så endelig en temmelig lav etage, forbeholdt værelser til tjenerskabet. Kort sagt samme princip som i de store palæer på pladsen. Endelig krævede Eigtved, at facaden skulle være symmetrisk i opbygningen, have gennemgående facadebånd mellem stue og 1. sal og

være pudset og malet i en grålig farvetone. Man kunne måske tro, at disse strenge krav ville gøre det hele lidt kedeligt og ensformigt. Men det blev slet ikke tilfældet. Gå selv en tur gennem Amaliegade og oplev, hvorledes hver bygning har sine egne små variationer, så det individuelle præg ikke går fløjten midt i den fornemme og elegante helhed.

Et gammelt mundheld siger: »Intet er så galt, uden det er godt for noget.« Da Christiansborg slot brændte i 1794, blev palæerne på pladsen til kongeslot, hvorved disse helt op til i dag kom til at huse de skiftende kongefamilier. Herved blev bygningerne bevaret og vedligeholdt som boliger i modsætning til mange af adelspalæerne i Bredgade, som i tidens løb er omdannet til forsikrings-selskaber, advokatkontorer eller rederier, hvor reklameskilte og neonbelysning vandaliserer facaderne.

Amalienborg slotsplads med de fire palæer og med den franske billedhugger *J. F. Salys* enestående rytterstatue af *Frederik den Femte* ligger stadig urørt som det smukkeste stykke rokokohåndværk, der er skabt i

Danmark. En plads der også internationalt kan hævde sig som hørende til blandt de skønneste i verden.

Harsdorffs palæ

Med Eigtveds død 1754 blev der definitivt sat punktum for rokokoen i Danmark. Eigtved, som kun kort tid havde været direktør for akademiet, blev nu efterfulgt i denne stilling af billedhugger J. F. Saly. Denne tilkaldte straks den franske arkitekt *N. H. Jardin*, som blev professor i arkitektur. Det nye kunstakademis elever blev nu indpodet med den franske klassicisme. Da Jardin 1771 blev tvunget til at forlade landet, sagde vi med ham farvel til den sidste udenlandske arkitekt af betydning. Det blev danske arkitekter, der i de næste 200 år kom til at præge udviklingen.

En af Jardins elever var *C. F. Harsdorff*. Af større arbejder, han kom til at udføre, kan nævnes visse ombygninger på Frederiksberg slot og på Fredensborg slot samt bygning af gravkapellet for Frederik den Femte ved Roskilde domkirke.

Lidt efter lidt frigjorde Harsdorff sig fra den franske klassicisme, som han havde lært af Jardin, så det mere blev rendyrket græsk klassicisme. Dette viste han tydeligt i Harsdorffs palæ på Kgs. Nytorv 3–5.

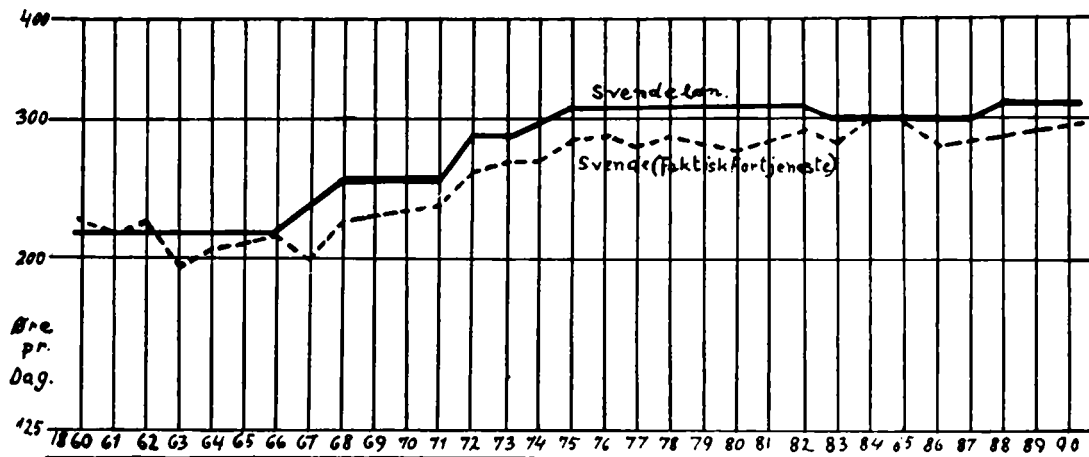
Huset ligger på en skæv grund og består af to bygninger – nr. 3 skulle være et 5 fags hus til udlejning, medens nr. 5 skulle være bolig for en enkelt velhaverfamilie, indrettet således at der var kontor i stueetagen, fest-sale på 1. etage og almindelig beboelse på 2.

Det er sidste afdeling, der med sine ioniske søjler, pilastre og trekantede *fronton* tydeligt viser den græske klassicisme. Læg mærke til, at Harsdorff for at få balance i det fremskudte midterparti på hovedpalæet, har »lånt« et særligt vindue i sidebygningen.

Harsdorffs palæ på Kgs. Nytorv. – Charlottenborgs billedsamling

NYE TIDER BEGYNDER

Lønbevægelse for svende
hos tømrermester Weber i
Roskilde 1860-90

Næringsloven og mestrenes modstand

Med næringsloven af 1857 blev lavsvældets magt brudt. Murer- og tømrerlavets formål blev nu af mere oplysende og vejledende art. Det var slut med den enevældige magt over svendene.

Ikke underligt at mestrene var meget uvillige over for det nye. På alle måder søgte man at spænde ben for de nystiftede svendelav. Det gav sig bl. a. udslag i, at man næg-

tede at udlevere svendeselskabets protokoller, som opbevaredes i det gamle lav. Man sendte bøgerne til magistraten for opbevaring. Borgmesteren måtte dog til sidst om end nødtvungent udlevere protokollerne med en bemærkning i det medfølgende brev om, at de var udlånt på »ubestemt tid«.

Dette var en af svendenes første sejre. Og allerede i 1861 fik »Murersvendelavet for

Brøddeling til fattige. Tegning fra den tids berømteste blad

»Illustreret Tidende« d. 27. febr. 1870

Kjøbenhavn« lovene kongeligt konfirmerede. Hermed var det gamle lav definitivt delt i mester- og svendelav.

Lønforhold

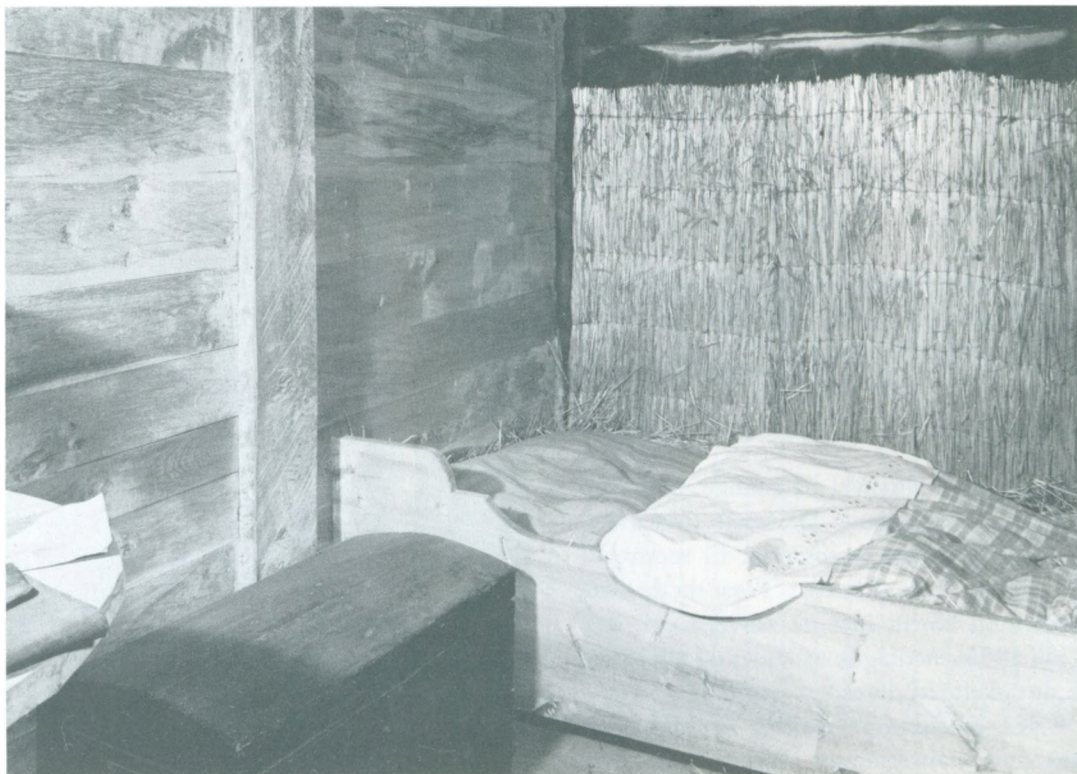
Men det blev alligevel på mange måder en træls tid for svendene. De første priskuranter, som svendene fremsendte til mestrene, blev hånligt fejlet af bordet. Først da de satte hårdt mod hårdt, idet de »løverdagen den 8. juli 1865« nedlagde arbejdet og gik hjem, fik de enkelte af deres krav opfyldt.

I den grafiske fremstilling af lønforholdene hos tømremester Weber, Roskilde, kan vi se, at det i 1860'erne lykkedes at trykke lønnen, og vi skal helt frem til 1870'erne, før der er væsentlig forbedring. I de næste 15 år holdt daglønnen sig så nogenlunde konstant.

Svendelønnen var altså for godt 100 år siden omkring 12 kr. om ugen. For arbejdsmændenes vedkommende var den helt nede på 6–9 kr. ugentlig. Når man ved, at et rugbrød i 1867 kostede 67 øre, forstår man, at det var en sulteløn, bygningsarbejderne fik.

Et lærlingekammer hos en mester

Ikke underligt at mangen murerhåndlangers kone eller børn måtte stille op i køen, når velgørende bagere i de tidlige morgentimer uddelte gammelt brød gratis.

Strejke for at få bedre forhold kunne man dårligt tillade sig. Først da strejkekasserne kom i 1880, fik svendene midler til at slippe nogenlunde helskindet igennem, når der udbrød konflikt.

Lærlingeforhold

Helt op til og efter århundredskiftet var forholdene for lærlingene under al kritik. Den billige arbejdskraft blev udnyttet på det groveste, boligforholdene var elendige, arbejdsdagen op til 14 timer, og den mindste forseelse honoreredes med »klø efter noder«. Kort sagt: nul trivsel på arbejdspladsen.

Forslag til en Socialistlov.

Voldsom uro i samfundet

En snedkerkonflikt i Jylland, hvor svendene gik i strejke den 1. april 1899, gav anledning til, at arbejdsgiverforeningen erklærede lockout. Der blev storkonflikt.

Men uroen havde gæret længe før. Inden for en periode på 9 år havde der alene i København været 211 strejker. Og selv om Estrup forfulgte både det nye socialdemokratis arbejderførere og Venstres ledende mænd med fængsel og bøder, kunne udviklingen ikke standses. Arbejder- og bondebevægelsen fik stadig større og større slagkraft. Og endelig i 1901 blev *Estrup*s magt brudt. *Parlamentarismen* indførtes i Danmark. Højre blev afløst af Venstre i rigsdagsarbejdet og i regeringen. Socialdemokratiet gik ind i en stadig vækst. I 1901 havde partiet 12 mand på tinge. Og lige før 1. verdenskrigs udbrud havde man fået 32 mand ind.

Septemberforliget

Den langvarige lockout blev ikke et nederlag for arbejderne. Septemberforliget fast-

slog, at arbejdsgivere og arbejdere for fremtiden skulle forhandle på lige fod om arbejdsforholdene. Man havde fået en slags grundlov på arbejdsmarkedet. Desuden blev der oprettet en arbejdsret, som skulle afgøre stridsspørgsmål de to parter imellem.

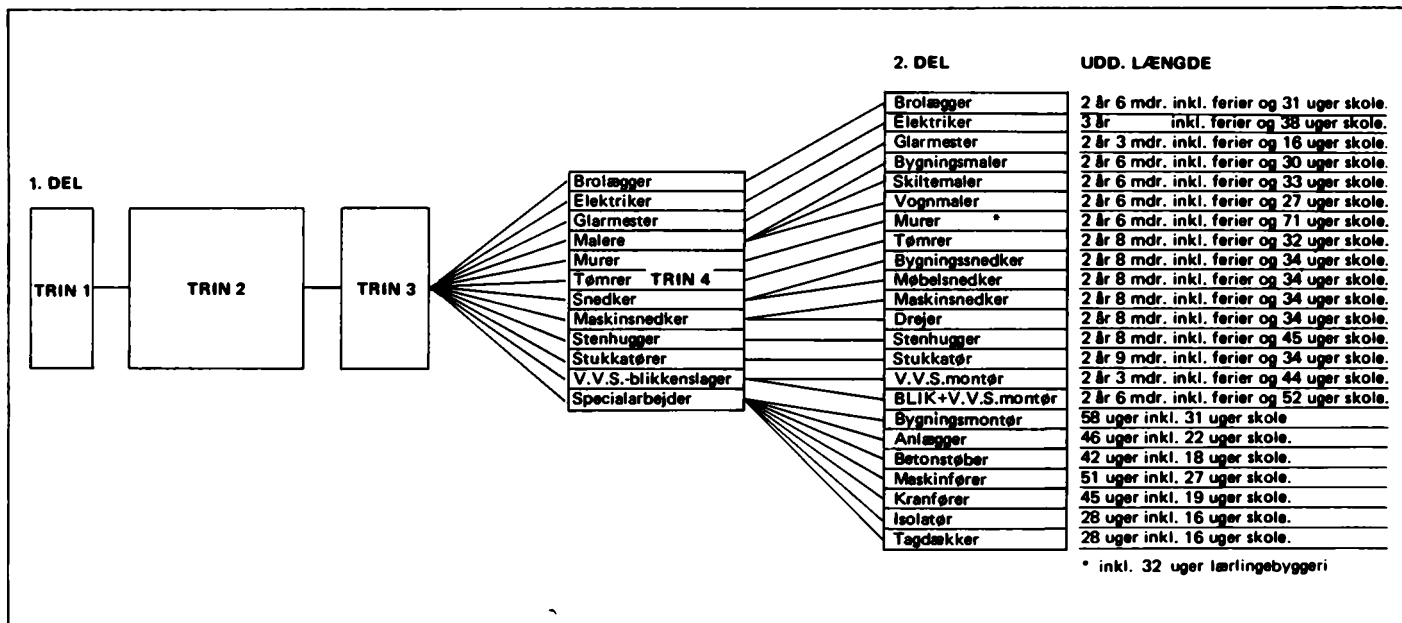
Men kampen havde været hård og bitter. De borgerlige vittighedsblade skildrede med hån de nye sociale forslag – udformet som en parodi til en socialistlov:

»Føerne skal fedes, de menige holdes fugtige med øl og snaps. Dagen deles i 8 timers arbejde, 8 timers hvile og 8 timers søvn. Idrætskunsten må indøves, alle skal lære at læse, splejse, klunse, spille kegler og kort, smække skaller og bokse. På alle gadehjørner vil være at opstille sofaer til brug for medlemmerne af »Drivernes fagforening«.

Et vittighedsblad foreslår opstilling af sofaer til medlemmerne af »Drivernes fagforening«

HELT NY FORM FOR LÆRLINGEUDDANNELSE INDEN FOR BYGNINGSFAGENE

Uddannelsens varighed for de forskellige fag inden for området »Bygge og anlæg«

Vekselvirkning mellem teoretisk og praktisk oplæring

Den gamle mesterlære med uddannelse på værksted suppleret med teknisk skole er nu ved at forsvinde. Ved lov af 7. juni 1972 om erhvervsfaglige forsøgsuddannelser fik

man mulighed for at igangsætte en forsøgsundervisning efter helt nye principper. Skemaet viser uddannelsesrækken inden for det område, man kalder »Bygge og anlæg«.

*I et af værkstederne på
Herning tekniske skole*

I teorilokalet

Opholdet giver også kammeratsamvær under højskoleagtige forhold. Fra et af kollegieværelserne i Herning

Første del af oplæringen

Det første år af oplæringen foregår udelukkende på fagskole, hvor undervisningen er delt op i 4 trin.

Første trin varer en uge. Her får man en almen introduktion. Andet trin er på 24 uger, hvor der dels arbejdes praktisk med

værktøj, maskiner og materialer og dels med tværfaglig teori, der omhandler geometri, projektionstegning, materiale- og naturlære, tegningslære, faglig regning og arbejderbeskyttelse. Tredie trin er på 3 uger. Her vælges mindst to erhvervsgrene, som man ønsker at fordybe sig i. På fjerde trin, som er af 12 ugers varighed, vælges den endelige

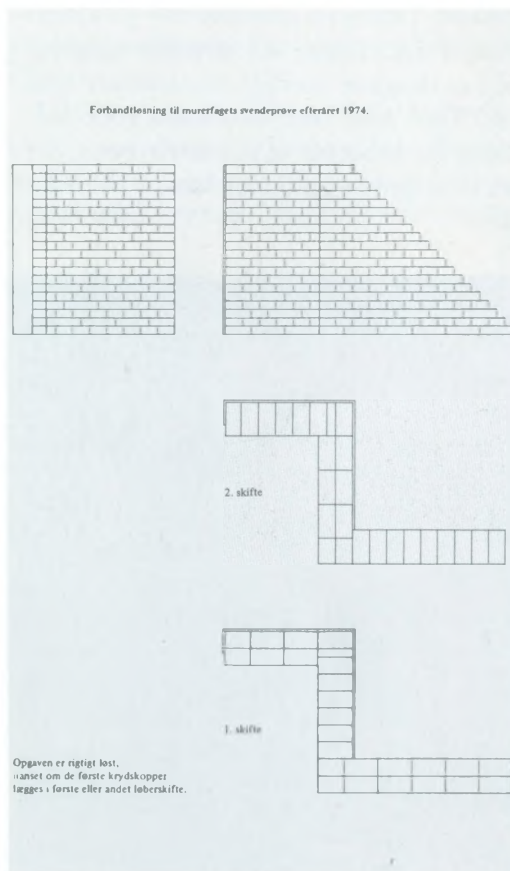

erhvervsgren, og den faglige specialisering begynder.

Anden del af oplæringen

Denne del af oplæringen varer for murerlærlingenes vedkommende 2 år 6 måneder og både for tømrer- og bygningsnedkerlærlingene 2 år 8 måneder. Uddannelsen her foregår som en vekselvirkning mellem undervisning på erhvervsskole og oplæring på værksted eller byggeplads. Murerne har 71 ugers skole, hvoraf de 32 uger går med lærlingebyggeri, medens der for tømrere og bygningsnedkere henholdsvis er 32 og 34 ugers skole.

Endelig er det værd at lægge mærke til, at man fra fagmyndighedernes side fører streng kontrol med de praktiske oplæringssteder. Tjeneste som bybud og ølhentning for svendene tolereres ikke mere.

Også svendeproven er lavet om. Tidligere »trak« man sin eksamensopgave blandt en halv snes forskellige typer. I dag udsendes den samme opgave til alle landets aspiranter ved den pågældende prøve. Her er svendeproven fra efteråret 1974. Denne form for svendeprov vil for øvrigt helt udgå. I stedet vil der undervejs i uddannelsen blive givet bedømmelser, som danner grundlag for den endelige udtalelse. I sommeren 1975 blev to lærlingehold færdige efter de nye principper

EENFAMILIEHUSET

Da Østerbro og Frederiksberg viste vejen

Omkring 1860'erne startedes der på Østerbro og Frederiksberg et betydeligt villabyggeri i et dengang landligt område nær centrum. Disse huse blev med deres gode indretning for beboerne et mønsterbyggeri, der kom til at præge eenfamiliehuset i hele landet.

Fru Johanne Luise Heibergs villa på Rosenvængets hovedvej 20, Østerbro. Efter maleri af F. Richardt 1865. – Charlottenborgs billedsamling

Huse på Uranievej og maleren P. C. Skovgaards hus i Rosenvænget er gode eksempler på denne bebyggelse.

Også tidens største skuespillerinde *Johanne Luise Heiberg*, som nu var enke, fraflyttede sin store lejlighed i byen, idet hendes hus i Rosenvænget, bygget efter tegning af arkitekt *Herholdt*, var blevet færdigt i 1862. Hun fortæller så smukt og levende om det at flytte: »Med tungt hjerte tog jeg da fra mit kære gamle hjem på Søkvæsthuset og flyttede herind. Men det er en vanskelig sag at få et nyt hjem under så forandrede forhold, berøvet alle erindringer, der knytter os til det gamle, til at stå for os som et virkeligt hjem. Alt er nyt som stene, hvorefter det er bygget, og vi føler, at ikke få år forløber, førend også dette hjem kan få sin historie, der kan knytte os til det i mere end udvortes henseende.«

At huset lå frit i landlige omgivelser understreges ved hendes ord: »Der var i dette hus et forunderligt skønt kvistværelse med vinduer til tre sider, eet til sundet og to andre ind til Rosenvænget i vest og nord.« I dag ligger huset på Finsen-instituttets grund.

Ryvangs alle 6, Hellerup. Arkitekt Rosen 1906.
– Charlottenborgs billedsamling

hundredskiftet dukkede de mange spir, tårne, kæmpeudhæng, karnapper og kviste på villaerne op.

Bakkehusene på Bellahøj

I 1922 skete der en væsentlig fornyelse, idet et par danske arkitekter Ivar Bentsen og Th. Henningsen ved Bellahøj opførte en rækkehusbebyggelse – Bakkehusene – hvor-

Tiden op til funktionalismen

Tiden blev på så mange måder præget af individualisme og nationalromantik, hvilket også gav sig udslag i villabyggeriet.

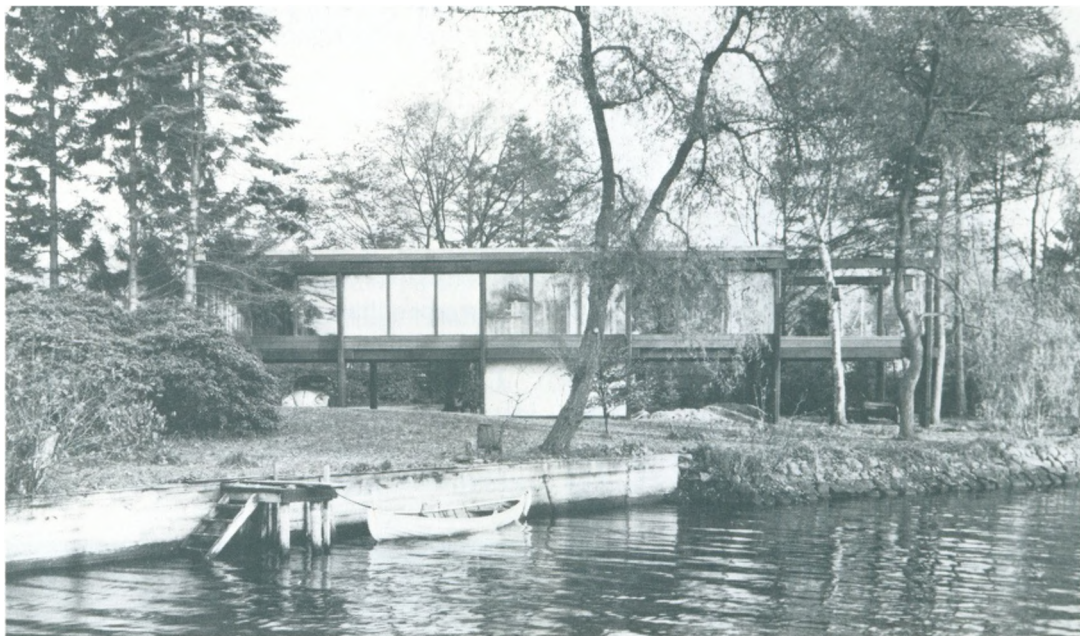
Det er på denne tid, arkitekterne Carl Brummer og Rosen med sine rigmandsboliger sætter præg på Ryvangskvarteret.

Det var dog ikke alle, der havde fornemelse af, at man skulle passe på for ikke at forfalde til yderligheder. Netop omkring år-

*Villa ved Furesøen i Holte.
Arkitekt Jorn Utzon. –
K. Helmer-Petersen*

om professor *Tobias Faber* siger: »Bakkehusene danner et usædvanligt boligmiljø, som repræsenterer de bedste sider af dansk byggeri med traditionelt mådehold og smuk projektering.«

Den svenske boligudstilling og Poul Henningsen

Det blev en boligudstilling i Stockholm i 1930, der skabte interesse for de nye tanker, som var dukket op i Frankrig med arkitekten *Le Corbusier*. Mange danske arkitekter følte sig tiltrukket af hans formsprog, der

var så nært knyttet til den *kubistiske* malerkunst. I årene lige inden havde arkitekterne *Edv. Heiberg, Poul Henningsen* m. fl. i tidskriftet »Kritisk Revy« af al magt kæmpet mod nyklassicismen og fastslået, at arkitekterne måtte kaste alle de gamle traditioner over bord og interessere sig for at skabe tidsvarende og sunde boliger for de mennesker, der skulle bo i dem.

Og regnen kom

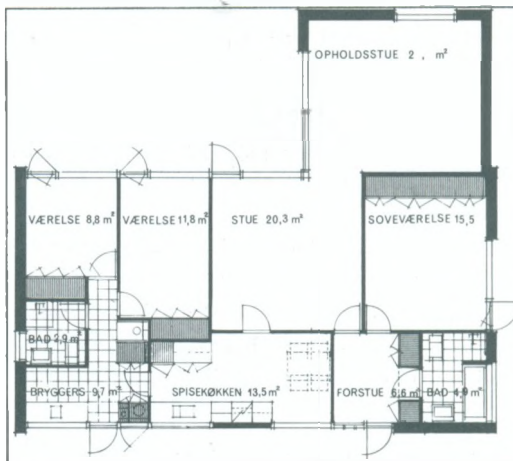
I starten var der ved byggeriet af nogle af de nye »funktis-villaer« ikke taget hensyn til

det våde, danske klima. Vinteren var hård ved de fleste tage, og betonfacaderne var ikke så modstandsdygtige som de traditionelle mursten. Dog var dette heldigvis kun begyndervanskeligheder. Man nåede hurtigt frem til en effektiv løsning af problemerne. Mange smukke villaer med den foranklede form og funktionelle indretning så dagens lys i disse år. Arkitekt *Mogens Lassens* eenfamiliehuse ved »Sølyst« i Klampenborg blev gode eksempler på dette byggeri, som direkte var inspireret af Le Corbusiers franske villaer.

I Ordrupkvarteret i Gentofte kommune byggede arkitekt *Arne Jacobsen* flere smukke villaer. Også *Steen Eiler Rasmussens* hus i Rungsted er sammen med de nævnte smukke eksempler på tidens luksusbyggeri.

Efter 2. verdenskrig

Efter krigen prægedes det fine byggeri af en mere følelsesbetonet arkitektur, der lige som ønskede at understrege en nær kontakt med naturen. Arkitekt *Jørn Utzons* huse blev fuldgældige eksempler på dette.

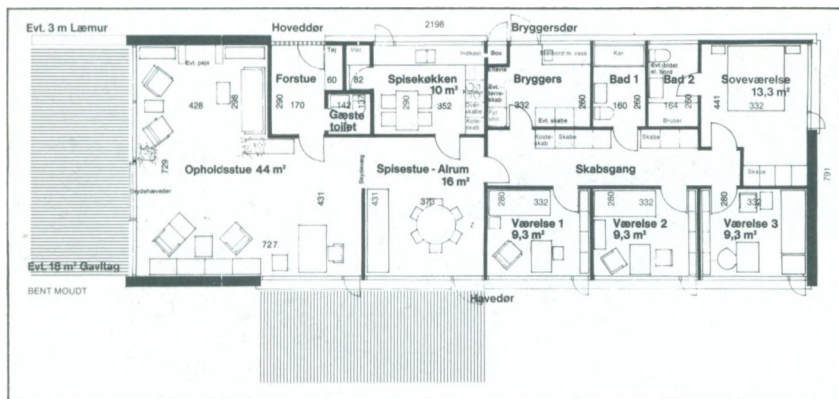

Typehus fra firmaet Joh. Christensen & søn

Grundplanen for samme hus

Typehusene

Igennem de sidste 25 år er der ud over landet opført i tusindvis af de såkaldte typehuse. For disse gælder, at der hidtil – i hvert fald indtil inflationens himmelflugt i de før-

Mange typehuskøbere ønsker adskilt sove- og opholdsafdeling. Her er en type fra »Nordbyg«

ste år af 70'erne – har været mulighed for at vælge huse, der passede til enhver pengepung. Staten har som bekendt ved sin skattepolitik fremmet et helt fantastisk byggeri af eenfamiliehuse. Et utal af typehusfabrikker er derfor dukket op i 60'erne. Netop ved at rationalisere og ved at fremstille mængder af enkeltdele af samme slags har der været mulighed for at nedbringe udgifterne.

For udviklingen inden for typehusområdet har det haft betydning, at adskillige dygtige arkitekter er gået ind i udformningen af de enkelte typer, så mange af disse huse er fortrinlige både i planlægning, kvalitet og udseende.

En ny beboelsestype

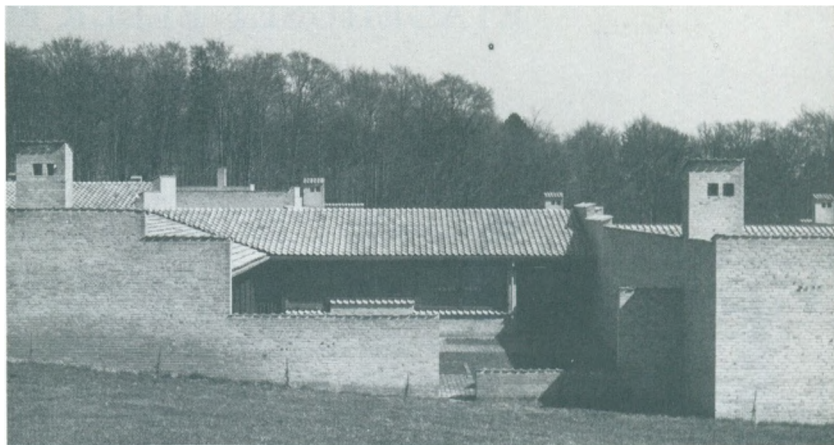
I 1958 tegnede Jørn Utzon en ny beboelsestype bestående af gårdhuse, der var kædet sammen til et lille bysamfund – Kingo-

husene ved Helsingør. Et lignende princip benyttede han ved de såkaldte Fredensborghuse. Den bærende idé ved disse bebyggelser er fællesskabstanken. De sidstnævnte huse er særligt beregnet for hjemvendte udlændingsdanskere. Der er et center i bebyggelsen, som er placeret i store slyngninger i et meget smukt terræn. Desuden er der fællesfaciliteter – mødelokaler med restauration. Denne form for boliger giver selvsagt gode muligheder for fælles kontakt samtidig med, at man kan trække sig tilbage, så man er isoleret i sin gårdhave, idet husene vender »ryggen« til adgangsvejene.

Den største bebyggelse af denne type huse er det store byggeri i Albertslund ved København. Nogle vil måske mene, at dette boligområde i sin udformning virker for ensartet, idet der næsten kun er »husnumrene til forskel«.

*Et kig ud over arkitekt Jørn Utzons
Fredensborghuse. Bebyggelsen slynger sig ned
gennem det smukke terræn og har
skoven som baggrund. – K. Helmer-Petersen*

*Et enkelt af Fredensborg-
husene*

ETAGEHUSET ELLER BOLIGKARREEN

En skamplet

Omkring midten af 1800 tallet opgav man den gamle befæstning af København, således at de store voldarealer blev frigjort. Desværre sad der i byens råd for få fremsynede mænd. Det blev kun småbidder, man lavede til grønne områder for beboerne i eftertidens København. F.eks. planerede man et stort område, som var forterræn til volden, ved Nansensgade og Grønttorvet. Både her og i forstæderne Nørrebro, Vesterbro og Østerbro fik de mest hårdhuede byggespekulanter lov til at udfolde sig frit i et byggeri baseret på den mest kyniske udnyttelse af arealerne. Resultatet blev de endeløse, dårligt byggede og usunde boligkarreer med masser af baggårdbebyggelser. Endnu over 100 år efter slås vi med »sorte firkanter«, som langt fra er saneret, men stadig bruges til menneskeboliger.

Etagehuset for det »gode borgerskab«

I sidste halvdel af 1800 tallet var der mange arkitekter, der lagde stor vægt på den udvendige bygningsdekoration. Ja, nogle byggherrer og håndværksmestre tilkaldte først

arkitekten, når det gjaldt selve udsmykningen af ejendommen.

I det hele taget blev både slutningen af 1800 tallet og begyndelsen af 1900 tallet en rodet tid med »romantik, barok, nyklassicisme, spir og tårne i en pærevælling«.

De store herskabslejligheder var måske nok lidt upraktisk indrettede, men i modsætning til spekulationsbyggeriet på »broerne« var lejlighederne store og lyse. At der var meget at holde, gjorde ikke så meget. Hushjælpen var billig, så man kunne flutte sig med både kokkepige, stuepige og barnepige. *Thomas Dinesen* fortæller i en af sine bøger, at man i begyndelsen af dette århundrede betalte kokkepigen med 18 kr. og stuepigen med 16 kr. om måneden. Arbejdstiden var fra tidlig morgen til sen aften, og ferie var der ikke noget, der hed. Fik man fri, var det en særlig nådegave.

Københavns første gårdhave til en boligkarrè

I 20'erne byggede arkitekt *Kaj Fisker* store boligkarrèer i København bl.a. Hornbæk-

Baggårdsbillede af R. Storm-Petersen. De fleste kender Storm-P.s hyggelige vagabondbilleder og de morsomme »Peter og Ping«-tegninger. Kun få er klar over, at Storm-P. i sine unge dage lavede sociale tegninger, der med en bidende ironi fortalte om fattigfolks levevilkår. – Copenhagen Press

Hornbækhus, Agade, København

hus i Agade. Denne ejendom blev særlig bemærkelsesværdig, fordi man her for første gang gjorde noget arkitektonisk ud af gården. København fik sin første gårdhave til et ejendomskompleks.

Også på anden måde brød arkitekterne

Ejendom med altaner. Man fandt forholdsvis tidligt på at sætte altaner på husene. Men i begyndelsen var det uanvendelige »kasser«, man hængte uden på facaden. Først senere blev de til at bruge, fordi de fik overdækning og blev placeret inden for facade-muren

med gammel tradition. Hidtil havde det været en uskreven lov, at opholdsstuerne altid skulle vende til gaden. Nu lod man også sol og lys være medbestemmende, når stuerne i lejligheden skulle placeres.

Boligselskaberne

Gennem mange år har forskellige boligselskaber stået i spidsen for opførelse af utallige etageejendomme ud over det ganske land. I den senere tid har det været karakteristisk for mange af disse selskaber, at de i stor udstrækning har levet op til kravet om den ideelle familiebolig: boligen med 3 soverum og en opholdsstue samt selvfølgelig badeværelse og praktisk indrettet køkken.

Gennem billige statslån har dette byggeri fået finansiell støtte. Desuden gives der i mange tilfælde huslejetilskud varieret efter indtægt og antal børn.

Højhusprojekterne

En vis del af byggeriet er højhusbyggeri. Høje Gladsaxebebyggelsen nord for Køben-

havn er eksempel på dette. Man har her skilt gående og kørende trafik, således at bebyggelsens børn farefrit kan gå ned i den store naturpark Utterslev mose uden at skulle over befærdede veje. Til området er knyttet mange fællesanlæg: skole, butikcenter, bibliotek, kirke, mødelokaler o. s. v. o. s. v.

*Det moderne byggeri
»Høje Gladsaxe«*

Vejlesø-parken med et af de to terrassehuse og kollektivhuset i baggrunden. Arkitekt Ole Hagen

»Bagsiden af medaljen« ved et byggeri af denne art er, om det rent miljømæssigt er en god idé at samle 4–5.000 mennesker i små 2.000 lejligheder på et så relativt lille bebyggelsesareal.

Kollektiv med små og store lejligheder

En hel del mennesker, både ældre og unge, både enlige og familier ønsker i vor tid at blive lettet i den huslige syssel, hvorfor de søger ind i de såkaldte kollektivlejligheder. Et eksempel på byggeri af denne art er Vejlesøparken i Holte. Komplekset består af etagehuse af forskellig slags. I det 7 etagers højhus, hvor der også er restauration, er der indrettet små 1½ værelses lejligheder beregnet for højst to personer. Her er man pligtig til at aftage et vist antal måltider om måneden.

I den øvrige bebyggelse, som for øvrigt ligger i et gammelt skovområde, hvor mange af de smukke træer er bibeholdt, er der etagebyggeri med lejligheder af vidt forskellig størrelse. I de såkaldte »terracehuse«, hvoraf der er to, er indrettet meget store lejligheder

beregnet for mennesker med stor selskabelighed eller repræsentative pligter. Bygningernes forfacade er bygget op som en kæmpemæssig trappe, udformet således at de enkelte terrassehaver, der hører til lejlighederne, er ugenert af hinanden.

Fra en af terrassehaverne i Vejlesø-parken

Det industrialiserede byggeri

»Kært barn har mange navne«. Dette gælder også den rationaliserede form for etage-

byggeri, som gennem de sidste 20–30 år har fundet sted herhjemme: montagebyggeri, byggeri efter katalogkomponenter, systembyggeri, industrialiseret byggeri, utraditionelt byggeri o. s. v.

Selv om man ved rationalisering er nået langt på etagebyggeriets område, og selv om man også kalder det »industrialiseret« byggeri, så er der dog i dag endnu et godt stykke vej, inden denne form kan kaldes for industri. Der bruges nemlig megen »håndkraft« endnu. Ved industri er der jo ofte tale om en reduktion af arbejdskraften helt ned til $\frac{1}{50}$ eller endnu mindre. Ved det »industrialiserede« byggeri er man i bedste fald nået ned på en reduktion af arbejdskraften til noget under halvdelen. Når en lejlighed i etagebyggeri tidligere kostede 16–1800 timer, kan det nu gøres på ca. 800 mandtimer.

Dog har vi fabrikker herhjemme, der på området er nået langt. De har nemlig sat masseproduktion af katalogvarer i gang. Kunden kan ud fra standardkomponenter gøre sin bestilling. Det kan f. eks. nævnes, at »vægprogrammet« i en oversigt fra en af

fabrikkerne udgør 36 forskellige betonkomponenter.

Opførelsen af et systemkontorhus kan foregå på denne måde.

Først støbes kælderetagen, hvorfra varme og ventilation føres op gennem etagerne gennem en installationsskakt. Dækket over kælderen er udført af svære dækelementer.

Derefter går man i gang med opsætning af de langsgående skillevægge i stueetagen. Vægelementerne monteres på indstøbte bolte.

Så er man nået frem til dækmontagen mellem stue og 1. sal. De 6 meter lange dækelementer monteres.

Byggeriet er under løbende kontrolmåling, hvilket sikrer den hurtige og effektive montage.

Så er stueetagen ved at være monteret færdig. Da væggene har glatte overflader, og da placeringen er yderst nøjagtig, skal der kun en let *spartling* til, før vægfladerne er klar til maling.

Facadeelementerne på 1. sal monteres. De leveres fra fabrik med norsk marmor og indsatte vinduer med glas.

Elementerne afstives og finjusteres, hvorefter de understoppes og udfuges.

De langsgående hovedskillerum er udført af 15 cm tykke betonelementer. Det er disse vægge, der sammen med facadeelementerne bærer dækelementerne.

Når de sidste dækelementer er monteret, er man klar til udlægning af tagkassetterne. Samtidig hermed lægges et lag tagpap, så bygningen straks efter elementmonteringen er tæt.

Når alle disse arbejdsprocesser er tilendebragt er byggeriet klar til aflevering og indflytning.

Fremtidens byggeri

Det var *Storm Petersen*, der udtalte, at det var svært at spå – især om fremtiden. Men der er ingen tvivl om, at byggeteknikken i de kommende år vil komme ind i en rivende udvikling. Det er allerede flere år siden, de første huse af plastic blev fremstillet. Også projekter om at bruge havet som byggeplads er på tegnebrættet som forslag, idet det er tanken at nedsænke huse på havbunden, så

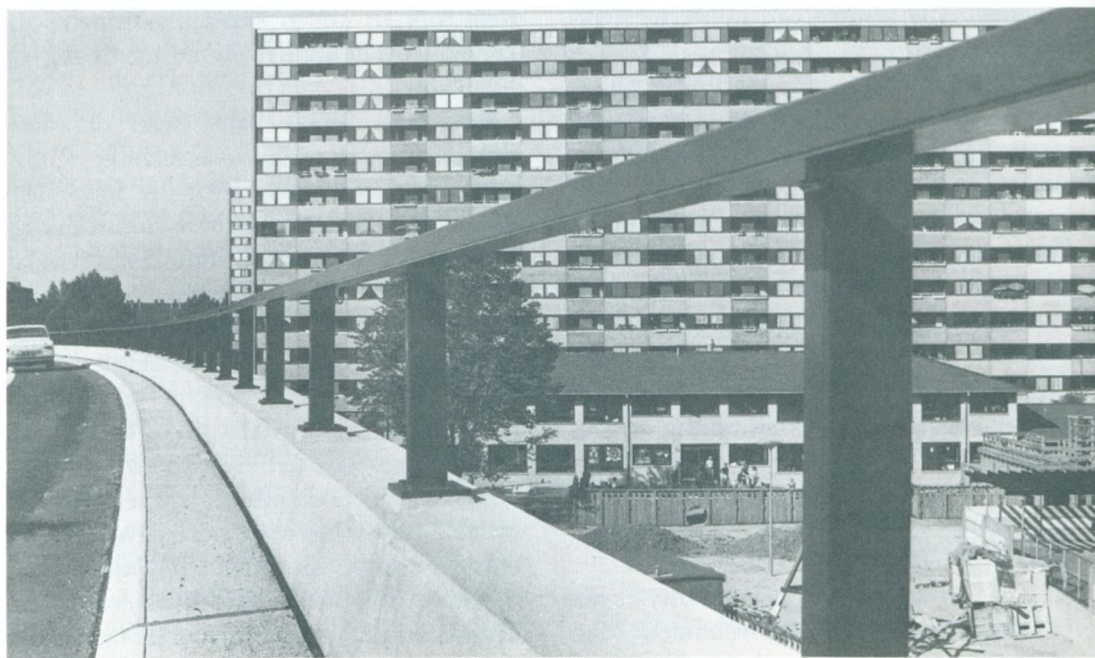
man som en anden kaptajn *Nemo* fra sin lænestol i dagligstuen får udsigt til fisk og havplanter.

Professor Tobias Faber siger om disse fremtidsplaner: »Alle disse tekniske muligheder er fascinerende, men der ligger ved den hastige udvikling en fare for, at mulighederne ikke får tid til arkitektonisk afklaring, før nye tekniske fremskridt igen gør sig gældende. En arkitektonisk fordybelse og frembringelse af kvalitet kræver tid. En anden fare ligger i, at hensynet til den psykisk-psykologiske udvikling ikke kommer til at følge den tekniske. Kun ved at beherske begge områder vil arkitekten være i stand til ved fantasi, hjerte og faglig dygtighed at skabe værdige omgivelser for mennesker, således at arkitektur mere bliver et spørgsmål om kunstnerisk moral end blot om smag og form.«

EN BY DER PLANLÆGGER OG DERVED SKABER MILJØ

Et uhyggeligt eksempel på total mangel på planlægning i Københavns kommune. Recepten ser således ud: Man bygger et boligkompleks med hundredevis af lejligheder. Kort tid efter indvier man en motorgade, som i 1. sals højde passerer beboelseshusene, så bilernes infernalske larm brager ind i stuerne, og kulosen lægger sig tykt over børnehavens legeplads. – På lydteknisk laboratorium har man foretaget en sammenligning mellem 500 beboere, der bor ved motorgade, og 500, der bor i roligt kvarter. Resultat: de støjplagede søger hyppigere læge, køber mere medicin, er mere nervøse og aggressive og får herved dårligere familieforhold end de mennesker, der bor i det roligere kvarter

Boligen blev bedre, men glemte vi miljøet?

Vi har nu i det foregående været igennem byggeri af menneskeboliger i Danmark fra tidernes morgen og frem til i dag. Vi har set, at den bolig, vi bygger i vor tid, stort

set er blevet et ideelt opholdssted for familien – bedre plads, god isolering, lys og ventil, praktisk indrettet med moderne hjælpemidler o. s. v. o. s. v.

Men i alt dette positive har vi også i de senere år oplevet, at man desværre tit har glemte omgivelserne – miljøet – hvori man har placeret disse boliger. I København har man for ganske få år siden bygget en række moderne etagehuse på et sted, hvor der ganske kort tid efter indviedes en indfaldsvej til byen – en motorgade – som i 1. sals højde passerede lejligheder, hvor bilstøjens »decibel« – støjtal – nåede op på samme højde som støjen i en umoderne maskinhal. Ved en tur rundt i landet på vore hovedveje vil De ved selvsyn adskillige steder kunne opleve det samme.

Man har også set, at nye boligkarreer er skudt op på områder, hvor osende fabrikskorstene har forurenset luften i en sådan grad, at ophold her har været direkte farligt for helbredet. Kort sagt – man har ved byggeriet glemte at tænke på miljøet.

Der er mange forhold – også ud over de her nævnte – at tage hensyn til, når man skal bygge fremtidens boliger i vore byer. Et bystyre skal være meget på tærerne her og være parat til at sætte ind mange steder, hvis man skal skabe den rette tryghed og det

Hovedgaden i Holstebro i 1960

rette miljø for de mennesker, der måske skal leve et langt liv det samme sted.

Derfor skal vi nu til sidst kigge lidt på forholdene i en by, hvor man tidligt fik sans for planlægning på alle områder – nemlig Holstebro.

En effektiv dispositionsplan

Den, der for en halv snes år siden var i Holstebro, oplevede en hovedgade i kaos, hvor

Hovedgaden i dag

både kørende, gående og forretningsdrivende følte sig skidt tilpas.

I dag stiller sagen sig helt anderledes. Holstebro er i løbet af den forgangne tid blevet en helt anden by – en by, hvor både gæster og fastboende føler trivsel, og dette gælder på mange andre områder end det trafikale.

Det første skridt til den udvikling, der er sket, blev gjort med den dispositionsplan, som byrådet godkendte i 1962. Efter denne

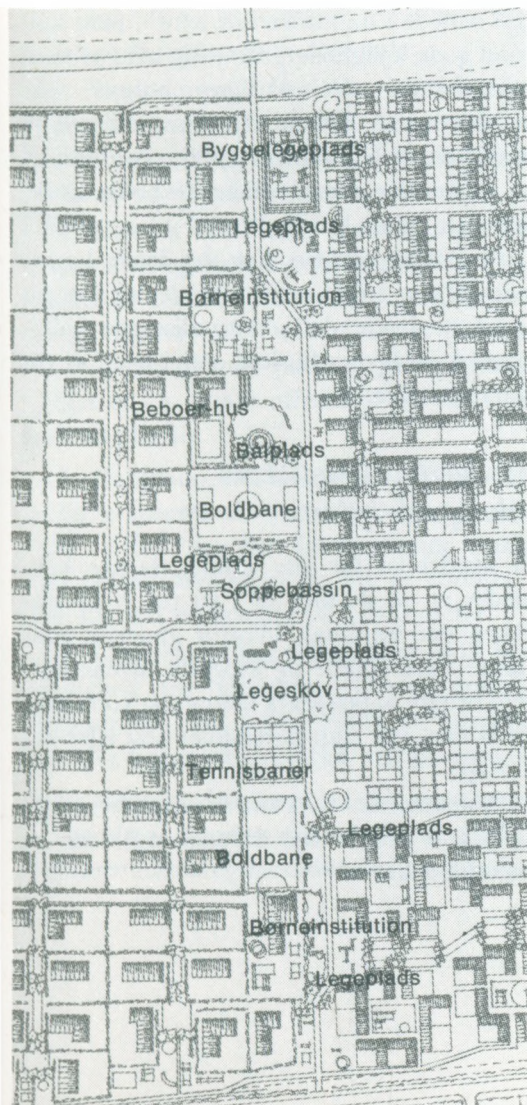
blev kommunens areal inddelt i områder til offentlige formål, boligbebyggelse, centerformål, industri, blandet bebyggelse o. s. v. – alt sammen uden at fastlægge detaljer, men alligevel således, at udviklingen kunne styres i den ønskede retning.

Aktiv jordpolitik

Når private, boligselskaber og kommune slås om jorden, opstår der let en overvurde-

Fællesareal i Ellebæk – boligområde omfatter flere legepladser (med byggelegeplads, legeskov, søppebassin), bålplads, fodbold- og tennisbaner samt børneinstitutioner

ring, så priserne presses unødigt i vejret. Sådan er det gået i alle byer, og således var det også i begyndelsen i Holstebro. Men så traf man aftale med boligselskaberne om, at kun kommunen skulle købe jord, og efterhånden faldt også de private spekulanter fra.

Resultatet blev et øjeblikkeligt fald i jordprisen. I Holstebro har man helt op til i dag kunnet købe »råjord«, der ligger i tilknytning til arealer under udbygning, til en pris af 2–3 kr. pr. m² – en usædvanlig lav pris for en by af Holstebros størrelse og udvikling.

En anden fordel ved denne fremgangsmåde var, at kommunen ved salg af byggegrundene kunne indkalkulere alle byggeomkostningerne i prisen og undgå at stå i forskud med udgifter til veje og kloakanlæg. Det betød, at kommunens investeringer hurtigt blev frigjort til nye opgaver. Et stort boligområde, hvor man regner med et beboerantal på 5.500 mennesker, er således kalkuleret til en offentlig investering på ca. 80 mill. kr. – faktisk kun de udgifter, som folkeskolens krav stiller til området.

En bolig man kan magte

I 60'erne byggedes der i Holstebro som i andre byer. Man kunne sådan set godt bygge sig ud af bolig manglen, men ikke ud af boligproblemet. Alt for mange kunne ikke betale de høje huslejer. Af denne grund oprettedes i 1964 et udvalg, som skulle sikre, at folk i økonomisk henseende blev placeret så højt i det almennyttige byggeri, som de magtede. Derved blev der plads til de dår-

ligst stillede i de måske lidt ældre, men alligevel gode lejligheder, samtidig med at man kunne sanere de dårligste boliger, når de blev ledige. Denne effektive boligpolitik medførte, at Holstebro i 1966 som den første større kommune ophævede boligrestriktionerne. Man havde herved bl. a. opnået to væsentlige fordele. For det første kunne man få den bolig, man ønskede, og for det andet medførte dette normaliserede boligmarked en lavere husleje end i byer af tilsvarende størrelse.

Bycenterproblematikken i den gamle bykerne

Et kendetegn for alle gamle, danske købstæder er, at de blev til i en tid, hvor trafikken var minimal, hvorfor gaderne godt kunne være smalle og krogede. Byens borgere brugte »apostlenes heste«, og kom man fra landet, var transportmidlet hest eller hestevogn.

Problemerne bliver større i disse byer, når de gamle bydele skal tilpasses nutidens og fremtidens krav.

Dispositionsplan for Holstebro bycenter, som er på 40 ha. Cirkulationsgaden er foreløbig i to spor, men areal er udlagt til fire spor. Vejsystemet er bygget op, så alle indfaldsveje giver bekvem forbindelse til byens trafikale tyngdepunkter

I Holstebro har man for bycentrets vedkommende lagt vægt på følgende:

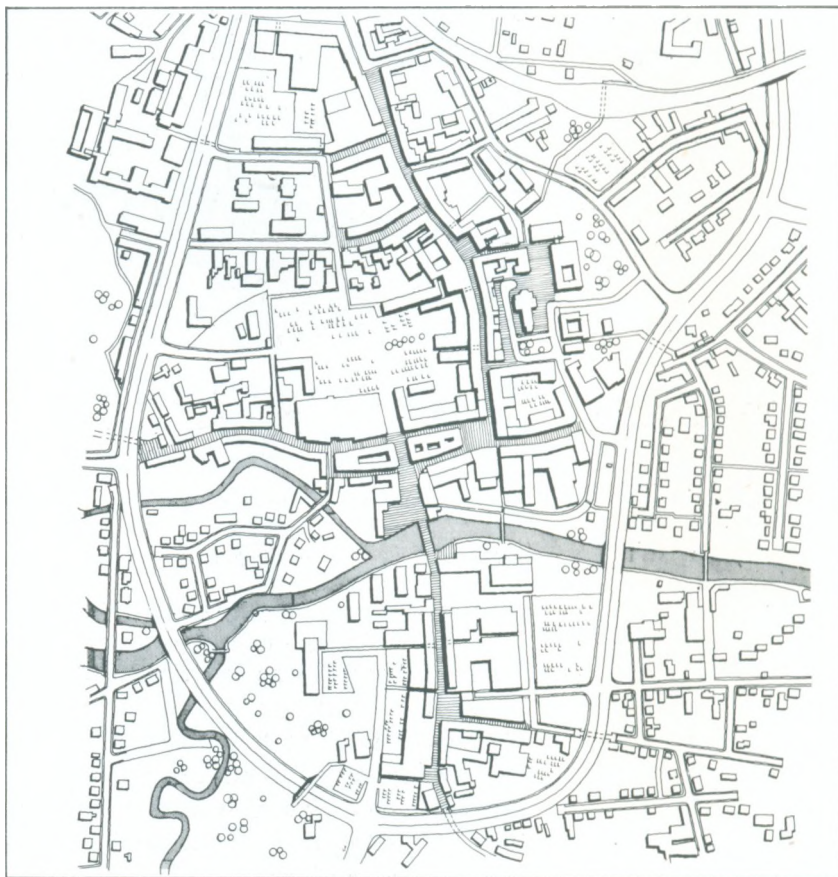
1. Trafikanterne skal let og uhindret kunne komme ind til centret. Vejsystemet er derfor bygget op, så indfaldsvejene giver god forbindelse til byens hovedstrøg.

2. Centret skal have tilstrækkeligt med centralt beliggende parkeringspladser. I øjeblikket er der ca. 1.800 pladser, hvilket svarer til behovet nu. Det har derfor ikke været nødvendigt med parkeringsrestriktioner. Målet er ca. 3.000 offentlige og ca. 1.000 private pladser.

3. Publikum skal kunne gå i centret uden at blive generet af den kørende trafik. Alleerede i 1963 blev den første gågade etableret. Gågadearealet er år for år forøget. I dag har det en længde på 1.500 meter.

4. Centret og dets forretninger skal have mulighed for udvidelse. Derfor opkøber kommunen i vid udstrækning de ejendomme, der ligger på strategisk vigtige punkter.

5. Centret skal være et rart sted at opholde sig i, hvorfor der rundt om i gågaderne er etableret opholdssteder med bænke,

*Fra kunstmuseet i
Holstebro*

beplantning og anden udsmykning. Desuden skal det være et afvekslende center, hvor der også skal være kulturelle og offentlige institutioner samt forlystelser.

*En betydningsfuld aftale
med socialforskningsinstituttet*

På det sociale område indgik kommunalbestyrelsen i 1967 en aftale med socialforskningsinstituttet i København om at foretage en undersøgelse af omsorgsbehovet for ældre. Man havde den gang kun 120 pladser på alderdomshjem. Resultatet forelå i 1968. Det viste sig, at behovet for plejehjemsplad-

ser var beregnet til ca. 12 pct. af medborgerne over 67 år – d. v. s. knapt 400 pladser. De 280 pladser er etableret, og 120 pladser er under opførelse. Dette er et glimrende eksempel på, hvorledes planlægningsresultaterne er blevet omsat i praktisk politik.

*Byen med de mange
uddannelsesmuligheder*

Hvis man vil være en kommune i vækst, et samfund, der kan holde på sine indbyggere, må uddannelsessektoren være solidt udbygget.

Foruden de almindelige kommuneskoler fik Holstebro i 1963 et gymnasium med en stor afdeling for H.F. I årene efter er kommet: Børnehaveseminarium, skole for ergo- og fysioterapi, økonomaskole, sygeplejeskole og specialarbejderskole. Desuden er der efter nyordningen for erhvervsuddannelserne opbygget teknisk skole for bagere, slagtere, tømrere, malere og frisører med tilhørende kostskole for 150 elever.

På det seneste er en ny handelsskole taget i brug. Den kan føre helt op til H.D. Der er også for nylig oprettet et institut for købmansuddannelse.

»Maren o æ vogn«

Byens specielle kulturpolitik startede med opførelsen af Holstebrohallen, som indviedes i 1966. At de kulturelle arrangementer har haft succes, kan måles ud fra billetsalget. I 1973 solgte man ca. 55.000 billetter.

I 1967 indviedes kunstmuseet. Opbygningen af kunstsamlingen er karakteristisk ved, at man er gået ind for nogle få kunst-

Kvinde på kærre, »Maren o æ vogn«. 1942. Bronze, 160 cm høj

nerne – som man til gengæld har en repræsentativ samling af – i stedet for at sprede sig over en lang række malere. Desuden rummer museet en afrikansk skulptursamling af verdensformat.

Byen prydes af smukke skulpturer. For egen regning købte kommunen med tilskud fra Carlsbergfonden den verdensberømte kunstner Alberto Giacomettis statue »Kvinde på kærre«, som det jyske folkevid hurtigt omdøbte til »Maren o æ vogn.«

Holstebro blev også den første danske by, som fik en stadskomponist. Han har mange opgaver: rådgive vedrørende skolernes sang- og musikundervisning, arbejde med elevhold, komponere musik til særlige lejligheder, opbygge studie for elektronisk musik og være drivkraft i musikforening og musikskole.

Musikskolen har p. t. 1.300 elever og knapt 30 filialer rundt om i Ringkøbing amt. Alle aldersklasser er inddraget som elever, idet de yngste går i musiklegeskole, medens de ældste er folkepensionister, der har fået lyst til at lære at spille. Da musikinstrumenter i god kvalitet er dyre, tilbyder skolen

at indkøbe disse, som så på lempelige afdragsvilkår overlades eleverne.

Provinsens største teaterforening har til huse i Holstebro. Der er *eksperimentalscene*, dukketeater, børneteater o. s. v.

Hvad siger nu befolkningen til alt dette? Det er klart, at man har stået delt for og imod. Diskussionen har ofte været hed. Dog kan man vist roligt sige, at debatten gennem årene har ændret sig. Medens det i starten var byrådsmedlemmerne, der måtte forsvare den kulturelle linje, så er nu masser af enkeltpersoner og hele befolkningsgrupper gået i brechen for alt det nye. I dag er det en kendsgerning, at en meget stor del af beboerne har taget imod de kulturelle tilbud og er blevet aktivt engageret. Kommunaldirektøren i Holstebro, M. Johansen, udtrykker det således:

»Det samfund, som man søger at opbygge – det nye miljø, man vil skabe – må indeholde alle de varierede tilbud, som er nødvendige for at den enkelte person kan få mulighed for at udfolde sig, eller som det for tiden udtrykkes – for at realisere sig selv.«

- Adeler, F. C.*, 1622–75, da. søhelt, admiral.
- alkove*, arab., hvælving og hvælvet rum uden vindue. Oftest betegnelse på soverum.
- arkæolog*, en der studerer fortidsvidenskab.
- asymmetrisk*, det modsatte af symmetrisk, som giver overensstemmelse mellem dele af et hele.
- Bentsen, Ivar*, 1876–1943, da. ark. Bygningsarb.: Bakkehusene, Kastelshaven, Niels Steensens hospital i Gentofte.
- Bille, Torbern*, d. 1465, ridder og rigsråd.
- Bohr, Niels*, 1885–1962, da. fysiker, nobelpris 1922.
- Bothwell, J. H.*, jarl af, 1536–78, skotsk adelsmand, dræbte formentlig dronning Maria Stuarts mand.
- Brahe, Tyge*, 1546–1601, da. astronom, opdagede en ny stjerne i stjernebilledet Cassiopeia. Fr. II gav ham øen Hven, hvor han byggede Uranienborg.
- Brandenburger, Ernst*, d. 1713, bygningsinspektør. Murerarbejdet på det ældre Frederiksborg, Operahuset (nu Østre landsret).
- Brenno, C. E.*, 1660–1745, ital. billedhugger. Arbejdede med stuklofter på Clausholm, Hørsholm slot og Fredensborg slot.
- Brockenhuus, Laur.*, 1552–1604, Egeskov. Indemurede sin datter. Dræbte kort før sit bryllup københavnsk kvinde. 10.000 dl i bøde (adsk. millioner i vore penge).
- bronzealder*, betegnelse for forhist. kulturtrin. I Danmark afløste den stenalderen omkring 1500 f. Kr.
- Brummer, C. H.*, 1864–1953, da. ark., var frem til tiden omkring slutningen af 1. verdenskrig toneangivende for luksusbyggeriet.
- bulhus*, (bul = træstamme), hustype med vandrette planker.
- Bussart, Martin*, d. 1553, kgl. bygmester og stadsingeniør. Bygningsarb.: Nyborg slot, Ryegård og Hesselagergård.
- Christian I*, 1426–81, konge 1448–81.
- Christian II*, 1481–1559, konge 1513–23.
- Christian IV*, 1577–1648, konge 1588–1648, gift 1597 med Anne Cath. af Brandenburg, som han havde 6 børn med. Med sin 2. kone Kirstine Munk havde han 10 børn.
- Christian V*, 1646–99, konge 1670–99. Uds. Da. og No. lov. Under ham oprettedes matrikel m. m.
- Christian VI*, 1699–1746, konge 1730–46, meget religiøs (pietist), dårligt forh. til faderen. Overdreven forestilling om sin kgl. magt, stiv og kejtet i optræden.
- Danner, Louise Christine*, f. Rasmussen, 1815–74, g. m. Fr. VII, som ophøjede hende til grevinde.
- Danneskjold, Ulrikka*, datter af Ulrik Fr. Gyldenløve. Danneskjold-navnet blev altid givet børn af Fr. III og Christian V's sønner uden for ægteskab.
- Dannevirke* eller Danevirke, Danmarks ældste forsvarsværk mod syd. Den ældste del er fra 808. 3 gange i de slesv. krige forsvarede hæren stillingen.
- Darnley, H. S.*, lord, 1541–67, Maria Stuarts fætter og 2. ægtefælle, formentlig myrdet af jarlen af Bothwell.

Dinesen, Thomas, f. 1892, forf., broder til Karen Blixen.

Dorothea, 1430–95, da. dronn., først g. m. Christoffer af Bayern, senere m. Chr. I.

Ebbe til Bastrup, Skjalm Hvides fader.

Eigtved, N., 1701–54, da. ark., udd. gartner. Hofbygmester, 1751 dir. for det ældste akademi. Bygningsarb.: Amalienborg-palæerne, Christiansborg slots ridebaner med omgivelser, Prinsens palæ. Rokokostilens bygm.

eksperimentalscene, i de senere år har teatrene opr. små intime scener, hvor man på forskellig måde prøver på at forny skuespilkunsten.

enevælde eller absolutisme, den styreform, hvor magten alene ligger hos en konge, diktator eller lille gruppe. I Danmark 1660–1849.

entreprise (angtrep.) fr., overtagelse af arbejde.

epitafium, gr., gravmæle m. indskrift. I vor sprogbrug betegner ordet en mindetavle på en kirkevæg.

Erik Menved, 1274–1319, konge 1286, i de første år under moderens formynderskab. G. m. Ingeborg af Sverige, som fik 14 børn, der alle døde.

Estrid, g. m. Ulf Jarl, fik bl. a. sønnen Svend Estridsen, der blev stamfader til de flg. da. konger.

Estrup, J. B. S., 1825–1913, da. politiker, udstedte en lang række provisoriske (foreløb.) love, som satte folkestyret ud af kraft, anerkendte aldrig berettigelsen af systemskiftet i 1901, som gav parlamentarisme i Danmark.

eternit, nyere byggemateriale, anv. meget fra 1930'erne, især på landet som tagbeklædning.

Faber, Tobias, f. 1915, da. ark., prof. ved Kunstakademiet 1962, rektor samme sted 1965. Udg. flere bøger om arkitektur.

Fisker, Kay, 1893–1965, da. ark., prof. ved Kunstakademiet 1936–63. Bygningsarb.: Århus universitet, Vestersøhus og Mødrehjælpens hus i Kbhvn.

Frederik II, 1534–88, konge 1559, 1572 g. m. Sophie af Mecklenburg.

Frederik III, 1609–70, konge 1648. Fik i 1660 erklæret riget for arverige og løstes fra håndfæstningen. Enevælden var hermed indf.

Frederik IV, 1671–1730, konge 1699. Knyttede handelsforb. m. Grønland, uds. missionærer. Oprettede på sine godser de såkaldte »Rytterskoler« – 240 i alt.

Frederik V, 1723–66, konge 1746. Både han og dronn. Louise var meget populære. Dette kan ikke siges om hans 2. kone, Juliane. Valgte dygtige rådgivere.

Frederik VII, 1808–63, konge 1848, var en doven natur med oldtidshist. som eneste interesse. Grundlovens giver 1849. Hans 3. kone grevinde Danner øvede gunstig indflydelse på ham.

fronton eller frontispice, et gavlformet dekorationsmotiv hentet fra den græske tempelbygning gavltriangel.

frådsten, kildekalk, ligner »fråde« på et hav.

gasbetonsten, nyere byggemateriale i store sten.

gotik, den sene middelalders typ. stil, opstod omkring 1100 i Nordfrankrig, kom lidt senere til Danmark.

Grevefejden, borgerkrigen i Danm. fra 1534–36, benævnt således efter to af de stridende parter, greverne Christoffer og Johan.

Grubbe, Marie, død 1718, fik en dårlig opdr. af sin fader, Erik Grubbe til Tjele, der 1660 lod hende ægte Ulr. Fr. Gyldenløve, som hun bedrog med sin svoger. Efter endnu et ulykk. ægteskab giftede hun sig med sin mands ladefoged. Døde i stor fattigdom.

Gyldenløve, Ulrik Fr., 1638–1704, Fr. III's søn med Margr. Pappen, var gift m. Marie Grubbe og Sofie Urne. Med sin 3. hustru blev han stamfader til greverne Danne-skjold – Laurvigen. Han var intelligent og virkelysten og benyttedes i flere diplom. hverv.

Hahn, Vincents v., 1632–80, da. hofembedsmand. Fik mange godser i len af Chr. V, bl. a. Abrahamstrup, (Jægerspris slot).

handy, eng. bekvem. nem, praktisk.

Hans, 1455–1513, konge 1481–1513 i Danmark, 1483–1513 i Norge, 1497–1501 i Sverige.

Hansen, Martin A., 1909–55, da. forf. Bl. a. »Nu opgiver han«, »Lykkelige Kristoffer«, »Løgneren«, »Orm og Tyr«, »Tanker i en skorsten«.

Harsdorff, C F., 1735–99, da. ark., elev af Jardin, prof., hofbygmester. Bygningsarb.: Fr. V's kapel v. Rosk. domk., Herkulespavill. i Rosenb. have, huse i Amalieg., Landmandsbanken, Handelsbanken, Kolonaden v. Amalienb. Samtidens dom: »Sjælden som kunstner og menneske«.

hartkorn, betegn. stammer fra adelens jordbøger, hvor bøndernes afgifter var ansat til ydelse i »hårdt korn« – rug og byg, modsat havre som »blødt«. Indd. af jord efter ydeevne.

Haven, Lambert v., 1630–95, da. ark., f. i Bergen, generalbygmester 1670. Bygningsarb.: Frelsers kirke, indretning af audienssalen på Frederiksborg.

Havn, gl. betegn. for København, »Købmændenes havn«.

Heiberg, Edv., 1897–1958, da. ark.

Heiberg, Johanne Luise, 1812–90, da. skuespillerinde og forf. Udg. et 4 binds erindringsværk »Et liv genoplevet i erindringer«, som stadig kommer i nye udgaver.

Henningsen, Poul, 1894–1967, da. ark. og forf., tegnet fabrikker, huse, møbler, lamper (P.H-lampen), medl. af det danske akademi.

Henningsen, Th. 1884–1931, da. ark. Bygningsarb.: Bakkehusene samt adskillige villæer og etageejendomme i København og omegn.

Herholdt, J. D., 1818–1902, da. ark. Bygningsarb.: Universitetsbiblioteket, den gl. hovedbanegård (som for længst er nedrevet), Nationalbanken, Polyteknisk læreanstalt (den ældste), kirken i Korsør, hospital. på Refsnæs, Duebrødre kloster i Roskilde, rådhuset i Odense.

Holdensen, Peder, (Holden Hansen), 1812–86, bygmester i Sydjylland. Opførte en lang række gårde. Også billedskærer, bl. a. frontonen over Kristusfigur i Bække kirke.

houbønder, fæstebønder under godserne.

Huitfeldt, Arild, 1546–1609, da. adelsmand og historieskriver, fik af kongen store godser som len, bl. a. Dragsholm.

Häuser, David, 1687–1745, ark., f. i Tyskland, militær- og bygningsudd., 1738–41 generalbygmester i Danmark. Han havde tilsynet m. opf. af Christiansborg slot.

håndfæstning, tysk »handveste«, som betyder skr. tilsikring, betegnede det tilsagn, da konger indtil enevælden 1660 måtte give for tronbestigelsen.

Ingeborg, ca. 1277–1319, g. m. Erik Menved, endte sine dage i Clara kloster i Roskilde, begr. i Ringsted.

Jacobsen, Arne, 1902–71, da. ark. Bygningsarb.: rådhusene i Århus, Søllerød, Rødovre, SAS bygningen i Kbhvn., Sct Catherine College i Oxford, Nationalb. nye bygning i Kbhvn. Prof. v. Kunstakademiet 1956–65.

Janssen, Evert, 1655–1690, da. ark., kgl. bygmester. Bygningsarb.: Gyldenløves palæ (Charlottensborg).

Jardin, N. H., 1720–99, fr. ark., blev på Salys foranledning 1754 indk. til Danm. af Fr. V som prof. v. Akademiet. Påbeg. byg-

ningen af Marmorkirken. P. g. a. penge-mangel standsede Chr. VII arb. 1770, hvorefter han blev afsk. og rejste tilbage til Frankrig. Bygningsarb.: Det gule palæ, Bernstorff slot og Sølvg. kaserne.

jernalder, kulturperiode, som afslutter forhist. tid omtr. ved år 1000 e. Kr.

Jernskæg, Edel, d. 1512, kong Hans' elskerinde, g. m. Torbern Bille.

klassicisme kaldes den smagsretning, som i 1800 tallet førte kunsten ind under antik-kens indfl.

Krieger, I. C., 1683–1755, da. ark. og gartner, Fredensb. slot og park, Frederiksb. slotspark. Udg. bog på tysk med mønstertegn. af huse.

kubisme, kunstrening som fjerner sig mest muligt fra naturen som motiv for at opnå virkning af rent artistisk art. Bortkaster perspektivet og fremk. rumvirkning ved at understrege de forsk. planers beliggenhed i forh. til billedflade og til hinanden indbyrdes.

kvader er mere eller mindre tilhugne sten.

landboreformer, de store reformer der in-

den for landbruget gennemførtes i slutningen af 1700 tallet.

Le Corbusier, kunstnernavn for J. E. Jeanneret, 1887–1965, svejsisk-fr. ark, en af funktionalismens skabere.

Lassen, Mogens, f. 1901, da. ark. Var blandt de første, der opførte »funkishuse« (bl. a. Sølyst-villa i Klampenborg ved København).

Le Clerc, Louis-Augustin, 1688–1771, billedhugger. Indkaldt til Danmark af Chr. VI 1725 ved opf. af Christiansborg slot.

Lodehat, Peder Jensen, d. 1416, biskop. Dronn. Margrethes ven. 1401 skyldte hun ham 40.000 mark »lübsk« (adsk. mill.). Gjorslevs bygherre.

liturgi, gr. tempeltjeneste, regler for, hvorledes gudstjenesten kan foregå.

Lombardiet, den midterste del af Posletten i Norditalien.

løsholt, vandret tømmerstk., der forbinder stolperne i tømmerkonstruktion.

Margrethe, 1353–1412, da. dronning.

Marie Stuart, 1542–87, dronning af Skotland 1542–68.

Michelangelo, B., 1475–1564, ital. billedhugger, maler og ark.

Molbech, Chr., 1783–1857, da. historiker og sprogmand.

Moltke, A. G., 1710–92, da. statsmand, præsident for Kunstakademiet.

moratorium, suspension af adgang til kreditfølgning eller henst. med betaling af gæld.

Munk, Kirstine, 1598–1658, ægtede Chr. IV i 1615, »smuk, lunefuld, sanselig, pengebegærlig«.

Møller, Viggo Sten, f. 1897, da. ark., tegnet huse og møbler, udført talrige restaureringer.

nagelfast, fastgjort ved hj. af nagler eller søm.

Nemo, lat. »ingen«, kaptajn Nemo, fantasisikkelse i Jules Vernes roman »En verdensomsejling under havet«.

not, fure i træ (passer til fjeder i høvlede brædder, gulvbrædder).

Nyerup, Rasmus, 1759–1829, biblioteksmand og litteraturhistoriker.

Oberberg, Herc. v., bygmester, arbejdede i Danmark 1557–1602.

Obergen, Anton v., 1543–1611, belgier, bygmester ved Kronborgs ombygning.

Oxe, Peder, 1520–75, rigsråd, stod højt i gunst ved hoffet, vandt Gisselfeld ved at sagsøge sin morfar. Da hans lenstyrelse skulle undersøges, flygtede han til udlandet.

palisade, tilsp. tømmerstk, der anbr. ved siden af hinanden, så de dannede en væg som værn for borg eller fæstning.

Palladios, Andreas, 1508–80, ital. ark.

palmet, ornament, hvis form er det vifteformede palmeblade.

Petersen, Robert Storm, 1882–1949, da. tegner, forf. og skuespiller.

Pictorius den Ældre, Peder, f. i Danm., men uddannet i Holland. Arbejdede særligt

i Tyskland, opførte bl. a. slottet i Coesfeld 1655–59.

pietet, lat., fromhed.

pietist, en der tilh. en relg. retning, som beg. i Tyskland i 1600 tallet. Til Danm. kom bevægelsen under Fr. IV og Chr. VI.

pilaster, en fra muren fremspringende pille som en søjle. Spillede en stor rolle i klassicismens bygningskunst.

pilotering, nedramning af pæle

pinakel, fr., »pinacle«, betyder egentlig murtinde, svingfjer.

profilering, fr., tegning eller fremstilling i gennemsnit.

Rasmussen, Steen Eiler, f. 1898, da. ark., prof. ved Kunstakademiet 1938–68, medl. af det da. akademi.

rem, i bygningsproget en bjælke, der går på langs i den bærende konstruktion.

renæssance, »genfødelse«, kunstretn., der startede i Italien omkr. 1400. Kom til Danmark i 1500 tallet.

Reventlow, C., 1644–1708, lensgreve.

rokoko, fr. »rocaille« (muslingeskal), stil, der beg. omkr. 1720 i Frankrig.

romansk stil, rundbuestil.

Rosen, Anton, 1859–1928, da. ark. Bygningsarb.: Palace hotel, Rømer-observatoriet.

Rønnow, Joakim, d. 1544, da. biskop.

Saly, J. F., 1717–76, fr. billedhugger, udf. statuen af Fr. V på Amalienb. plads, 1754 dir. for det kgl. akademi.

Schulin, J. S., 1694–1750, greve, statsmand.

Semb, Johan, d. ca. 1620, af holl. afstamning. Fæstningsingeniør og byplanlægger.

skabelon, en plade af træ, pap, metal el. lign., som bruges til tegning af omrids.

Skjalm Hvide, d. 1113, sjæll. stormand, stamfader til Hvide-slægten (bl. a. Absalon).

spartling, påføring af kitagtig masse til udf. af revner, huller o. s. v.

stavnsbånd kaldes den indskrænkning i retten til at forlade fødestavnen, der 1733–88 gjaldt over for bønder.

Steenwinckel, den Ældre, Hans, f. 1601, holl., Fr. II's bygmester. Bygningsarb.: Slangerup kirke, Stjerneborg på Hven.

Steenwinckel den Yngre, Hans, 1587–1639, kgl. bygmester 1619 hos Chr. IV. Bygningsarb.: del af Frederiksborg slot, Børsens vestgavl, måske Rundetårn.

Steenwinckel, Olof, d. 1659, da. bygmester 1651–52 stadskonduktør i Kbhvn., henrettet af svenskerne 1659.

stress, eng., pres eller tryk. »Han er stresset«.

Struense, Johan Fr., 1737–72, greve, livlæge hos den syge Chr. VII. Fik stor magt og blev en betydelig statsmand. Halshuggedes 1772.

stuk, stukkørarbejde er dekoration især på lofter, udf. af en blanding af gips og kalk. Kendt allerede i oldtiden.

stukkør, en person, der udf. stuk (se d.)

sylde, bygningsfundament.

Søkvæsthuset, bygning på Christianshavn, opf. 1754, skulle anvendes som hospital for marinens personel. Fra 1867 kaserne. En del af bygningen udlejedes til private, bl. a. Joh. Ludv. Heiberg.

Tessin den Yngre, Nic., 1654–1728, svensk bygmester og hofarkitekt. Bl. a. ombygning af Stockholm slot. Har formentlig givet planen til parken ved Clausholm i Jylland.

Thurah, L. L. de, 1706–59, da. ark. Hofbygmester hos Fr. IV 1733. Bygningsarb.: Palæet i Roskilde, Eremitagen, Fødselsstiftelsen, Frue kirkes og Frelsers kirkes spir. Udg. værket »Danske Vitruvius« med billeder af datidens bygninger.

Ulff Jarl, d. 1026, da. stormand. Blev myrdet i Hellig Trefoldigheds kirke i Roskilde af Knud d. Store.

Uranienborg, slot på Hven opf. 1576–80 af Tyge Brahe, bygget efter forbillede af en Andrea Palladios-villa i Italien.

Utzon, Jørn, f. 1918, da. ark., foregangsmand for eenfamiliehuse med åben plan, bygget operaen i Sydney.

Hvor De kan læse mere

Valdemar Atterdag, 1320–75, konge 1340–75.

vandnæse, et lille fremspring f. eks. på en bygning, bevirker at regnvand ledes uden for selve huset.

Weichardt, Martin, (Morten), d. 1626, murermester, overtog under Chr. IV en stor del af opsynet med murerarbejdet på de kgl. bygningsarbejder i København.

Vikingetid, tiden fra 800–1000.

ås, rygås, sideås, lang bjælke i huskonstruktion.

»Amalienborg«, et monumentalværk på 288 sider med mange også farvelagte illustrationer. Giver en meget detaljeret beskrivelse af pladsen, palæerne og rytterstatuen.

»Arkitektur og bygningskunst«, 64 sider. En meget populær oversigt, der i kort tekst med mange illustrationer behandler flg. 7 emner: gudshuse, fyrstehuse, forsvarsværker, arkitekturens skelet, hvælving og bue, lerklinede og risflettede huse samt arkitekturens nye ansigt.

»Bro og by – en folkebog om Holstebro«, 134 sider med mange billeder. En populær gennemgang af egnens og byens historie. Bogens vægtigste afsnit er det sidste, der omhandler Holstebros udviklingspolitik og planlægning efter 1945. Man ser her, hvorledes en by ved fornuftig planlægning kan skabe gode levevilkår for sine indbyggere.

»Danmarks bygningskunst fra oldtid til nutid«, 480 sider. En detaljeret gennemgang af dansk bygningskunst skrevet af 9 forskellige fagfolk. Et værk for »viderekomne«.

»Danske borgerhuse« af Chr. Elling, 200 sider, hvor de første 40 sider omtaler borgerhuse overalt i Danmark.

»Dansk arkitektur« af Jørgen B. Hartmann, 104 sider. De første 60 sider giver en oversigt over arkitekturen i Danmark, resten er udelukkende illustrationer.

»Dansk bygningskunst I og II«, 628 sider med mange fotos og tegninger, meget detaljeret skildring af arkitekturen gennem tiderne.

»Gamle købstadshuse« af Vilh. Lorenzen, 126 sider. For den, der ønsker oplysning om ca. 75 huse fra forskellig tidsalder, er bogen en guldgrube. Hakon Spliids smukke tegninger supplerer på udmærket måde teksten.

»Historiske huse i Helsingør«, 240 sider, gennemgang af husene i en by, hvor et usædvanligt stort antal gamle bygninger er bevaret. Selve beskrivelsen er temmelig skematisk (byggeår, bygherre, bygmester, skødeindehavere o. s. v.).

»Herregårde og slotte« af Bern Linder, 217 sider (»Kom inden for«) en god bog at have i lommen, når man besøger slotte og herregårde i Danmark.

»Frilandsmuseet ved Sorgenfri« af Peter Michelsen, en skøn billedbog med masser

af illustrationer, adskillige farvelagte. Efter en historisk redegørelse for museets tilblivelse gives en interessant gennemgang af museets bygninger. Foruden gennemgangen af bygningerne gives der mange kulturhistoriske småtræk, som i høj grad krydrer fremstillingen.

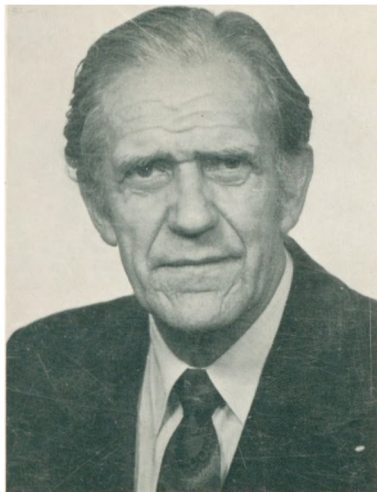
»*Rum, form og funktion*« af Tobias Faber, 172 sider med illustrationer. Behandler de sidste par hundrede års udvikling i byggeriet, bl. a. eenfamiliehuset, individualismen, funktionalismen samt udviklingen fra 1945 til 1962.

»*Danske bondegårde*« af A. Steensberg, 188 sider. Giver en detaljeret og populær skildring af den danske gård fra omkr. 4000 f. Kr. til i dag.

»*Menneskets bolig*« af Le Corbusier, 108 sider, en bog, der ved hjælp af tegninger og skitser af århundredets største arkitekt viser, hvilke tanker denne mand har gjort sig om menneskets bolig. Hans ideal er et boligmiljø i pagt med naturen og menneskene.

»*Europas arkitekturhistorie*«, 496 sider, en meget detaljeret bog om hele Europas ar-

kitektur begyndende ved år 300 frem til nutiden, talrige fotografier og tegninger. De sidste 14 sider behandler specielt dansk arkitektur.

Bogens forfatter, forstander H. Skougaard er opvokset i et håndværkerhjem, idet hans fader snedkermester Chr. Skougaard i begyndelsen af dette århundrede først havde møbel-fabrik i Havdrup og senere både stolefabrik og møbelforretning i København.

Forfatteren er læreruddannet og har virket som kommunelærer i mange år, men har desuden i stor udstrækning beskæftiget sig med voksenundervisning, idet han har været forstander for Arbejdsteknisk skole i Roskilde, forstander for Håndværker-skolen i Sønderborg og senere indtil førtidspensionering forstander for en kursus-skole for kontraktansatte ved søværnet på Holmen.

Gennem årene har forfatteren udgivet en lang række undervisningsmidler for folke- og ungdomsskolen og desuden været flittig skribent både i tidsskrifter og dagspresse. I årene 1935-40 var han redaktør af skoleinspektør Folke Jacobsens tidsskrift »Den praktiske skole«.